

تیرایان او ژبہ یی

تیرایان او ژبہ یی

ذکر یا ملا تر

۱۳۹۴ لمریز کال

Ketabton.com

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) كال په پيل كې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه كړې وه چې د دې كال په بهير كې به (شل عنوانونه) بېلا بېل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې كوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد كابل د كب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ كې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې كړل. ملي تحريك په ياده غونډه كې ژمنه وكړه چې د (۱۳۹۴ ل) كال په بهير كې به انشاء الله د خداى (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې كوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه كار نه دى، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينگ هوډ كړى چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملى كوي. دا اثر چې ستاسو په لاس كې دى د همدې (سل عنوانونو) ژمنه كړو اثارو له جملې څخه دى، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې گټه پورته كړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليكوالو، ژباړونكو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير كې يې يو بل سره مرسته او ملگرتيا كړې او دا فرهنگي بهير يې بريالى كړى، د زړه له كومې مننه كوي او كور وداني ورته وايي.

د هېواد د فرهنگ د ښېرازۍ په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنگي خانگه

(تیرایان او ژبه یې) اثر په اړه

دلارښود استاد په توګه نظر:

د ژبپوهنې په پراخه ورشو کې یوازې ژوندۍ ژبې نه خپرل کېږي، بلکې مړې اوله منځه تللې ژبې هم تر خپرنو او پلټنولاندې نیول کېږي. زموږ پیاوړي استاد خپرنډوی زکریا ملاتړ همداسې یوې ډېرې درنې چارې ته اوږه ورکړې ده. د خپل علمي کار د بشپړولو د پاره یې د پوهانو نظرونه او څرګندونې له پامه نه دي غورځولې او تر ټولو مهمه یې دا ده، چې ځان یې ستړی کړی دی او په دې برخه کې یې ساحوي خپرنه هم کړې ده. ساحوي خپرنه د یوې موضوع د سپیناوي په مورد کې د خپل ځان سره پخې پایلې لري او د یوه پاڅه سند په سترګه ورته کتل کېدای شي.

د اثر لیکوال د کتاب په لومړي څپرکي کې د موضوع په اړه د پوهانو څرګندونې راوړي دي، چې په رښتیا هم د تیرایي ژبې په باره کې ډیر ګټور مواد په کې تر سترګو کېږي.

د کتاب په دویم څپرکي کې لیکوال د تیرایي ژبې او تیرایانو په اړه غږیدلی دی او د تاریخ د پوهانو د خپرنو پر مټ یې ددې قوم سلسله جوته کړې او د ښه وضاحت په موخه یې په جدولونو کې ښودلې ده. دا ډول کړنه د موضوع پیل او پای معلوموي او نورو خپرنو ته هم لار هواروي، د همدې څپرکي په لړ کې د تیرایانو پخواني (لومړني) میشتځایونه ښودل شوي او هغه لاملونه هم په ګوته شوي دي، چې تیرایان یې د خپلو سیمو پر بڼودلو ته اړ کړي دي زما په فکر دا هغه معلومات دي چې په تاریخي خپرنو کې هم د یوه څړیونکي سره پوره مرسته کولای شي.

داثر په دریم څپرکي کې د تیریانو او ددوي د ژبې په باره کې د پوهانو نظرونه راوړل شوي او په دوو برخو ویشل شوي دي، چې په پیل کې د کورنیو پوهانو او څېړونکو او تر هغو وروسته د بهرنیو پوهانو نظریات راوړل شوي دي. د کورنیو پوهانو په نظریاتو کې د تیریانو په باره کې د نورو معلوماتو تر څنګ دا دوه ټکي ډیر مهم دي یو دا چې تیرایان په پخوا کې بت پرستان وو او د سلطان شهاب الدین غوري له خوا په (۲۰۰-۲۰۱ هـ) کالونو کې مسلمانان کړي شول، دویم دا چې ددوی ژبه د سانسکریت څخه راوتلې ژبه ګڼل شوې ده. د یادونه پوهانو ته ددې امکان ورکوي چې د تیرایې ژبې د پاتې شویو (لاس ته راغلیو) توکو پر بنسټ په دې برخه کې څېړنې وکړي او دا ښکاره کړي چې دا نظر تر کومې اندازې پورې د منلو یار د وړدی.

لکه چې یادونه وشوه د تیرایې ژبې په اړه په ترتیب سره د بهرنیو پوهانو نظرونه هم راوړل شوي دي دلته زه یوازې د ګریسن د نظر یادونه کوم تر څو د تیرایې ژبې لوري ښه څرګند او ښکاره شي. تیرایې ژبه د (داردیک) له نورو څانګو لکه (کالاشا)، (ګوارباتي)، (پشه یې)، د ګلګیت (شینا)، د اندوس (کوہستانی) او (کشمیري) سره نږدې تړاو لري لکه د مثال په ډول د تیرایې (مالا) مانا (پلار) د شینا (مالو) او د (وت) لفظ مانا (ولاړ) په کشمیري کې د (ووت) سره یوه رېښه لري.

دا څرګندونې د اښیې چې پورتنۍ ژبې د خپلوی پخه تنسته لري او اصل یې یودی.

په همدې څپرکي کې دا ویل، چې د تیرایې ژبې یو شمیر اصطلاحات د سانسکریت پخوانۍ ژبې د لغاتو سره نږدې دي اساس به یې جغرافیوي

موقیعت وي. په هر صورت دا او دې ته ورته نور ټکي چې په دې علمي اثر کې تر سترگو کېږي پوهانو ته د اوږدو څېړنو امکانات برابر وي.

په همدې څپرکي کې د تیرایي ژبو د غږ پوهنې ستونزې هم په ګوته شوي دي او دا ویل شوي دي چې په دې ژبه کې دار ټیکل څرګند ټکي نشته په همدې ډول دا هم ویل شوي دي، چې په دې ژبه کې داسې کافي مواد نه لرو چې د مذکرو اسمونو څخه د بنځینه نومونو په جوړولو کې د فرمول په ډول کار ورکړي خو ډیر بنځینه نومونه په دی (ې) پای ته رسیږي. د همدې څپرکي په اوږدو کې د تیرایي ژبې په ګرامري جوړښت باندې اوږدې خبرې شوي او د توان او امکان د اندازې پورې یې ټول اړخونه څیړل شوي دي او د لزوم په صورت کې جدولونه هم راوړل شوي دي.

د دې اثر په څلورم څپرکي کې د اندو اروپایي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې موقیعت (دریځ) باندې خبرې شوي دي چې داردي ژبې د اریایي ژبو په ډله کې شمیرل کېږي. په دې څپرکي کې داردي ژبې په دریو څانګو ویشل شوي دي.

۱- لویديځې داردي ژبې

۲- مرکزي داردي ژبې

۳- ختیځې داردي ژبې.

په دې برخه کې چې په هره څانګه پورې کومې ژبې تړلي دي په دې څپرکي کې ډیر په زړه پورې روانه تشریحي یادونه شوې ده.

هغه څانګه چې تیرایي ژبه ورته منسوبه ده د مرکزي داردي ژبو د څانګې په نوم یاد شوې ده او دا ترې څرګندیږي چې د دې څانګې اړوندې ژبې د نورو په پرتله ډیرې سره نږدې دي، دا هم جوتنه شوې ده چې تیرایي

ژبه د دې خانګې په جنوبي اړخ پورې تړلې ده. چې (پشه يې، شوماشتي، نگلامي، وټه پوري، ګواري، کلشي، خواري) په کې شاملې دي. دا ویش د څيړنې د پاره ځکه ارزښت لري، چې د ژبو ترمنځ ډیره نږدې خپلوي زیاتوی.

په دې څپر کې د یادونې بل ټکې دا دې چې د پښتو ژبې سره د تیرایي ژبې اړیکه یوازې د ګاونډیتوب په نوم یاد شوی او ویل شوي دي چې په همدې علت یې ډیرې پښتو کلمې خپلې کړي او عربي کلمات هم د پښتو له لارې دغې ژبې ته ورننوتی دي. د دې ژبې د ټولې فونیمیکي الفبا د پاره د کلمو د پیدا کولو د نشتوالي علت هم ښودل شوې او هغه دا دي، چې دا ژبه له یوې مخې مړه او متروکه ده. دلته دا ویل شوي دي چې د رسالې د متن تیرایي کلمات د ژبې د الفبا مثالونه تر یو حد پورې بشپړولي شي.

لیکوال دا خبره په متن کې راوړي جدول کې سپینه کړې ده. په دې څپر کې کې د دardi ژبو سره د تیرایي الفبا ډیر لږ توپیر ته هم نغوته شوی ده. دا یادونه دا څرګندوي، چې محترم لیکوال په څيړنې کې د پوره دقت، پاملرنې او توجه څخه کار اخیستې دی، او د تیرایي ژبې الفبا جدول یې هم راوړې دی. لیکوال په همدې څپر کې کې د همګروپ ژبو سره د تیرایي ژبې په پرتله هم غږیدلې دی او هغه خصوصیات یې ښودلي دي چې د ژبو په منځ کې په نږدې بڼه او یا هم په متفاوت ډول تر سترګو کیږي.

د اثر لیکوال د دardi ژبو ځینې مورفولوژیکې ځانګړتیاوې هم له پامه تیر کړي دي او په دې ټکي باندې په تفصیل سره غږیدلي. په دې ژبو کې د ایلوګاتیف سیستم ته متوجه شوې او ویلی دي چې دا سیستم د فعل په برخه کې د پښتو په شان دی. مګر دا سیستم په ټولو دardi ژبو کې یو شان نه دی او د ګرامري حالت په وجه یو د بل څخه توپیر لري. د لیکوال د

څرگندونو څخه ښکاري چې دا ډول مشخصات دا ژبې د نورو اريايي ژبو په څنګ کې دروي.

د همدې څپرکي په اوږدو کې د تيرايي ژبې په ګرامري جوړښت او ځاګړنو باندې خبرې شوې دي. د ذات اسم په برخه کې راغلي دي چې تيرايي ژبه د جنس شمير (مفرد او جمع) او نور ګرامري حالتونه لري. په دې ژبه کې د جنس توپير لږ ليدل کيږي او د کوټکست يا قرينې څخه پيژندل کيږي. په تيرايي ژبه کې د مفرد او جمعې صيغې په ګرامري حالتونو سره افاده کيږي او دوه ګرامري حالتونه لري. د جمعې علامه يې يان ښودله شوې لکه mada (وګړی) adamian (وګړي). د مفرد مونث نومونو په اړه ويل شوي چې کله کله په واول تمام شوي نومونه د جمعې جوړولو د پاره څرګند او (U) اخلي لکه di، لور zaāSp (خور) چې جمع يې dun او zunāSp راځي. صفت هم د جنس له پاره بيله ښه غوره کوي لکه Sura (وړوکي) Suri (وړوکې) عدد هم د جنس له مخې توپير کوي لکه naāk (غټ)، niāk (لويه، غټه). صفت په کې تر موصوف د مخه راځي.

په همدې برخه کې د تيرايي ژبې ضميرونو باندې هم رڼا اچول شوې، په فعل، فعلي تعريفونو او نورو برخو باندې ډيرې ژورې خبرې شوې او ځانګړنې يې ښودل شوې دي. په دې څپرکي کې د تيرايي ژبې جملې راوړل شوې په پښتو ترجمه شوې او وروسته اناليز شوې دي او د هغه ګرامري برخې ښودلې شوې دي، چې جملې يې جوړې کړي دي. دا کار مونږ د تيرايي ژبې د نحويې سره اشنايې ته رابولي.

ددې اهميت لرونکي علمي - څېړنيز اثر د څلورم څپرکي په وروستيو کې د تيرايي ژبې د ورکيدلو او متروک کيدلو لاملونه ښودل شوي دي. په رښتيا هم دا ډول او دې ورته لاملونه په نړيواله کچه د يو شمير

ژبو د ورکيدو سبب گرځيدلي دي چې نه په علمي لحاظ او نه هم په حقوقي لحاظ د يوه رواعمل په توگه د زغم او تحمل وړ دي ليکوال په دې برخه کې ډيره لوړه څېړنه کړې او سړی کولای شي ووايي، چې په حق باندې يې سترگې نه دي پټې کړې او د علمي موازينو خيال يې ساتلی دی.

په پنځم څپرکي کې د تيرايي ژبې لاس ته راغلي ويونه او جملې ښودلې شوې دي. تيرايي ويونه د پښتو ويونو تر څنگ ايښودل شوي او د هر پښتو ويي په خوا کې د تيرايي ژبې ويي هم راغلي او د تلفظ د پېژندلو په غرض يې د ترانسکرپشن بڼه هم له پامه نه ده غورځول شوې. يو شمير جملې په پښتو ژبه هم اړول شوې دي او گرامري خواوې يې هم ښودلې شوې دي. دا مواد که څه هم د حجم له مخې لږ ښکاري، خو د ارزښت له مخې د ډير قدر وړ دي ځکه کولای شي چې د هغه څيړونکو سره پوره مرسته وکړي چې د تيرايي ژبې مختلفو اړخونو په اړه څېړنې او پلټنې کوي.

ددې اثر د محتوی اهميت په دې کې نغښتی دی، چې ليکوال يوازې ماخذونو ته مخ نه دی وړاړولی، بلکې د معتبرو ماخذونو په خوا کې يې ساحوی څېړنه هم کړې او لازم مواد يې په ډير دقيق ډول ترلاسه کړي دي او د هغوی رښتيني ماخذونه يې هم په امانت داری سره ښودلي دي. زما په نظر ليکوال د علمي اصولو پخه پيروي کړې ده.

د اثر ليکوال د کتاب به وروستنۍ برخه کې د (ضميمې) تر سرليک لاندې يو شمير نومونې، اثار، سيمې او د پښتون د سترولس ځينې خيلونه په ډيره خوږه ژبه شرحه کړي دي. دې معلوماتو ته په کتو سره سړی ددې توان پيدا کوي، چې په ښه توگه د متن يا د هغه د يوې برخې په مفهوم باندې وپوهيږي او هغه څه خپل کړي، چې په لټون پسې يې گرځي.

ددې کتاب په پای کې د تیرایي ژبې په باره کې د ګریرسن لیکنه چې
کافي مواد لري په هیڅ وجه د هېرولونه ده، ځکه چې هغه ددې علمي اثر
ارزښت نوره هم لوړ کړی او دایې بنودلې ده چې لیکوال د څېړنې په اهمیت
ډیر ښه پوهیږي.

- که د اوږدو خبرو څخه تېر شو، نوزه په لنډه ډول دا وایم، چې:
- لیکوال د اثر په چمتو کولو کې زیات زحمت ایستلی او د باوري
سرچینو څخه یې ګټه اخیستې ده.
- د اثر محتوی ډیره لوړه او علمي ده.
- د کتاب ژبه په رښتیا هم ډېره خوږه، روانه او سلیسه ده.
- دا کتاب په ځانګړي ډول د تیرایي ژبې په باره کې لومړنی یوازینی اثر
دی او څیړنکو ته ډیر مواد په لاس ورکولای شي.
- زه د دې علمي اثر د چاپ هیله کوم، او د لوی خدای له دربار څخه خپل
ګران ورور استاد څیړندوی زکریا ملاتړ ته د نورو بریاوو هیله کوم.

په پښتني مینه !

څیړنوال مولاجان تنیوال

تقریظ:

دلوی او مهربان خدای (ج) په نامه

تیرایان او ژبه یې، د هغه نوي او تاند علمي اثر نوم دی، چې د علومو اکادمۍ، د بشري علومو معاونیت، د ژبو او ادبیاتو مرکز د ژبپوهنې څانګې، درانه او عزیز استاد څېړندوی زکریا ملاتړ د هغې علمي مینې او علاقې له مخې، چې د گران هیواد له او سینو خوږو ژبو او په تېره د آریا یې پخوانیو ژبو د تحقیق او پیژندنې سره یې لري، په علمي مینه کښلی دی.

له ښه مرغه ملاتړ استاد د لومړي ځل له پاره (تیرایان او ژبه یې) تر عنوان لاندې، په درندې ښې ژبنۍ موضوع باندې په پوره هڅې، هاند او زیار سره، د ډېر رانه تحقیق په لړ کې زیات علمي کار سره ته رسولی دی، چې ایږه، ثمره او حاصل یې د دغې لرغونې ورکې، او له منځه تللې ژبې د بیا راژوندي کولو ډیر لغتونا کلمې، او زیاتې جملې راټولې کړي او د نورو داردي ژبو سره یې د پرتلې او مقایسې له مخې د کورنیو او بهرنیو سترو ژبپوهانو د علمي اثارو او نظریو له مخې په پوره غور او څېړنې سره کښلی او د غې مړې ژبې ته یې بیا یو څه د نوي ژوند ساه پکې پوکلې او دغې ورکې او متروکې ژبې ته یې نوی روح ورکړی، چې دراتلونکو څېړنو د پاره یې په دغه څېړنیز باب د نوي دروازي تمبه خلاصه کړې ده.

په هر حال ، ما د استاد ملاتړ په داز په پورې ژبنی کمپوز شوی اشر د خپل وس او توان له مخې ټول په ځیر سره ولوست ، چې د لوست په رڼا کې یې په خپلې کمې پوهې سره دومره ویلی شم:

دغه ژبنی تحقیقي اثر په سريزې برسېره ، پنځولویو فصلونو او د لیکوال په ژبه په پنځو څپرکو کې ، د دوو اويا (۷۲) څنګیزو او بغلي وړو عنوانو ، پایلې ، وړاندیزونو او ضمیمې کې راغوریدلې او رغول شوی دی ، چې منځپانګه یې په ژبنی متن او موادو بڼه غني شتمنه او بډایه ده ، چې د هر لوستونکي توجه ځانته وراړوي.

د دغه تحقیقي اثر ، په سريزه کې لیکوال د آریایي لرغونو او معاصرو ژبو په پیژندنې باندې لنډې او پخې څرګندونې کړې او هم یې د نورو داردي ژبو په اړه لنډې اشارې کړې ، چې د خپلې موضوع غوره والی یې پکې بڼه راڅرګند کړی دی ، چې مبرمیت یې ترې راجوتېږي.

د دغه اثر لومړۍ څپر کې لیکوال ، د موضوع شالید او پس منظر ته ځانګړی کړی ، چې پکې یې د تیرایي ژبې ځنډن موجودیت ، بیا یې د دغې ژبې د ورکیدو عوامل ، د کورنیو او بهرنیو پوهانو د مستندو نظریو او ماخذونو په ښو دلو سره خپل تحقیق ته د موضوع په اړه بشپړه څرګندونه کړې. د دغې ژبې سره یې د نورو هم ګروپ ژبو یادونه او ورته والی هم څیړلی. لکه چې جوته ده په دغه یاده موضوع باندې داسې پوره او هراړخیز کار تر مخه نه دی شوی. په شالید کې د تیرایانو عام قتل او وتاراج ، چې د روښان پیر له خوا سرته رسیدلی یادونه شوې په داردي ژبو کې یې د تیرایي ژبې رنګینۍ ته هم اشاره کړې او دریغ یې روښانه کړی دی.

د دغه اثر ، په دوهم څپر کې ، د تیرایانو نسب او شجره په پوره رنګ او بڼه د داخلي او خارجي پوهانو د هراړخیزو څرګندونو او نظریو له مخې ،

د باوري سرچينو، منابعو او ماخذونو په رڼا کې په پوره تفصيل سره راياد او څرگند شوي دي او د اثر د ښاغلي ليکوال د زړه پورې تحقيق، د څېړنو د اصولو سر سم راځلیدلې دي، چې د شجرې له مخې يې تيرايان په کرلاني لويې قبيلې پورې اړوند بللي، وايي ددوی ژبه په داردي گروپ کې پوره روښتيا او موجوديت لري. دلې يې د تيرايانو استوگنځايونه په غور سره د ماخذونو په رڼا کې په ښه رنگ بيان او ښودلي دي، د ليکوال د اثر دا برخه ډيره په زړه پورې ځکه ده، چې د تيرايانو نسب او ژبه باندې يې پوره علمي څېړنه تر سره کړې ده. دلته يې د تيرايانو او روښانيانو تر منځ اړيکي هم په ځانگړې رنگينۍ جوتې کړي او د بايزيدروښان اور مړ د ظلم يادونه يې چې په تيرايانو يې کړې او د له يوې مخې يې په چل او دوکې سره وژلي او ځپلي په ښه رنگ کړې ده.

ددغه څېړنيز اثر دريم څپرکی، د تيرايانو ژبې ته ځانگړې شوی، چې ددغې ژبې د څېړنې په برخه کې يې، د کورنيو او بهرنيو لويو پوهانو او ژب څېړنکو درانده نظريات او ليکنې په کره ډول راوړې دي. د اثر ليکوال استاد ملاتړ په دغه څپرکي کې د تيرايې ژبې په غږ پوهنې،

ارتيکلونو، ښځينه او نرينه نومونو، د تيرايې ژبې په گرامري جوړښت، په فاعلي او مفعولي حالت د جمعې او مفرد په حالت، اضافي حالت، مفعول منه، مفعول له، د صفتونو په حالت د شميرنې په اعداد، ضمرونو او په نورو گرامري ارزښتونو باندې، د کورنيو او بهرنيو ژبپوهانو د نظريو په رڼا کې ښه په خوند او ټس سره پوره څېړنه کړې ده. چې موضوع يې ښه بشپړه راځلولې او څرگنده کړې ده.

ددغه زړه پورې ښه درانده ژبنې اثر څلورم څپرکی يې، داندو اريايې ژبو په ډله کې د تيرايې ژبې دريځ ته ځانگړې کړې دي. په دغه پاڅه او کره

بحث کې د اردي ژبې چې د اريايي ژبو په لويه لړۍ کې دي؛ په ټولو باندې پوره څرگندونه او پيژندنه شوې، ددغو د اردي ژبو په رڼا کې يې بيا په تيرايي ژبه باندې، چې د نورو د اردي ژبو سره ورته والی او شباهت لري. د کورنيو او بهرنيو پوهانو د مستندو نظريو او علمي منابعو له مخې څيړلې او مقايسه کړې ده. دلې يې د تيرايي ژبې فونيمیکه الفبا د مثالونو سره په ښه شان راوړي. د تيرايي ژبې ټولې خوايې د پرتلې له مخې د نورو ژبو سره، چې په يوه گروپ پورې تړلې دي په مثالو څرگندې کړې دي. په دغه برخه کې يې د اثر منځپانگه په ټوله ژبنې ښه سره ښه روڼا څيړلې، ډير زيار يې ايستلی دی، د سيمه ييز ريسرچ مالگه يې هم په گډه کړې، چې ددغه اثر د موادو په زياتولو او ټولو کې يې خوند لاندې زيات شوی دی. دلې يې د اردي ژبو مورفولوژيکي ځانگړتياوې هم په ښه شان سره په گوته کړې او د تيرايي ژبې رنگيني او موجوديت يې پکې ښه بيان کړی دی، چې ددغو د اردي ژبو په گروپ کې يې غوره رنگ او مقام درلود. دلته يې د تيرايي ژبې ټول گرامري جوړښت او ځانگړنې په ښه تېس او څرپ سره په ښه نيټا څيړلې دي.

چې ددغه ژبنې اثر رغښت او ارزښت يې يو په لسه زيات کړی، په دغه برخه کې د استاد ملاتړ زيار د زياتې يادونې وړ دی، چې خورا علمي خواري او هڅه يې په مينه سرته رسولې ده.

د اثر ليکوال دلته د غې موضوع ته هم پوره پاملرنه کړې ده، چې د تيرايي ژبې دورکيدو او له منځه تلو عوامل يې په پوره توگه څيړلې دي. د زياتې رڼا او وضاحت د پاره يې د داخلي او خارجي سترو ژبپوهانو نظريې هم ورسره د شاهد په توگه راوړې او څيړلې دي.

ددغه محکم او غوره تحقیقی ژبني اثر په پنځم څپر کې کې يې په ډیر گڼ شمیر د تیرایې ژبې تر لاسه شوی لغتونو او گڼو جملو ته ځای ورکړی دی، دا دده د ریسرچ او زحمت حاصل دی، چې ټول لغتونو او جملو یې د معناسره راجوتې کړې، په پښتو یې ترجمه کړی دي چې لوستونکو ته یې پوره اسانتیا رامنځ ته کړې چې دا د نوموړي د علمي کار بله ارزښتمنه ځانگړتیا او غوره والی دی. دده ددغه ژبني کار حاصل او میوه ډیره قیمتي او د پوره ارزښت نه ځکه ډکه ده، چې ددغې ژبې لغتونه او جملې یې د پښتو، پشه یې او نورو داردي ژبو سره چې پخوانۍ جرړې، ریښې او معناوې هم لري څیړلې دي.

د اثر لیکوال د تیرایې ژبې یو نظم هم د خپل ریسرچ او پلټنې په زیار کې پیدا کړی، هغه یې هم دلې راوړی. دده دغه کار ددغې مړې ژبې په راژوندي کولو کې پوره هڅه گڼلې شو. دا نظم، د تیرایې ژبې لغتونه او جملې د پوره سموالي او درستوالي د پاره چې د نیمگړتیا څخه بچ او خوندي وي. په فونیمیک الفبا سره هم کښلي دي، چې د لوستونکو د پاره یې کار ډیر اسان کړی او په دې سره د لغتونو، جملو او نظم کې د غلطیو مخه هم نیول شوی ده... استاد ملاتړ د مورگنستیرن راپور او گریرسن انگلیسي بشپړ متن ددغې ژبې په اړه راوړی دی، چې اثر ته یې پوره ارزښت ته غوره والی او سترتوب ورکړی دی...

څېړندوی استاد زکریا ملاتړ، د لیکنې د عمومي دود سره، داژبنی په زړه پورې اثر په یوې درندې پایلې (نتیجې) ختم کړی، چې د سپارښتنو او نتیجې وروسته یې، هغه ماخذونه او سرچینې هم کښلې، چې ددغه اثر د تحقیق په برخه کې یې ورڅخه استفاده او گټه اخیستې ده، ماخذونه یې د لیکنې د منل شوي لازې سره سم څرگند او ښودلي دي. ده په خپله دغه پخه ژبني څېړنه او لیکنه کې لیک نښې په پوره دقت سره مراعات کړې. لیکنه

يې په خپله برخه کې روانه، عام فهمه او په ډیره خوږه ساده پښتو يې ليکلې ده، په ليکنه کې تنافر، ځنډ او خنډ والی نه ليدل کيږي، دروانو او بو په شان رواني لري، د هر چا د پاره يې لوستنه او مطالعه ډیره اسانه او زړه پورې ده. ما يې په لوستلو کې هيڅ ډول ستونزه احساس نه کړه او په زړه پورې راته وايي سیده، په مينه مې ټول اثر مطالعه کړ، د هر چا د پاره يې د تيرايانو او تيرايې ژبې په پيژندنه کې گټه ډیره ده...

په پای کې ددغه ټکي يادونه کوم، که چېرې د استاد ملاتړي دا ژبنۍ اثر د چاپ او خپرونې په گانه بنکلي شي، گټه به يې د علم په دنيا کې عامه او زياته شي.

زه دده دغه علمي زيار ستايم، په علمي چارواکي يې د لايرو برياليتوبونو هيله او غوښتنه کوم. د اثر د چاپ په برخه کې مې نظر مثبت دی، ځکه موږ دده په دغه اثر سره ددغې ورکې ژبې ترخاورو لاندې لعلونو راسپړلو او لاس ته راوړلو د پاره هڅوي. ملاتړي استاد ته د الله (ج) له دربار او مهربانۍ نه ورته دروغتيا، عزت او پوره خوشاله عمر هيله او دعا کوم.

په درنښت

خيرنپوه علی محمد منگل

تقریظ:

افغانستان یو لرغونی او تاریخي هیواد دی، چې له زمانو راهسې د پیر یو به پورو کې بېلا بېل قومونه او توکمونډه داسیا لویې و چې په دې جغرافیوي ساحه او قلمرو کې میشت او د همدغو بېلا بېلو ژبو ویونکو وروڼو قومونو د افغان ملت په نوم یو واحد ملت جوړ کړی دی.

د لوی او تاریخي افغانستان په مېشتو قومونو کې یو هم تیرایان دي. چې داستوگنې لرغونې سیمه او ټاټوبی یې په پښتونخوا کې ((تیرا)) نومي سیمه وه. خو څو پېړۍ د مخه د قومي او قبیلوي شخړو او جگړو له امله له هغه ځایه ننګرهار او د پښتونخوا پېښور ځینو برخو ته کوچیدلي او هورې میشت شوی دي.

د تیرا خلکو د تیراهي به نوم ځانګړی ژبه درلوده او د یو قوم به توګه پخپله سیمه کې او سیدل د تذکره الا برار والاشرار د مؤلف (خوند درويزه) له قوله بايزيد روښان په لسمه هجري پېړۍ کې دوی له دې سیمې په زور شړلي او پر ځای یې د غلته خپل مريدان (اورکزي او اړيدی پښتانه) استوګن کړي دي. تیراوال چې په دغه جبري کوچېدنه کې افغانستان او پښتونخوا نورو برخو ته تللي، د قومي لږکیو (اقلیتونو) په توګه به ځینو پښتنو قبیلو ورګډ شوي، دوخت په تیریدو یې خپله ژبه له لاسه ورکړې او

بښتانه شوي دي. ځينو مؤرخينو لکه د حیات افغاني مؤلف حیات محمد خان، پښتانه د تاریخ په رڼا کې مؤلف ظفر کاکا خیل، د پښتون قبیلو شجرې لیکوال میرا جان سیال او نورو ددوی د نسب لړۍ په کرلاڼو پښتنو ورگډوي او له پښتنې قبایلو څخه یې گڼي.

خو واقعیت دادی چې دوی یو ځانگړی قوم دی چې پخوا یې خپله ژبه او کلتور درلود، خو اوس یې هغه له لاسه ورکړی او ژبه یې په مړو ژبو کې شمیرده.

ځينو بهرنيو ختیځپوهانو لکه مارگنسټرین، گریسون، کانکوفسکي او نورو ددوی د ژبې او قوم په اړه څیړنې کړي، د تیراهي ژبې ځنې وییونه او عبارتونه یې ثبت کړي، چې ورڅخه ددې ژبې پوره ځانگړتوب جوتیږي.

زما د معلوماتو له مخې معاصرو افغاني لیکوالو کې به سرمحقق دوست شینواری لومړنی لیکوال وي چې د افغانستان ژبې او توکمنه نومي اثر کې یې د نورو ژبو او قومونو د پیژندنې په لړ کې په پښتو ژبه ددوی یا دونه هم کړی او تیراهي ژبې ځینې گرامري ځانگړنې یې بنودلی او ځینې لغتونه او عبارتونه یې هم ثبت کړي دي. او بیا ددی اثر لیکوال ښاعلي زکریا ملاتړ د ۱۳۵۷ لمریز کال د زیري کالنی د تیرایان او تیراهي ژبه تر سرلیک لاندې یوه مفصله مقاله لیکلی او په کالنی کې خپره شوې وه.

کلونو کلونه ورسته چې نوموړی د هجرت له ټاټوبي (پښتونخوا) څخه هیواد ته راستون شو، او د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز پښتو ژبې او ادبیاتو دانستیتوت په علمي غړیتوب ومنل شو. نو د علمي څیړنیزې پروژې په توگه یې همدغه موضوع د څیړندوی علمي پورته د لوړیدو له

پاره و ټاکله، سره له دې چې د موضوع شالید ته په کتنه په دې باب ډیرې لړې څیړنې شوي، نوددې مړې ژبې او مخ په ورکیدونکې قوم په اړه څیړنې ډیرې ستونزې لرلې خو نوموړی، د ډیرو ستونزو په ګاللوله مفرداتو سره په سمون کې په دې اړه پراخه څیړنې وکړې او د هغو پربنسټ یې دا لیکنه تر ممکنې کچې په دې لاندې پنځو څپرکو کې په دې ترتیب سر ته ورسوله:

په لومړې څپرکې کې د معمول سره سم د هغو څیړنو څرنګوالي ته کره کتنه شوې چې پر دې باب د مخه تر سره شوي دي. په دویم څپرکي یې د تیرایانو د نسب لړۍ او شجره، د تیرایانو میشت ځایونه او په ضمني توګه له روښانیانو سره ددوی په مخالفونو بحثونه راغلي، چې لوستونکو ته دغه قوم ورپیژني.

په دریم څپرکي کې د تیرایانو د تېر او د هغوی د ژبې په اړه د ځینو کورنیو او بهرنیو پوهانو نظریات په ډیر لنډیز سره راوړل شوي، چې داهم ددې قوم د پیژندنې به اړه له لوستونکو سره مرسته کولی شي.

څلورم څپرکي مود اندو اروپایي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې له دریغ او موقف څخه خبروي. لیکوال تربیلا بیلو سرلیکنو لاندې له نورو هم ګروپ ژبو سره د تیرایي ژبې پر تلنه کړی، ددې ژبې به ګرامري جوړښت او نورو ځانګړنو یې په زړه پورې بحثونه کړي او په پای کې یې ددې ژبې د مړه کیدو او له منځه تللو اصلي لاملونه هم په منطقي ډول ښودلي دي. په وروستي (پنځم) څپرکي کې ددغه مړې شوې ژبې ځینې ترلاسه شوي و بیونه، جملې بیلا بیل عبارتونه او یو نیمګړی شعر هم خوندي کړی دی.

زه د لیکوال د هم مسلکي او په یوه فرهنګي اداره کې د نږدې همکار په توګه ددې شاهد یم چې نوموړې ددې څیړنې په بهیر کې د موادو او

معلوماتو د نه شتون له امله د خومره ستونزو او کړاوونو سره مخامخ و،
ځکه چې هغه د یوې مړې ژبې او ځانگړي قوم (تیرایانو) په اړه څېړنه
کوله، د داسې قوم په اړه څېړنه د معلوماتو پلټنه او راټولونه، چې اوس په
پښتنی قبلیو کې ورگډ شوی دي خپله ژبه یې هیڅه کړی، ورکه کړی او
بالاخره مړه شوې ده. رښتیا چې ډیر ستونزمن کار دی، خو ښاغلي ملاتړ
صاحب چې د ډیرو نه ستړی کیدونکو هلو ځلو په نتیجه کې د تیرایي ژبې
او قوم په اړه دامواد او معلومات راټول کړي، زه یې ډیر ارزښمن پوره او
عنیمت بولم ستاینه یې کوم او په دې باوري یم د هغه چاله پاره چې په دې
اړه نورې څېړنې کوي ښه گټور معلومات په لاس ورکوي.

په پای کې لیکوال ته د دې اثر د چاپ او خپراوي له امله مبارکي وایم، د
لوی څښتن تعالی په دربار کې ورته د روغتیا او د نورو غوره فرهنګي
خدمتونو د ترسره کولو له پاره د بریالیتوبونو هیله او دعا کوم.

په درنښت

څېړنپوه سید محی الدین هاشمي

د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز مشر

سريزه

زموږ هېواد چې دلرغونو او معاصرو آريايي ژبو اصلي ټاټوبي او زانگو ده. دآريايانو دلېږد له مخې ورسره يو شمېر ژبې ختيځ او يو شمير نورې يې لويديځ لور ته تللي دي او هم يو شمير آريايي قومونه په خپل اصلي ټاټوبي کې پاتې شول او دبېلابېلو عواملو پر بنسټ يې يو او بل لوري ته لېږد وکړ.

د وخت په تېرېدو سره د مختلفو عواملو له مخې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوي او يا هم له منځه ولاړې، تيرايي ژبه زموږ د هېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او د ځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

د وخت په تېرېدو سره د مختلفو عواملو له مخې يې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوې او يا هم له منځه لاړې. تيرايي ژبه زموږ د هېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او د ځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

کله چې زه د سيمې په کليوالي بنسټونو کې شامل شوم او په ليک لوست يو څه وپوهېدم، نو خپله تذکره مې چې پلار راته په کوچنيوالي کې جوړه کړې وه، وليده، د قوم په خانه کې يې تيرايي ليکل شوي وو، ما هغه وخت دخپل پلار څخه پوښتنه وکړه، چې موږ په قوم باندې څوک يو؟ هغه راته وويل چې موږ په قوم باندې مومند يو، نو ما ورته وويل چې زموږ په تذکرو کې خو تيرايي ليکل شوي دي.

پلار مې راته وويل دا دهغه وخت دکاتبانو او ميرزايانو دنا خبرې او
ناپوهې له امله شوی کار دی، اوس داسې ليکل شوي، تيرايي په مومند
اړول کړ او غواړي.

ارواښاد پوهاند صديق الله رښتين (دنگرهار ننداره) نومې سفر نامه
کې هم د اشان ورته موضوع ته اشاره کړې ده، چې په رښتيا سره دا هم يوه
لويه تېروتنه ده.

دشير شاهي (حصار شاهي) په سفر کې ليکي: ((...ددې ځای اکثره خلک
دنا خبرې او يا په دفترونو کې دميرزايانو دليکنې له امله دخپل نوم سره
تاجيک ليکي، مگر دا خبره بالکل غلطه او بې اساسه ده، ځکه چې ددې
ځای اوسېدونکي په پنځو خېلونو وېشل شوي دي.

علي محمد خېل، گاسي خيل، بنادي خيل، حسن خېل، نته خېل، چې
دادخېلونو وېش او تقسيمات بې له پښتنو نه په بل چا کې نشته،
دشير شاهي لوستي او پوه کسان دې تاريخي غلطۍ ته متوجه شوي دي او
ځانونه په لويه پښه کې مومند بولي.))^۱

همدا شان دکوټ درې خلک هم درواخله، په کوټ او بټيکوټ کې
اکثره لوی کلي هم په خېلونو مشهور او ياديږي، چې دلته ديو څو کليو
نومونو ته دمثال په ډول اشاره کوو، چې دکوټ او بټيکوټ خلک يې اکثره
دنومونو سره بلد دي.

لکه: طاووس خېل، باره خېل، انارخېل، شاش خېل، هيبت خېل، حيدر
خېل، عمر خېل، نصرت خېل، جاني خېل، سيد احمد خېل، عمراخېل،
فروخ شاه خېل، شمه خېل، سډو خېل او نور.

^۱ پوهاند صديق الله رښتين، دنگرهار ننداره، يونيورسټي بک ايجنسي، پېښور، ۱۳۷۴ل کال، ۲۲ مخ.

همداشان په کوټ کې د داسې ځايونه نومونه هم شته، چې په احتمالي ډول د اسلام د مقدس دين څخه وړاندې دورو سره تړاو لري، لکه مطراني، چوغياني، ميتياني، چنگر، گيزواني، ختواني، ډواني، کتياني، بنډوک چې اوس هم په دې نامه يادېږي.

کوټ او بټيکوټ چې دننگرهار ولايت په اداري تشکيل کې دوه ولسوالۍ دي، د دې سيمې د اوسېدونکو په اړه د دې خبرې سپيناوی په ضرور کار دی، چې دوی له يوې مخې تيرايان دي او که څو محدودې کورنۍ ورته مهاجرې شوي دي.

اځوند درويزه ننگرهارۍ او نور څېړونکي په دې نظر دي، چې تيرايان د پيرروښان د ظلم له امله له تيرا څخه وايستل شول او ځينې کورنۍ يې ننگرهار ته په کډه راغلې.

خو د سيمې خلک بيا داسې وايي، چې په پخوا وختونو کې د شينووارو او اپريدو له خوا په کوټ باندې حمله شوې وه، د مير خوش پر مشرۍ د کوټوالو يوه درنه جرگه د غره مومندو ته لاره دمومندو له خوا دا حمله پر شا وتمبول شوه، چې د دې حملې د پر شا تمبولو څخه وروسته دمومند قام څو کورنۍ د کوټ په تنگي هم کې مېشتې شوي دي، له هغه وخته داتنگۍ دمومندو يوه تانه يا (څوکۍ) ده او دتنگي مومند ورته وايي.

داسې معلومېږي، چې له هماغه وخت نه د کوټ د خلکو او مومندو ترمنځ د عزيزولۍ د اړيکو د ساتلو، سلسله بنه ټينگه موجوده وه؛ پر دې اساس د کوټ او بټي کوټ خلک ځانونه په مومندو کې شمېري.

تيرايي (تيراي) ژبه چې له نوم څخه يې څرگندېږي، د نسبتي (ي) پر اساس تيرا ته منسوبېږي، تيرا دننگرهار ولايت د شينووارو جنوب شرق

خواته یوه پراخه لورۍ غرنۍ یخه او په ځنگلو پټه سیمه ده، چې د پښتونخوا په خیبر ایجنسیۍ پورې مربوطه ده.

په اوس وخت کې تیرایي ژبه د افغانستان دمړو او متروکو ژبو په ډله کې حسابیږي، په دې معنا چې تیرایي ژبه ویونکي نه لري او تیرایان په پښتو ژبه خبرې کوي.

ما په دې رساله کې زیات کونښن کړی، چې کومې کلمې، نومونه، پوره او نیمگړې جملې، چې د ځینو سیمو د خلکو په یاد کې پاتې وې، راټولې او هم هغه څېړنې، چې د بهرنیو او کورنیو پوهانو او څېړونکو له خوا په دې ژبه کې ترسره شوي په دې رساله کې یې خوندي کړم.

دا رساله ټول پنځه څپرکي لري او په پای کې پایله، وړاندیزونه، د ماخذونو فهرست، ضمیمې او د ځینو ځایونو او نومونو په برخه کې هم معلومات وړاندې شوي دي. د دې خبرې یادونه هم ضروري ده، چې په تیرایي ژبه کې د پښتو، دري، هندوکو او نورو داردي ژبو نومونه د گاونډیتوب پر اساس ډېر راگلې شوي دي، په دې معنا چې کله دا ژبه ژوندۍ وه نو د نورو گاونډیو ژبو تر اغېزې لاندې وه، ځکه د دې ژبې ویونکو دیوه کوچني اقلیت په توگه د پښتو ژبې ویونکو سیمو په منځ کې ژوند کاوه، چې کرار کرار یې خپله ژبه له لاسه ورکړه او پښتو ژبه یې خپله کړه، یعنې اوس تیرایي ټبر له څېرمې په پښتو ژبه خبرې کوي.

څرنگه چې تیرایي ژبه د مرکزي داردي ژبو په ډله کې راځي نو په ټولیز ډول ویلاى شو، چې د دې رسالې یوه برخه داردي ژبو سره د پرتلیز او تشریحي میتود پر اساس او بله برخه یې د ساحوي ریسرچ پر اساس څېړل شوې ده.

په پای کې زه د خپل لارښود استاد خېړنپوه د کتور اورمې څخه د زړه له
کومې مننه کوم چې ما سره یې د دې رسالې په بشپړولو کې ډیر زیار گاللي
دی او د ښاغلي خېړندوی عبدالظاهر شکیب ښاغلي خېړندوی وجیه الله
شپون او ښاغلي محمد عارف ملاتړ څخه هم منندوی یم چې د رسالې په
کمپوز، سپارښتنو او ترجمې کې یې راسره په خلاص مټ مرسته کړې ده.

په درنښت

زکریا ملاتړ

لومړۍ خپرکي

د موضوع شاليد يا پس منظر

تقريباً څولسيزې وړاندې د تيرايي ژبې څرک په هغو سيمو کې لگېده، چې تيرايان په کې پخوا اوسيدل او د نوموړې ژبې څه ناڅه کلمې يا نيمگړې جملې د ځينو سپين ږيرو خلکو يا سپين سرو ښځو په ياد کې پاتې وې، مگر اوس په مکمله توگه له يوې مخې دا ژبه له منځه تللې او بيخي ويونکي نه لري او پر ځای يې پښتو ژبه ويل کيږي، په دې معنا چې دا ژبه مړه او متروکه شوې ده.

څرنگه، چې دا ژبه اوس له استعمال څخه غورځېدلې او دمړو او متروکو ژبو په کتار کې راځي، نو دابه يو څه گران کار وي، چې ددې ژبې ټول اړخونه او گرامري ځانگړنې لکه دنورو ژونديو ژبو په شان وڅېړل شي.

د تيرايي ژبې په اړه ارواښاد دوست محمد دوست (د افغانستان ژبې او توکمونو) نومې اثر کې چې په ۱۳۵۴ل کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی، د مرکزي داردي ژبو په ډله کې د خارجي ماخذونو په حواله ښه څېړنه کړې او د تيرايانو په باره کې معلومات يې داخوند دروېزه ننگر هاري دمخزن الاسلام او تذکرة الابرار والاشرار له اثارو څخه راخيستي دي او ځينې خبرې يې دخپلو څېړنو او علمي پوهې په اړه هم راوړي دي. پټه دې پاتې نه وي چې ارواښاد دوست د افغانستان ژبې او توکمونو نومې اثر په

۴۳۴-۴۴۰ مخونو کې د تیرایي ژبې پر گرامري جوړښت پوره رڼا اچولې، چې تفصیل یې د دې رسالې په متن کې ځای په ځای راغلې دی.

د بهرنیو پوهانو او ختیځ پېژندونکو له خوا د تیرایي ژبې او نورو همگروپ (داردي ژبو) په اړه ګډې څېړنې هم ترسره شوي دي.

تراوسه پورې په تیرایي ژبه مستقل اثر په پښتو ژبه کې نه دی لیکلی شوی یوازې د افغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر کې د داردي ژبو په گروپ کې یې یادونه او څه ناڅه څېړنه راغلې ده، د بهرنیو ماخذونو په حواله د ګریرسن یادښتونه او څېړنه، چې پوره تفصیل یې د دې رسالې په متن کې راغلی د موضوع په بشپړلو کې پوره مرسته کړې ده. زه هم د دې ژبې دنومونو، کلمو او جملو راټولولو پسې، کلي په کلي او سیمه په سیمه ګرځېدلی یم د خیبر پښتونخوا په تیرا او ټوله خیبر ایجنسی او د ننگرهار ځینې ولسوالۍ مې ورپسې چاڼ کړي دي، تر څو هغه وییونه او جملې، چې د خلکو په یاد کې پاتې وې راټولې کړم او له بلې خوا دا هم معلومه کړم، چې تیرایي ولس په کومو کومو ځایونو کې مېشتې دی.

لکه څنګه، چې د دې رسالې عنوان په دوو برخو مشتمل دی، چې یوه برخه یې (تیرایان) او بله برخه یې (تیرایي ژبه) ده.

په دې دواړو برخو کې ما دخپل توان په اندازه کوښښ کړی دی، چې په خپله څېړنه کې د ټولو موجودو ماخذونو څخه استفاده وکړم.

تر هر څه دمخه پکار ده، چې لومړی په تیرایانو باندې څېړنه او تحقیق وشي او وروسته یې بیا په ژبه باندې خبرې وشي.

د تیرایانو دنسب په برخه کې چې کوم ماخذونه او نظریات موجود دي، یوه نظریه په کې د محمد حیات خان (حیات افغاني) دویم ټوک دوهم چاپ

۱۳۷۰ کال ۱۲۰ مخ کې راغلي ده او بله نظريه د سيد بهادر شاه ظفر کاکا خېل ده (پښتانه د تاريخ په رڼا کې، کرلاني قبایل ۲۲ مخ) کې ذکر شوی، درېيمه نظريه د ميراجان سيال مومند "د پښتنو قبیلو شجرې" یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور ۱۳۲۵ ل "۲۱۰-۲۱۱" مخونو کې یادونه شوې ده، چې د تاريخ له پلوه دوی درېواړو څېړونکو د تیرایانو شجره او نسب کرلاني قبیلو ته منسوب کړی دی، چې یادونه یې وروسته در سالې د دویم څپرکي په یو جدول کې ښودل شوې ده. بله مهمه نظريه د تیرا څخه د تیرایانو دویمو موضوع ده.

چې په دې برخه کې اخوند دروېزه ننگر هاري په (تذکره الابرار والاشرار) په ۱۵۴ مخ کې په واضح ډول داسې لیکلي دي: ((...مبلغ سیصد وییست کس را از قلعه بدر کرده و کشته و بدوزخ فرستاد، چه اهل ایمان نبودند کل اهل هوا و تابع هوا بودند.

بعد از آن تمام اولس تیرای را بقتل و تاراج رسانیده، مگر اندکی از آن خلاص شدند و به جانب ننگرهار بدر رفت....))^۱

دې ته ورته نظر داخوند دروېزه په بل مشهور تالیف مخزن الاسلام ۱۹۲۹ م کال چاپ د سيد تقويم الحق کاکا خيل مقدمه کې د تیرایانو موضوع ته داسې اشاره شوې ده، چې ((بایزید ددې جنگ نه پس تیرا ته لاړ او دا پریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو.)) په دې اړه د تاريخ مرصع د لیکوال افضل خان خټک او دوست محمد (دوست) نظریات سره ورته دي. ارواښاد دوست د افغانستان ژبې او توکمونه ۱۳۵۴ کال چاپ په ۳۳۳ مخ کې لیکي: ((...بایزید چې کله تیرا ته راغی تیرایان که څه هم په ظاهره دده مریدان وو، خو په باطن یې دمغولو سره

^۱ اخوند دروېزه ننگرهارى تذکره الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد، پېشاور، ۱۵۴ مخ.

مینه درلوده، پیر و بنان ددوی په دغه نیت پوه شو دوی یې و غلول او ورته یې وویل، که ما راضي کوئ خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسې لاسونه پرانیستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تیرایانو همداسې وکړل او په دغه صورت کې روښان درې سوه کسه ووژل...)

مگر د ارواښاد استاد قیام الدین خادم نظریه د (بایزید روښان) نومې اثر په (۲۴) مخ کې د پورتنیو لیکوالو د نظریو څخه توپیر لري. ارواښاد خادم د درې سوه کسانو په ځای ۱۳۰۰ کسان بنودلي دي.

اوس به راشو تیرایي ژبې ته کومه ژبه چې تیرایانو پرې خبرې کولې د تیرایي ژبې په نوم یادېږي.

څرنگه چې تیرایي ژبه د دardi ژبو ګروپ په مرکزي څانګې پورې اړه لري، ارواښاد دوست شینواري د افغانستان ژبې او توکمونو اثر ۴۰۳ او ۴۰۴ مخونو کې په عمومي ډول د dardi ژبو په اړه داسې لیکي:

((د dardi ژبو څېړنه عملاً د ۱۹ پېړۍ په دېرشمو کلونو کې شروع شوه، چې په اتفاقي ډول د dardi ژبو په باب د سیاحینو له خوا او همدارنگه د عیسوي مبلغینو خپرونو (چې په ۱۹ پېړۍ په لومړیو شلو کلونو کې د انجیل یوه برخه په کشمیري ژبه لومړۍ په نگاري الفباء او بیا د ۱۹۸۰-۱۹۹۰) کلونو په عربي الفباء کې د dardi ژبو لومړي شواهد چاپ شول، په دې باب لومړي آثار دېر بسیط وو، لنډ لنډ ګرامري معلومات او دهغو ژبو جغرافیوي ساحې بنودل کېدې، د دغې دورې آثار اوس یوازې تاریخي ارزښت لري، ځکه چې هغه وخت د ژبو علمي بریدونه نه وو درول شوي او

^۱ څېړنمل دوست محمد دوست. د افغانستان ژبې او توکمنه، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴ ل کال، ۳۳۳ مخ.

اساسي څېړنې نه وې پيل شوې او ډېرې ژبې لاهه وې څرگندې شوې او ديو شمير ژبو د يالیکتونه لاهه ځانگړو ژبو په حيث پېژندل کېدل.))

د تيرايي ژبې په اړه گريسن هم په زړه پورې کار کړی دی.

نوموړی داسې ليکي:

تيرايي ژبه يو له دارديک ژبو څخه ده، چې تر اوسه يې د پوره پېژندنې په اړه يو لړ ستونزې موجودې دي په دې اړه چې کوم لومړني مواد خپاره شوي دي، هغه د لېچ د لغاتو مختصره مجموعه ده، چې په ۱۸۳۸م کال تاليف شوې ده.

د لېچ د څرگندونو له مخې د تيرايي ژبې ويونکي يو وخت د تيرا په وادي کې مېشت وو او بيا له هغه ځايه ننګرهار ته تللي، چې اوس هم هلته ژوند کوي. اوس په تيرا کې د اپريدو او اورکزيو پښتنو دوه قومونه آباد دي. گريسن وايي: د يوې پېړۍ د څلورمې زيات وخت مې کونښن وکړ چې د تيرايي ژبې په اړه يو څه معلومات ترلاسه کړم، مگر د دغې ژبې ويونکي په هغه ځای کې اوسيدل، چې د برتانوي هند له واکه بهر وه. په دې اړه زما هڅې بې پايلې پاتې شوې.

په ۱۹۲۱م کال سر اوريل ستين په پېښور کې وټوانيد چې د تيرايي ژبې دوه کسه ويونکي پيدا کړي او د هغوی په مرسته مې د دغه ژبې ديو شمير لغاتو لست ترتيب کړ، د دغه نويو معلوماتو او د لېچ قاموس په مرسته مې وکړای شول، چې په دې اړه ښه جزئيات برابر کړم، چې د ژبپوهنې د سروې په اړه اهميت لري.^۱

^۱ George Grierson, On the tirahi language, Source journal of the Royal Asiatic Society great Britain and Ireland, no ۳ (dul, ۱۹۲۵, pp ۵۰۵- ۴) ۶.

په ۱۹۲۴م کال کې ناروېژي نامتو عالم مارگن سټېرن افغانستان ته راغلی و، چې د ژبو د مطالعې په اړه د نوموړي محقق آثار د نورو څېړونکو لپاره ډېر گټور ثابت شوي دي. مارگن سټېرن د (داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي کړې ده.

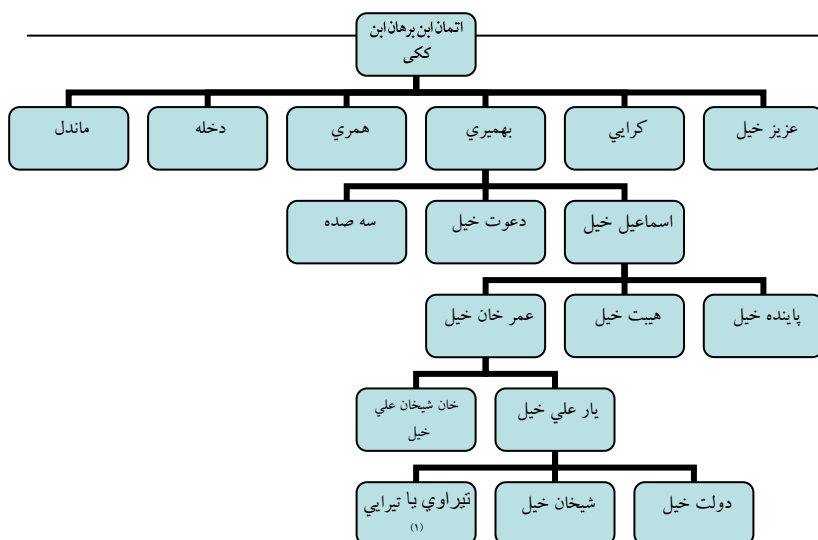
په پای کې د پورتنیو لیکنو په رڼا کې وایو، چې د تیرایانو په برخه کې داخوند دروېزه نظریات که څه هم د پیرروېسان په اړه بې بنیاده او افراطي اړخ لري، خو د تیرایانو په اړه زموږ د موضوع سره ډېره مرسته کوي، ځکه وروستیو څېړونکو هم داخوند دروېزه د نظریاتو پلوي او ورڅخه استفاده کړې ده دا خبره باید له یاده ونه باسو چې داخوند دروېزه نظریات د تیرایانو په برخه کې د لومړي لاس منابع تشکیلوي. په ننگرهار ولایت کې د تیرایانو په اړه د خلکو نظریات ډېر متفاوت دي، په دې رساله کې کوښښ شوی، چې د هر چا نظر بې د څه لاسوهنې کټ مټ راوړل شي.

چې په دې کار سره به له یوې خوا د تیرایانو د پخوانیو او اوسنیو داستو گنځایونو په باره کې پوره او کره معلومات وړاندې او له بلې خوا به څه ناڅه د تیرایي ژبې په باره کې هم څېړنه ترسره شي یعنې په لنډه توگه دا ویلای شو، چې د موضوع په اړه به خواره واره نظریات په یو اثر کې راټول کړی شي. ترڅو د دې موضوع مینه وال او راتلونکي څېړونکي ورڅخه په اسانۍ گټه واخلي.

دویم خپرکی

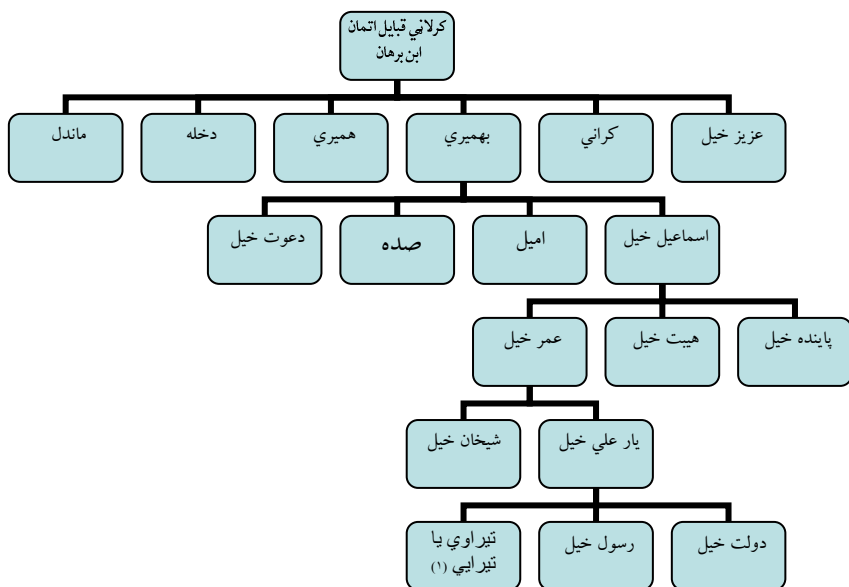
تیرایانو نسب او شجره

که له یوې خوا تیرایې ژبه د (داردي) ژبو په مرکزي ګروپ پورې اړه لري نو تیرایان هم په داردي اقوامو کې شمېرل کېږي، څرنگه چې تیرایان ځانګړې ژبه لري او ځانګړی قوم، خو د تاریخ نوميالي مؤرخ او خپرونکي محمد حیات خان د (حیات افغاني) په (۱۲۰) مخ کې د تیرایانو د نسب سلسله په لاندې جدول کې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسولې ده، چې دا ټول بیا په کرلاني قبایلو پورې اړه لري او پښتانه بلل شوي دي.

(۱) محمد حیات خان. حیات افغاني، دویم ټوک، دویم چاپ، ۱۳۷۰ ل کال، ۱۲۰ مخ.

همدا شان مشهور مؤرخ سيد بهادر شاه ظفر كا كا خېل په خپل اثر (پښتانه د تاريخ په رڼا كې) هم د تيرايانو د شجرې او نسب په اړه يادونه كړې ده او تير اوي يا تيرايي ولس يې په كرلاني قبيلو كې شمېرلى دى، ددې خبرې د پوره وضاحت لپاره د تيرايانو د شجرې او نسب د جدول ضرورت ځكه ليدل كيږي، تر څو دا موضوع پوره روښانه شي، البته ددې درې واړو جدولونو په ځينو نومونو كې لږ توپير ليدل كيږي، خو په مجموع كې د تيرايانو د نسب په اړه درې واړه څېړونكي په يو نظر دي.

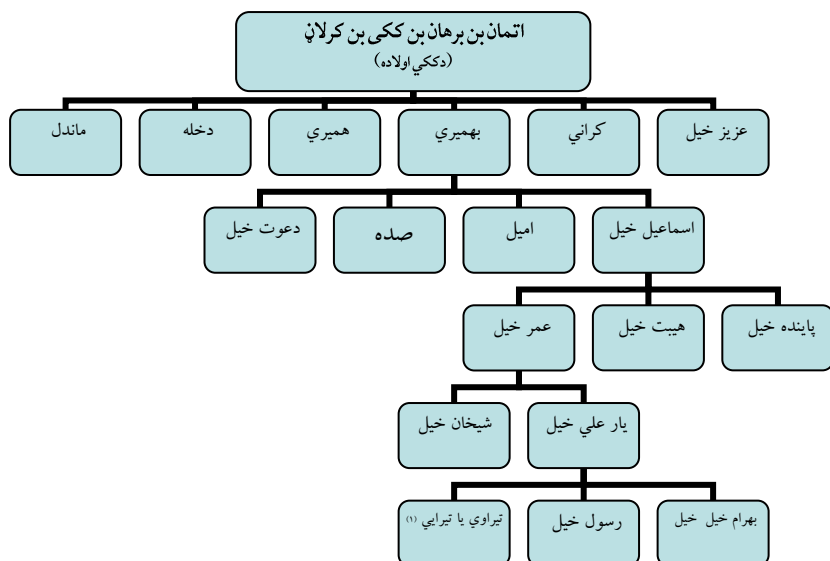

(۱) سيد بهادر شاه ظفر كا كا خېل، پښتانه د تاريخ په رڼا كې، كرلاني قبایل، ۱۳۲۲مخ.

ښاغلي میراجان سیال مومند (د پښتنو قبیلو شجرې) نومې اثر کې هم د تیراوي قبیلې یادونه په یو جدول کې داسې راوړې ده.

یادونه:

د تیرایانو د نسب د ساسلی په باب جدول، چې د پرتنیو پوهانو له خوا وړاندې شوې یو څه د غور وړ هم دی. (د اثر لیکوال).

(۱) میراجان سیال مومند. د پښتنو قبیلو شجرې، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور،

۱۳۳۵ ل کال، ۲۱-۲۱ مخونه

د تیرایانو مېشتخایونه

الف: پخواني مېشتخایونه:

د تیرایانو پخوانی مېشتخای د تیرا سیمه ده.

تیرا د گڼو غرونو او شنو ځنگلونو په منځ کې یوه پراخه شنه سیمه ده، خلک یې په خپلواکۍ مین دي، هواري او میداني سیمې لري هوا یې ډېره سړه ده، په تیرا باندې اوس اته قامونه او تېې اړیدي پراته دي.

د اړیدو څخه وړاندې په دې سیمه باندې تیرایان او سیدل، داخوند دروېزه دوینا له مخې د پیروښان د زور زیاتي له کبله اکثره تیرایان ووژل شول، کورونه او مالونه یې لوټ او تاراج شول، یو څه یې ژوندي پاتې شول، چې هغه لویديځ پلو ته یعنې ننگرهار ته او څه یې نورو ځایونو ته په کډه لاړل. د دې موضوع پوره متن د دې رسالې په درېیم څپرکي کې راغلی دی.

څرنگه چې تیرایانو د پښتنو سره دیو کوچني اقلیت په توگه ژوند کاوه نو کرار کرار یې خپله تیرایي ژبه له لاسه ورکړه، چې اوس تیرایي ژبه بالکل مړه او متروکه ده او خلک یې په پښتو ژبه خبرې کوي.

ب: د تیرایانو اوسني مېشتخایونه:

لومړی: تیرایي پایان او تیرایي بالا (کوز تیرایي او بر تیرایي)

د پېښور سره څېرمه د پجگۍ او اصحاب بابا ته په غځېدلي سړک، لویديځ اړخ ته د تیرایي پایان او تیرایي بالا په نوم دوه لوی کلي پراته دي، د ښار لویه ویا له ددې کلیو په لویديځ اړخ کې تېره شوې ده، دا ویا له د خلیلو ځمکې د تیرایانو له ځمکو څخه جلا کوي.

زه په خپله دې کلي ته تللی وم او دکلي د مشرانو سره مې خبرې کړي دي، دوی وايي چې موږ ددې ځای اصلي اوسېدونکي نه يو، پخوا مو غورنيکونه له افغانستان څخه دلته راغلي او مېشت شوي دي د پنځه سوه په شاوخوا کې کورنۍ دلته مېشته دي او د زرو جريبو څخه زياته ځمکه په واک کې لري، خو زياتره خلک يې د پېښور په ښار کې کاروبار کوي په دې کلي کې يو څه هندکيان هم اوسېږي.^۱

ديادونې وږخبره داده، چې ددې کلي خلک دا نه وايي چې موږ له تيرا نه راغلي يو، بلکې دا وايي، چې موږ له افغانستان څخه دلته راغلي يو.

کېدای شي چې داخوند دروېزه دوينا مطابق هغه خلک چې د پيرروښان د زور او زياتي له امله ننگرهار ته په کډه تللي او بيا وروسته دوی له ننگرهاره پېښور ته هجرت کړی وي.

دويم: بل ځای چې د تيرايانو هستوگنه په کې شوې کوټ او بټي کوټ ولسوالۍ دي، دا خبره حقيقت لري چې په لږ شمير کې تيرايان په (کوټ او بټي کوټ) کې پخوا هستوگن وو، خو دا خبره د غور وږده، چې ټول د کوټ او بټي کوټ خلک تيرايان وبلل شي، بلکې دوی ټول ځانونه په مومندو گډوي، دا ځکه د تيرايانو له مهاجرت څخه دمخه خو داسيمې (کوټ او بټي کوټ) بالکل دخلکو څخه خالي نه وې، پټه دې پاتې نه وي، چې کوټ په ننگرهار ولايت کې ډېره اباده دره ده او د بودايي دور نښې نښانې هم په کې يو څه موندل شوي دي.

^۱ حاجي تاج محمد دخير محمد خان زوی او سيف الرحمن در حيم گل خان زوی د تيرايي پايان له اوسېدونکو سره مې د مرکې له مخې پورته مطلب تيار کړی دی.

روښانيان او تيرايان

د پورته سرليک لاندې د تيرايانو په باب که له يوې خوا د پيرروښان زور زياتی بيان شوی نو له بلې خوا په خپله داخوند دروېزه نظرياتو ته هم په کې اشاره شوې ده.

مخزن الاسلام، چې داخوند درويزه مهم تصنيف دی، د تيرايانو په اړه داسې ليکي:

((... بايزيد چې خبر شو نو ميرزا حکيم ته يې يو سفارشي خط وليکه، ميرزا حکيم د پيشاور حاکم معصوم خان ته خبر واستاوه، چې دی هم ووژنه، پاينده خان د معصوم خان په دربار کې خبر شو او بايزيد ته يې خبر واستولو، بايزيد سره دخپلو ملگرو د يوسفزو علاقې ته واورېدو او د يو غر په سر يې ټيکا ووشو، د معصوم خان سړي ورپسې راغلل، ترمنځ يې جنگ وشو، جنگ بايزيد وگټلو او داسې دهغه او مغلو مصاف پيدا شو، بايزيد ددې ځای نوم آغاز پور کېښودو او دلته يې دېرې مضبوطې کړې.

دا ځای دکليانې شاوخوا او اندازتاً د شهباز گړۍ سره نږدې و، بايزيد ددې جنگ نه پس تيرا ته لاړ، داپريدو په مدد يې تيرايان لرې کړل او په علاقه قابض شو.))^۱

اخوند درويزه په مخزن الاسلام کې بل ځای داسې ليکي:

^۱ اخوند دروېزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښور، ۱۹۶۹م کال، د مقدمه کچ مخونه.

((... جمله غله يې وبله ټول کړه په (توتې) کې مېشته کړه، مسافر به يې وژلنه، له حرامو يې توبنه کړه. دغه پس نيت وشو او تيرا وته روان شو. کل تيرا يې مريدان شو.

ولې زيات وو تيراي له عقله پلي، چې تاريخ يې ننويست په لوردکلي، لکه نبي وو دا ويلي، هر چې ځای وگمراهانو و بدعت ته ورکوينه، خدای به خوار هغه ولس کا، هم لعنت به پرې وريږي تر پايينه.

ځکه خدای (ج) هم دا تاريخ تيراي ته ولېږنه له زحمته، تيراي وبله غوڅ کړ، دوی ويست له مملکته، دی هاله له ځانه خوښ شه، چې مهدي شوم، دمهدي چارې به کړمه، بنيادي هندوستان به ونيسمه، اوازې يې کړې گلې، هر چې آس لري راځئ، اس په ما پورې باسئ، داکبر پادشاه ټنگې واړه زما دي، دوه کونه به درکومه، دغه بنډای.

داکبر په مال يې واخيسته اسونه، دی ووت له ننگرهاره په ميدانونه، له هغه درسته ننگرهاره دغه يو پړو يې وسو په اورونه.

ده هم ژر په بېرته فيروغرته وکړ په قراره، ولې محسن خان غازي ورپسې راغی، یک جلب تېزولی يې اختياره، دا ميدان دتور راغه و، چې تاريخ، محسن خان ورغله وبله، لښکري غوڅ کړ، په ميدان کې تاريخ وپلې کړې پر غونډۍ و ورختلی، ده اوبه نه وې موندلې، ځکه دی و جل وهلی لکه دا له يې لمون وسه، هم وعده يې دروغړنه شوه یک لخته، دغه پس اشنغر لره روان شه، په دې نږدې شپې کې، دی ولوېده له تخته، په ظاهر کې گورستان يې اشنغر شو، په معنا کې يې سقر شو.

دغه پسه شيخ عمر واخسته توره، په يارانو خبر شه، چې راځئ ميا مړ نه دی حیات دی، پر هغه ځای شيخ عمر دی کښېنولی، کل جهان به هغه نيسي چې سروي و عمر ته سپارلی.

لکه یو کال یې وټېزې دلحد د گورستان ډېرې خوارۍ دغه پسه شیخ عمر حکم پرې وکړ، چې میاله گورستانه وکاږئ، دا لازم دي پریارانو چې میا دې په صندوق کې گرځوینه، لکه لوی مهم پرېوځي پریارانو، دا میا به په هغه ساعت پاڅینه، دا جاهل عالم و، ډېر له عقله پلي هم په کفر کښېنولي د تاریک و سپین هډونه، دوی یې گونښي گونښي هډونه له لحده راو کښلي، په صندوق کې خوندي کړي، په تندي یې گرځوینه، ولې دا عقل یې نه کړ، چې دی مړ دی مړ چا کله پاڅونه»^۱.

د پورتنیو څرگندونو په رڼا کې موږ دا خبره په یقین سره کوو، چې د تیرایانو په اړه د لومړي لاس ماڅدونه داخوند دروېزه د تالیفاتو څخه عبارت دي، همدارنگه داخوند دروېزه په یوه بل اثر تذکره الابرار والاشرار کې دروېزانیانو او تیرایانو په اړه هم دې ته ورته موضوعات شته، چې د بېلگې په ډول دا لاندې متن گورو:

((... بعد از مدتی این لعین بکوه تیرا توجه نمود و چون این مردم تیرای نیز کول ولی صلاح بودند جماعه از ایشان بل اکثر ایشان مرید آن لعین آمدند.

اما افغانان کوه بتمام هم مرید آمدند و کافر شدند چه از دین محمدي و در ایشان جز رسمی نبود و اند و شرایع محمدي خبر رسمی نبود، او آن را نیز بگفته این لعین از دست دادند و مرتد شدند، اخرا الامر اتفاق افغانین به این لعین چنان افتاد که مردم تیرای را بقتل و تاراج برده و از تیرا بدر

^۱ اخوند دروېزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښور یونیورسټي، ۱۹۶۹م کال، ۱۳۳- ۱۳۴ مخونه.

رساند چه بواسطه ایشان مردم مغل در تیرا درمی آیند تا این مملکت از
حکام اسلام خالی گردد...^۱)

اوس هم د ننگرهار په ځینو سیمو کې دا خبره شته، چې کله د شېخ عمر
له خوا د پیرروښان هډوکي په تابوت کې واچول شول مریدانو به یې دا
تابوت په اوږو باندې ګرځولو.

دا متل له هغه وخت نه مشهور شوی "تیرایي له عقله پلي+ پیرروښان
به یې ګرځاوه ولي په ولي."

د استاد سرمحقق عبدالله بختاني له خولې دا خبره کوم، چې پیرروښان
په ننگرهار کې ډېر مریدان لرل او د دې مریدانو پراساس یې ننگرهار د
مقاومت قوي سنگر ګرځولی و، د ده په مریدانو کې ښځې هم شاملې وې. د
ننگرهار د غازي آباد په سیمه کې یوه ښځه د ګاګا په نوم وه، چې د پیر
روښان په مریدانو کې شمېرل کېده.

د پیرروښان مخالفینو ورپسې دا شعر جوړ کړی و، چې یو بیت یې دا
دی:

چې مریده یې ګاګاه ده

لایقه د ګنګاه ده

^۱ اخوند دروېزه ننگرهارى، تذکرة الأبرار والاشرار، اداره اشاعت سرحد، پېشاور، ۹۴۰، ۱۰۴۸ مخونه.

درېم خپرکی

دتیرایانو او ژبې په برخه کې یې د پوهانو نظریات

الف: دکورنیو پوهانو او خپرونکو نظریات:

لومړی:

اخوند دروېزه دمخزن الاسلام په یوه برخه کې دتیرایانو په اړه داسې وایي:

((... بایزید ددې جنگ نه پس تیرا ته لاړ، دا پریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو، محسن خان ورپسې دکابل نه هپه وکړه او ویې تښتولو.

بایزید وهلی خپلی کلپانۍ (شهباز گړۍ) ته واپس راغی او دسر دردی یا جل په مرض هلته مړ او ښخ شو، دا اندازتاً دکال ۹۸۱هـ ق - ۱۵۷۳م کال یا ۹۸۲هـ ق - ۱۵۷۴م کال واقع ده.))^۱

اخوند دروېزه په خپل یو بل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې دتیرایانو په باب وایي:

^۱ اخوند دروېزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډیمي پېښور یونیورسټي، دسید تقویم الحق کاکاخیل مقدمه، ۱۹۶۹م کال.

((...چون مردمی تیرای ازین حادثه و ازین مصلحت آگاه شدند بتماماً مهم مسعد جنگ آمدند، تا بعد از آن این لعین مکر، و تلبیس نمودند و خود را پیرو پیشوا ساخته، بمردم تیرای نوشته و دعوت نمودند که شما بر جانب خود تبلیغ کشیده اید و پیر خود را به بید یانتی منسوب کرده اید این از شما گناه عظیم واقع شده، شاید و باید توبه بجا آرید و شرط توبه این است که دستها بسته بقدم بوس پیر خود برسند و پس از آن جا که مردم به سفاهت و حماقت مشهور اند و در تحت گلیم شقاوت، بدعت و ضلالت مستود اند، اجابت نموده و انقیاد فرموده، مبلغ سیصد و بیست کس را از قلعه بدر کرده و کشته و بدوزخ فرستاد، چه اهل ایمان نبودند کل اهل هوا و تابع هوا بودند، بعد از آن تمام ولس تیرای را بقتل و تاراج رسانیده، مگر اندکی از ایشان خلاص شد و بجانب ننگرهار بدر رفت.

و از آن زمان بازتابه این مملکت تیرا به دست اولاد این لعین و بدست افغانان آن کوه مانده.))^۱

دویم:

د محمد حیات خان نظر:

محمد حیات خان، د حیات افغانی په دویم ټوک، دویم چاپ (۲۷۱) مخ کې لیکي:

((... په شپږمه هجري پېړۍ کې د تیرا قوم ډېر مشهور او د تیرا په سیمه یې پوره تسلط درلود، دوی بت پرسته وو او د مسلمانانو سره یې سخته دښمني درلوده، په (۲۰۰-۲۰۱) هجري کلونو کې سلطان شهاب الدین غوري په دغه قوم یرغل وکړ، یو څه یې مړه شول او هغه چې له مرګه وژغورل شول په زور یې مسلمانان کړل، دا دخدای شان دی، چې دهغه لوی قوم څخه

^۱ اخوند دروېزه ننگرهارى، تذکرة الابار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد، پېشاور، ۱۵۴ مخ.

اوس لږ شمير تيرايي مسلمانان د شينواريو په ملک کې اوسيدلي او يوازې په دې سبب د ذکر وړ دي، چې دوی ځانته بېله ژبه لري او له دغې ژبې څخه څرگنديږي، چې د سانسکریت له ژبې څخه به راوتلي وي، خو د پښتو ژبې ډېرې کلمې ورسره يو ځای شوي دي. ^۱

همدغه پورته نظر ملا فيض کاتب داسې رانقل کړی دی: ((اين فرقه در ابتداء بت پرست بود، در حمله سلطان شهاب الدين غوري مشرف به دين اسلام شدن، اکنون عدۀ در بين قوم شينوار متمکن و به زبان خلاف زبان افغاني که از سنسکریت جدا و با الفاظ زياد از پښتو شامل و داخل شده متکلمند)) ^۲

دریم:

د افضل خان خټک نظر:

کله چې پيرروښان د (چورې) جنگ د چورې په کلکو درمو، چې نېزې يې ورڅخه جوړې کړې وې وگاټه يعنې مغل په دې جنگ کې مات شول. تيرايانو په دې جنگ کې هم برخه اخيستې وه له دې جنگ وروسته پيرروښان تيرا ته ولاړ او هلته په تيرايانو بدگومانه شو، افضل خان خټک دا پېښه داسې بيانوي:

((... تيراي عالم په ظاهره دده سره و، او په باطن کې يې دمغولو سره رويه درسته وه، هغو ته يې وويل: چې تاسو په باطن دمغولو سره ياست،

^۱ محمد حيات خان، حيات افغاني، دويم چاپ، دويم ټوک، ۱۳۷۰ ل کال، ۲۷۰ مخ.

^۲ ملا فيض محمد کاتب، نژادنامه افغان، فرقه تيرايي، ۱۱۳۰۰۰۰ مخ.

دما دطریقې مردود الطریقه شوي یاست، اوس دواړه لاسونه پخپله وتړئ، چې ستاسو توبه همدغه ده.

هغو له اعتقاد ه چې په ده یې لرلو او یا له وېرې تیرسو (درې سوو) کسو لاسونه وتړل، ورلره راغلل، تیرسوه یې جدا جدا مړه کړل، یو دبل نه خبر نه شول، هغه باقی یې تاراج کړل، تیرا یې له تیرای خالي کړ.))^۱

خلورم:

د ارواښاد استاد قیام الدین خادم نظر:

ارواښاد استاد خادم په خپل کتاب (بایزید روښان) په (۲۳-۲۵) مخونو کې د تیرایانو په اړه لیکي:

((... تیرای عالم شاید په ښکاره دده سره و، او په باطن کې د مغولو سره وو، ده هغوی ته وویل، چې تاسو په باطن د مغولو سره یاست، زما له طریقی مردود شوی، اوس بویه واړه خپل لاسونه پخپله وتړئ، راشئ ستاسو توبه همدغه ده. هغوی له اعتقاد ه، یا له وېرې دیارلس سو کسو لاسونه وتړل ورله راغلل.*

^۱ افضل خان خټک، تاریخ مرصع، مقابله و تصحیح او نوټونه، دوست محمد خان کامل مومند، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور، ۲۳۹ مخ.

* د ارواښاد خادم صیب دیارلس سو کسو تیرایانو وژل کېدل او بل ځای د تذکرې په حواله دوه سوه شل کسانو وژل کېدل، دغور او فکر خبره برېښي، ددې خبرې سپیناوی پکار دی، چې ایادا املايي تېروتنه ده او که درست نظر دی، خودا خبره دنورو ټولو لیکوالانو او څېړونکو له نظریاتو سره توپیر لري، ځکه دنورو لیکوالانو په نظر تیرایان ددرې سوه او درې سوه شل کسانو څخه زیات نه دي وژل شوي.

وايي چې ټول يې جدا جدا ووژل او تيرا يې له تيرايي خالي کړ او دغره پښتنو ته يې ورکړ. اپريدي او اورکزي يې ټول مرديان کړل. ()

ارواښاد استاد قيام الدين خادم د ياد شوي کتاب په (۲۴) مخ کې د تذکرې په حواله ليکي:

هر کله چې پيروښان د چورې په جنگ کې مغول مات کړل او تيرا ته ولاړ په اخره کې دده د طرفدارانو پښتنو اتفاق په دې وشو، چې تيرايي خلک ووژني او يا يې له تيرا څخه خارج کاندې، ځکه چې ددوی په واسطه مغول تيرا ته راځي، وايي چې په دغه خبره تيرايي خلک ددوی سره مخالف شول، ده وويل څو لاس تړلي رانه شئ، عفو به مونه کړم، دغسې يې وکړه او دوه سوه شل کسه ورته راغلل، ده هغه ووژل او لږ څه يې خلاص شول، ننگرهار ته ورتښتېدل او په دغه سبب تيرا له تيرايي څخه خالي شو.^۱

پنځم:

دارواښاد دوست محمد دوست نظر:

((...)) بايزيد چې کله بيا تيرا ته راغی، تيرايان که څه هم په ظاهره دده مريدان وو، خو په باطن کې يې دمغولو سره مينه لرله.

پيروښان ددوی په دغه نيت پوه شو، دوی يې وغولول او ورته يې وويل: که ما راضي کوئ، خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسو لاسونه پرانستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تيرايانو همدا سې وکړل او په دغه صورت روښانيانو درې سوه تيرايان ووژل، کورونه او مالونه يې ددوي لوټ کړل، تيرايي له دوی څخه

^۱ قيام الدين خادم، بايزيد روښان، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ ال کال، ۲۳-۲۴ مخونه.

خالي کړ او پاتي تيرايان له تيرا څخه په کوچ شول، چې د کوټ درې ته راغلل.

اوله دوی څخه څوک په تيرا کې پاتې نه دي او ځايونه يې پښتنو ونيول، داخوند دروېزه له وينا څخه دا حقيقت لاسته راځي، چې تيرايان د پيروښان له خوا دلسمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې له تيرا څخه د کوټ درې ته راغلي دي.

چې په دغو روایاتو باندې هم داخلي او هم خارجي څېړونکو او مؤرخينو لکه، مارگن سټېرن، گريرسون، گانکو فسکي، او نورو استناد کړی دی.^۱

شپږم:

دعلي محمد مخلص کندهاري نظر:

علي محمد مخلص کندهاري د حالنامه حضرت ميا روښان په ۳۵۴ مخ کې دمغولو سره په جنگ کې د تيرايانو گډون داسې بيانوي: ((...بعد پير دستگير فرصت يافته واز آن جا برآمده به جانب تيرا و خيبر رفت، چند گاه در ملک تيرا تشریف داشت، چون پير دستگير در تيرا بود در آن روزها ميرزا سليمان برای دیدن اکبر پادشاه روان شده بود، چون به نزدیک خيبر رسید، مردم ابريدي سر راه گرفته، ميرزا به لشکر بدر رفت. اردو مردم افريدي تاراج نمود، چون پير دستگير از اين واقعه واقف شد، آن طایفه را بسيار سرزنش کردند، اما کار از دست رفته بود.

^۱ څېړنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمونه، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴ ل کال، ۴۳۳ مخ.

بعد از چند گاه حاکم پیشاور لشکر جمع کرد و افغانان را پیش کرده در ملک تیرا در آمد و مردم ورکزي و آفريدي و تيراي سر راه گرفتند و جنگ ها واقع شد و آخر لشکر مغل پیش آمده نتوانست باز گشت. عداوت بر عداوت زیاد شد.

بعد پير دستگیر فرمود که این سرزمین به مردم مغل نزدیک است در میان ما و ایشان جنگ واقع میشوند بهتر آن است که این ملک را گذاشته به جانب ملک یوسفزي بروم که آن ملک از مردم مغل گوشه است.)^۱

اووم:

د پوهاند عبدالحی حبيبي نظر:

پوهاند حبيبي د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک کې د تيرا کشمکش تر عنوان لاندې د تيرايانو په برخه کې ليکي: ۹۹۰ هـ ق حدودو په شاوخوا کې پير وښان خپل سياسي او حربي مرکز په تيرا کې ونيو او پريدي او ورکزي يې په خپل سرفرو شو مريدانو کې داخل کړل، دلته د اتمان خېلو ځينې خلک هم دده په تابعانو کې شامل شول او دده نفوذ د ونې په پښتنو کې خپور شو، چې له تيرا يې ډېر خلک نفی بلد کړل، د تيرا په چوره کې د مغولو لښکر په ده پسې راغلل، د غرو خلکو وسله نه درلوده، د چورې دورمې ډېرې کلکې وې، پير وښان خپلو مريدانو ته وويل، چې دا دورمې

^۱ علي محمد مخلص کندهاری. حالنامه ميار وښان، چاپ وزارت اطلاعات و فرهنگ، ۱۳۸۸ ش، ۳۵۴ مخ.

پرې کړئ، دا ستاسې وسله ده، روښانيانو په دغه جنگ کې ددور مو په ذريعه مغول مات کړل او دنېزو کار يې ځنې واخيست.

په تيرا کې ځينې خلک وو، چې په باطن دمغولو سره ملگري وو او دوی د پښتنو د لستونې ماران وو. روښان دوی ته وويل، بايد په خپله خپل لاسونه وتړئ او راشئ ستاسې توبه همدغه ده، نو د اعتقاده يا له بېرې ۱۳۰۰ تنه لاس تر لې راغلل، روښان ددوی گنهکاران ووژل او ځينې يې له تيرا څخه وشړل، په دې ډول افریدي او ورکزي ټول دده فرمانبرداره شول.

اخوند دروېزه ليکي: چې دچورې په جنگ کې روښان دمغولو لښکر تارومار کړل، نو مغولو او پښتنو اتفاق وکړ، چې ځينې تيرايي خلک دمغولو سره مله دي او ددوی په واسطه مغول تيرا ته راځي، له دې جهته بايد دوی دملي ځاينانو په ډول له دې ازادو غرو څخه ورک شي، ځکه چې دازادۍ لپاره دغه داخلي ځاينان هر وخت مضر دي، په دې ډول (۲۲۰) تنه دمغولو طرفداران ده ووژل او نور چې پاتې وو، ننگرهار ته وتښتېدل او تيرا دمغولو د طرفدارانو څخه خالي شو. ۱)

يادونه: همدغه پورته مطلب د تيرايانو په اړه کټ مټ ارواښاد قيام الدين خادم هم دبايزيد روښان نومې اثر په ۲۴ مخ کې رانقل کړی دی.

۱ عبدالحی حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ، دويم ټوک، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ ل کال، ۲۸۶ مخ.

ب: د تيرايانو او ژبې په اړه يې د بهرنيو پوهانو او څېړونکو نظريات:

تر دې ځايه پورې د کورنيو پوهانو نظريات د تيرايانو او تيرايي ژبې په اړه وړاندې شول. اوس د بهرنيو پوهانو نظريات، چې په عامه توگه يې د ټولو داردي ژبو په اړه وړاندې کړي او په خاصه توگه يې تيرايي ژبې ته هم پام اړولی او څه ناڅه معلومات يې د دې ژبې په برخه کې وړاندې کړي دي، دهغو بهرنيو پوهانو له جملې څخه، چې د تيرايي ژبې په اړه يې څېړنې کړي دي، په لاندې توگه وړاندې کيږي:

ارواښاد دوست د افغانستان ژبې او توکمونو نومې اثر په ۴۰۵ او ۴۰۷ مخونو کې د تيرايانو او تيرايي ژبې په اړه د ځينو بهرنيو پوهانو او څېړونکو نظرياتو ته داسې اشاره کوي:

د (رابرت کلی شاو) په عقیده پاميري او داردي ژبې ډېر وخت له نورو اندو آريايي ژبو (هندي، باختري ارياني) ژبو څخه گونښه وې، نو ځکه يې د نورو ژبو سره دومره رابطه نشته او يو تربله يې په خپلو منځو کې روابط ساتلي دي....

گريرسن په خپلو وروستيو آثارو کې داسې نظريه ښکاره کړې، چې داردي ژبې د ختيځ (هندي) او لويديځ (باختري، آرياني) ژبو ترمنځ يو بېله ځانگړې درېيمه څانگه ده.

د داردي ژبو د بشپړې مطالعې او کتنې په باره کې گريرسن ډېر لوی لاس درلود.

ده دخپل اثر په اتم ټوک کې د افغانستان په داردي ژبو هم بشپړه رڼا اچولې او دټولو داردي ژبو لغات يې په يو مقاييسوي قاموس کې پرته کړي دي.^۱

د تيرايي ژبې په اړه گريسن داسې ليکلي دي:

«مخکې له دې چې دا مواد خپاره شي او (دارديک) ژبې ديو مضمون په توگه محصلينو او مينه والو ته وړاندې شي، زيات وخت تير شو....»

تيرايي ژبه د (دارديک) له نورو خانگو سره نږدې تړاو لري لکه (کالاشا)، (گوارباتي)، (پشه يي)، (دگلگيت (شين)، داندوس (کوهستاني) او (کشميري) د مثال په ډول د تيرايي (مالا) معنی (پلار) لفظ د شينا (مالو) او د (وت) لفظ معنی (ولاړ) په کشميري کې (ووت) سره يوه رېښه لري.

د (دارديک) د نورو ژبو په څېر د تيرايي ژبې ځينې اصطلاحات د سنسکرېټ پخوانۍ ژبې له لغاتو سره هم نږدې اړيکې لري، لکه (دېن) د سنسکرېټ د (دهېنوه) سره مشابهت لري. زياتره پخواني اصطلاحات د لرغونې اريايي ژبې له لغاتو اخيستل شوي، چې (دارديک) ژبې هم له آريايي ژبې سرچينه اخلي. تيرايي ژبه د گرامر او لغاتو له مخې له پښتو ژبې نه مستقلة ده، چې دا ځانگړتيا يې موږ يې له لاسوهنې په خپل ځای پرېږدو. تيرايي ژبه په دې سيمه کې له ځينو ژبو سره اړيکې لري، چې په لاندي ډول دي:

(پشه يي) چې د کونړ په ښکتنۍ برخه او په لغمان کې د کابل سيند په شمالي سيمه کې د محلي خلکو دخبرو ژبه ده، همدغه ډول تيرايي په

^۱ G.A.Girson , LSOT , Vol ۱ , Calcutta , ۱۹۲۷ , p ۱۵۵ .

ننگرهار کې د کابل سیند جنوب خواته د ځینو وگړو د تکلم وسیله ده، له دغه ځای لري په جنوب (وزیرستان) کې (اورمړي) ژبه په ایراني لهجه د ځایي خلکو له خوا ویل کیږي، هغه وخت چې (اورمړیان) دغې سیمې ته په کډه شول، نو په دې سیمه کې له هغه خلکو سره اشنا شول، چې د دارديک آر خخه وو او په دې توگه په اورمړي ژبه ددوی اثر وشو. همدغه ډول د تهال (تل) چوتیالي سیمې په خېترانس کې ځینې خلک د (لاند) ژبې په بدله لهجه خبرې کوي، چې له دارديک سره مخلوط ښکاري. په (سند) کې ځینې خلک په داسې لهجه خبرې کوي، چې له دارديک اصطلاحاتو سره مشابهت لري. په دې لار کې موږ د دارديک لرغونو ژبو او لهجو آثار ولیدل، چې په (دارديستان) کې پرې خبرې کیږي او په دې کې تیرایي ژبه د اړیکو له مخې مهم ځای لري. د کابل په شمال کې په هغو دریو ژبو کې د دارديک ژبو لرغوني اثرات او نښې وینو، چې د اباسیند تر خولې رارسیدلي دي. جنوب خواته د دارديک ژبو د پراختیا خبره نوره پر ځای پرېږدو او گورو چې دهند په مرکزي برخه کې د (بهیل) په ژبو او کله هم د (ماراټي) په (کونکاني) لهجه د دارديک ژبو محدود مشابهت موجود دی. که دا وروستني څېړنیز معلومات وي، نو پر دې اساس ویلای شو، چې تیرایي ژبه د هغو ژبو په ځنځیر کې چې له (هندوکش) خخه تر (گوا) رارسېدلې مهمه کړې ده.

د تیرایي ژبې غږ پوهنه (فونیتیکس):

باید په یاد ولرو چې کوم ډول مواد زموږ په لاس کې دي د هغو دوو بې تعلیمه کسانو په څرگندونو پورې اړه لري، چې د هغوی له خولې راوتلی شوي دي. (سر اویل ستین) د دغه کسانو د خبرو او لهجې خخه په ښه دقت او زیار د تیرایي ژبې لغات او الفاظ ثبت کړي دي. په هغه صورت کې چې یوه ژبه معیاري او سټنډرډ نه وي او عمومي ونه لري، د معیاري او مترقي

ژبو په پرتله د الفاظو په ترتيبولو کې زياتې تېروتنې او نيمگړتياوې لري، تردې چې په دې اړه زياتره پرمختللې او غني ژبې هم له اشتباهاتو خالي نه دي او په انگليسي او هندي ژبو کې هم دغه ډول کمې او زياتې ليدل کيږي، د تيرايي ژبې په څېر ناليکل شوې ژبې بيا دغه ډول زيات نواقص او غلطۍ لري، ځکه چې په مختلفو سيمو او حالاتو کې ډول ډول غږونه او تلفظات لري، د مثال په ډول ځينې خلک په تيرايي کې انسان ته (آدام) او ځينې (ادم) وايي، بعضې (بښه) ته (براډا) او ځينې (برېډا) وايي، ماشوم ته ځينې خلک (بډانا) او ځينې (بډنا) وايي. په دې اساس مشکله ده چې د تيرايي په شان ژبو لپاره خاص معياري قواعد وضع شي، په دې اړه موږ د لازياتو معلوماتو دلاس ته راوړلو په طمع يو. تيرايي ژبه د دارديک دنورو ژبو په څېر يو شمېر ساکن او متحرک واول حروف لري، چې د ساکنو حروفو په اړه بايد دوه ډول مهم ټکي په پام کې ونيول شي، په يو حالت کې دلومړي لفظ غږ دويم لفظ د غږ پر وړاندې تغيير مومي، لکه (دېن) معنی (غوا) چې دويم لفظ يې (دهېنوه) دی، په بل حالت کې د مرکبو الفاظو دلومړي لفظ اخرنی حرف چې واول او دويم لفظ په ساکن حرف شروع وي، په داسې صورت کې د دويم لفظ اخرنی حرف سره وصل کيږي لکه (نازارا-منزوم) په (نازارام-منزوم) بدليږي، چې معنی يې ده (ستا په نظر کې) همدغه ډول (برېکا-تونا) چې په (برېکات-تونا) بدليږي. معنی (دونې لاندې) او له (يو-تي) څخه (يوت-تي) جوړيږي، چې معنی يې ده (هغه راغی).

په تيرايي ژبې کې اړتیکل:

په تيرايي ژبه کې غير مشخص اړتیکل، چې د جملې د ترکيب لپاره خاص حروف د الفاظو سره اضافه کيږي، لکه په فارسي کې (ي آ يا) -ي (وحدت) او په کشميري (آ) حروف چې د لفظ په اخير کې پر ځای يې (ي) اضافه کيږي لکه (خارآب-بادان-ي) معنی (خراب هلک) (د بادانا)

دوروستني (الف) پر ځای (ي) راغله او د مشخص اړتیکل په صورت کې مناسب ضمير (دا، هغه، دوی، هغوی) استعمالیږي. په تیرایي کې دانګلیسي په خبردارتیکل څرګند ټکي لکه (ا، ان، دی) چې له اسم مخکې راځي نشته.

په تیرایي ژبه کې بنځینه او نارینه اسمونه:

په تیرایي کې ژبه د بنځینه او نارینه اسمونو د مشخصتیا لپاره کافي مواد نه لرو، چې له مذكر نومونو بنځینه نومونه جوړ شي، زیاتره بنځینه اسمونه په (ې) پای مومي، چې په هندي کې په (ي) ختمیږي لکه (ستري) معنی بنځه، (اکچي) په کشمیري کې (کچي) معنی سترګه، (دي) په هندي کې (دهي) معنی (لور).

د تیرایي ژبې ګرامري جوړښت (د کلېشن):

په دې اړه دوه عمده حالات په مخکې لرو، چې د مشخصاتو لپاره یې اروپایي ګرامري اصطلاحات په کار اچول کیږي. یو حالت یې فاعلي حالت Nominative او بل عمومي حالت مفعول منه دی. په فاعلي حالت کې د فعل په اړه مفعول مشخص وي، چې همدا حالت د مفعولي حالت Ablative له پاره هم دی. که د فعل لپاره فاعل څرګند او د فعل ماضي دریم شکل استعمال شوی وي همدغه حالت په مفعول منه حالت کې هم لیدل کیږي.

په تیرایي ژبه کې په مفعول منه حالت کې (الف) اضافه کیږي لکه (پاندا-خوم) (نوم-پاندا) معنی (د سرک پر سر)، (مولکا-مانزوم) (نوم-ملک) معنی (د مملکت په داخل کیږي)، (برادا-اما-ما) معنی (له یوه ښه سړي څخه) په ځینو حالاتو کې د (الف) پر ځای نور واول حروف لکه (یو،

و) هم راوړل کيږي. لکه (مالا تارافي - یو) معنی (هغه دیلار پر خوا راغی)، (استو - مانزوم) (نوم - است) معنی (په لاس کې) مگر په عامه توګه (الف) مروج دی. ځینې وخت دمفعول منه (الف) له پامه غورځول کيږي او دفاعي حالت په شان وي چې دواړه په شریک حالت کې داسې وي لکه، (کوزارا ډاک - خوم) معنی (پرزوی) او معمولاً هغه وخت تکرارېږي، چې کله دلغت په اخر کې واول راشي لکه (مالا - ما) (نوم - مالا) معنی له پلار څخه، (غوسا - خوم) معنی (په غوسه کې)، (بادا ماشي - خوم) معنی (دبد معاشی - په حالت کې)، (کوي - ما) معنی (له کوهي یا شاه څخه).

په تیرایي ژبه کې (اس) زیاتره د (اضافي) حالت Genitive د مشخصتیا لپاره په کار اچول کيږي او دملکیت اظهار په کې کيږي، همدغه ډول (اسي) د (مفعول له) Dative حالت لپاره استعمالېږي او دهغه اسم لپاره په کار راځي، چې د فعل مفعول یې غیر مستقیم وي او معمولاً د بعضي رابطه حروفو وروسته راوړل کيږي، په بعضي حالاتو کې دواړه یو له بل سره بدلېدای هم شي او په لاندې ډول یې مثالونه وړاندې کيږي:

(اضافي حالت) - (لیماس شیسې کیمات) معنی (دهغه څیز قیمت) دلته دواړه ډوله حالات (اس) او (اسي) داضافي حالت لپاره استعمالېږي لکه (برایا ادا ماس تان) معنی (دښه سړي کور یا ځای) (لې تان مالا ستي) (نوم - مالا) معنی (دا دیلار کور دی)، (میاننا تروراس پوتار) معنی (زما دتره زوی).

(مفعول له) - (مې تانو مالا سي بازوم) معنی (زه به خپل پلار ته ځم)، (مې لی ادا م دینا سي دیتا و) معنی (ما هغه سړی وهلو ته ورکړی و)، (لې پاکیرا سي پک آنا دې) معنی (دې فقیر ته یوه آڼه ورکړه)، (میاننا دونسي

خات يوت - تي) چې معنی يې (زما دلور له خوا يو خطر راغی)، (لېما بريجاسي لې بريج کازاتي) معنی (دا برج نسبت له هغه برج لوړ دی).

ځينې وخت اضافي حالت په دې ډول هم تعينېږي لکه، (لې کيلا پک باننیا - ما) معنی (دکلي له يوه دوکاندار څخه)، (کوزاراداک - خوم) معنی (داس پر شا) يا داسې (کوزا راس زين) معنی (داس زين)، (اسمان نازارا - مانزوم) معنی (داسمان په ليدو کې)، (دوما آواز) معنی (ديو ډول يا نغاري آواز)

تيرايي ژبه ځينې وخت او په خاص ډول په (اورمړي) کې د اضافي حالت د مفعول له د حالت په شان وي لکه په لاندې دوو مثالونو کې:

(کانا مالا برېډا باتسا کوختو) معنی (زما پلار ښه غوا حلاله کړه)، (سوري پوتار (پوتارا) تانو مال جاما کېږي) معنی (کشر زوی خپل مال متاع ټوله کړه).

د جمعې او مفرد حالت:

دوه داسې اسمونه ذکر کيږي چې په غير منظم ډول مفعول منه حالت جوړوي، لکه (دې) معنی (يو لور)، چې مفرد مفعول له (دونسي) دی او (سپاز) معنی (يو خور) چې مفرد مفعول له يې (سپازونسي) دی.

چې کله اسم په (الف) او (آ) پای و مومي هغه وخت مفرد هم د جمعې په شان وي لکه (مالا) معنی (پلار يا پلرونه)، (سانا) معنی (سپي يا سپي)، ځينې وخت د جمعې حالت لپاره يو (واول) اضافه کيږي لکه (پک اداماس دوو پوتارا تينا وانا) معنی (هلته له يو سړي دوه زامن وو)، (لې اداما خراب تينا) معنی (هغه سړي خراب دي)، (کانا سانس دانتي) مفرد (دانت) او معنی (ستا د سپي غاښونه)، (تري ادامو) معنی (درې سړي) په

ځينې حالت کې د جمعې لپاره د (ساوا) لفظ معنی (ټول) او د مفرد جمعې شکل لپاره د (او ساوا) لفظ معنی (مور ټول) استعمالیږي.

د مفعول منه د جمعې حالت په اخر کې (ان) راځي، لکه (براهه ادمان تانا) معنی (د ښه سړيو کورونه يا ځايونه)، (ساوا بريجان - مآلې بريج کازا تي) معنی (له ټولو برجونو هغه برج نسبتاً لوړ دی). په ځينې حالت کې د جمعې لپاره د پښتو او پارسي ځينې الفاظ هم په کار راځي، چې دلته يې تشریح ته اړتیا نه وينم.

په بعضې حالت کې د اضافي حالت او د مفعول له مفرد الفاظ لکه (اس) او (اسي) د مفعول منه جمعې شکل لپاره هم اضافه کېږي، لکه (براهه ادا مانسي خا بار يوتي) معنی (له ښه سړيو خبرونه راځي).

په لاندې ډول د تيرايي ژبې ډکلبښن د (ادام) لفظ په اړه د نمونې په ډول وړاندې کېږي:

حالت	مفرد	جمع
فاعلي حالت	ادام	اداما
مفعولي حالت	ادام	اداما
مفعول منه	اداما	ادامان
اضافي حالت	اداماس	ادامان
مفعول له	اداماسي	ادامانو، ادا مانسي

د مفعول منه په حالت کې د زمان او مکان د نورو اړيکو اصول داسې ټاکل کېږي: لکه (خوم) معنی (له پاسه، په داخل کې، دا)، (مآ) معنی (له بله څخه)، (مانزوم) معنی (دننه يا په داخل کې) او (ني) معنی (مقایسوي

سامان الات)، (پاتي)معنی (وروسته)، (پتيکانا) معنی (شاته)، (ساما) معنی (همراه، سره یو ځای)، (توونا) او (وازا) معنی (له یو شي لاندې یا ټیټ) همدارنگه (کوزاراداکا) (داک) (خوم) معنی (داس پر شا)، (اوولېما کورسي- ماوتهوم) معنی (په دغه کرسی- زه ودرېږم)، (میانا تانا- منزوم) معنی (زما په کور کې یا زما دکور دننه)، (اوولېما جي ودستا- ني مارآگام) معنی (زه دلته له لورې مې کيږم)، (لېما- پاتي مالا- تارافي وو) معنی (هغه وروسته دخپل پلار په خوا راغی)، (چانا- پاتي کانا) معنی (ستا شاته)، (تانو دوستانا- ساما) معنی (زه له خپلو ملگرو سره) چې دلته له فارسي دوستان دجمع په شکل ذکر شوي، (بريکات- توونا) او یا (بريکا- وازا) معنی (له یو ونې لاندې).

په تیرایي ژبه کې دصفتونو حالت:

اسم صفت دجنس، تعداد او کیفیت پر اساس یو له بله متفاوت وي، دتیرایي ژبې په اړه لازم مواد نه لرو، چې له مخې یې دصفت لپاره ثابته کړنلاره وټاکل شي، سره ددې بیا هم په عام ډول ویلای شو، چې دصفت جوړونې لپاره د(ې) حرف دبنځینه اسم او یا دمذکر جمع اسم په اخر کې اضافه کیږي.

دشمېرنې اعداد:

تیرایي ژبه هم دنورو ژبو په څېر دشمېرنې اعداد لري، چې په لاندې ډول لیکل کیږي:

۱- پک ۲- دو، ۳- تری، ۴- خاور، ۵- پانس، ۶- خوو، ۷- سات، ۸- اخت، ۹- ناب، ۱۰- ده، ۱۱- پکو، ۱۲- بو، ۱۳- ترو، ۱۴- څاوده، ۱۵- پانزي، ۱۶- خولا، ۱۷- ساتارا، ۱۸- اختارا، ۱۹، کوني، ۲۰ بیاو، ۲۱- بیاو پک، او هم داسې نور... ۳۰- بیاو ده، ۳۱- بیاو ده پکو، او همداسې نور... ۴۰

- دوو بیاو، ۴۱- دو بیاو پک، او همداسې نور... ۵۰- دو بیاو ده، ۲۰- تری بیاو، ۷۰- تری بیاو ده، ۸۰ خاور بیاو، ۹۰- خاور بیاو ده، ۱۰۰- پانزې.

د شمارنې دغه ډول سیستم په شلگون ولاړ دی.

د تیرایي ژبې ضمایر:

تہ		زہ		حالت
مفرد	جمع	مفرد	جمع	فاعلي حالت
تو، توو	تاو	او، اوو	او، مېن	
تي	تا	مي	او	مفعول منه
کانا	کانا	ميانا	ميانا	اضافي حالت
؟	؟	ماسي	ماسي	مفعول له

په دې کې د پښتو او نیمه پښتو ضمایر هم استعمال شوي لکه (ما) خڅه (دا - مې) یا (ماسي - دا) په ځینو حالاتو کې جمع او مفرد دواړه یو ډول وي. د تیرایي ژبې ضمیرونه د هماغه دوو بې سپوږمۍ کسانو له خوا (سر اوریل ستین) ته اورول شوي، چې مخکې یې یادونه شوې ده. باید په یاد ولرو چې په دې اړه د فاعلي او مفعول منه د حالتونو ضمایر یو له بله بدلېدای هم شي. چې مثالونه یې په لاندې ډول دي:

(اولېما جي ودستا - ني مارآگام) معنی (زه دلته له لوږې مرم)، (مې لې اډام ديياناسي دېتاوا) معنی (ما هغه سړی وهلو ته ورکړی و) (لي میاناپوتار مورآگا و آ) معنی (دا زما زوی مې شو)، (لاماسي دې) معنی (هغه ماته راکړه)، (پاس دييان - ما اوگېما) معنی (له وهلو وروسته لېرې ولاړم)، (مېن سامو تری آدامو خارا سي دا - بازم) معنی (موږ درې واړه سړي بازار ته لاړو)، (تو هوخيار تيس) معنی (ته هوښيار يې)، (تې ماسي تسيندار نا دېتا) معنی (تا ماته سپرلی رانه کړ)، (کانا برايوت - تي) معنی (ستا ورور راغی)، (تاو ساو خارا ب تيزا) معنی (تاسو ټول خراب ياست).

هغه ضميرونه چې زيات مروج دي په دې ډول دي: (لې) يا (لا) معنی (دا، هغه او هغه څوک)، (دا) او (هغه) لپاره جلا لغات نه کارول کيږي، (لې) ديو لپاره او (لا) دنورو لپاره استعمالېږي، همدغه ډول (لې) او (لا) بعضې وخت د مشخص ارتيکل په توگه کارول کيږي، په دې اړه دتيرايي ډيکلبشن منظم دی، مگر غير له هغه حالت څخه چې هلته اساس د(لېما) لفظ وي او مفعول منه حالت او دجمعي لپاره استعمال شوی وي، په دې ارتباط نور مثالونه په لاندې ډول دي:

(لې پرېدا آدام تي) معنی (دا يو ښه سړی دی)، (لا بي گا دور مولکاسي) معنی (دی لا ليرې وطن ته)، (لېما استو - منزوم انگورتسيا (خيا)) معنی (تا په خپل لاس کې بنگري واچول)، (لېماس سپازونسي کاذا) معنی (هغه دخپلې خور په نسبت لوړ دی)، (لېسي بو ارام) معنی (زه به هغه ته ووايم)، (لېما بريجاسي لي بريج کا زاتي تي) معنی (دا برج له هغه برج نه لوړ دی).

(لې ساوا حاضر و آنا) معنی (هغوی ټول حاضر وو)، لېما ساوا برادرې
 تینا) معنی (هغوی ټول نښه دي)، (لې پکیراسي پک انا دي) معنی (دې
 فقیر ته یوه انه ورکړه)، (لاگانا پوتار غوسه خوم گآ) معنی (مشرزوی په
 غوسه لار).

دارتباطي یا نسبتي ضمایرو لپاره دپارسي (کی) لفظ استعمالیږي،
 دپوښتنیز یا سوالیه ضمایرو لپاره (کاما) چې اضافي حالت یې (کامیک)
 دی، استعمالیږي، معنی (څوک؟، څه شی؟)، لکه: (لې ادا م کاماتي)
 معنی (هغه سړی څوک دی؟)، (کآنا پتیکانا کامیک بادانا دي-و)
 معنی (کوم یو هلک ستا شاته راروان دی؟) (لی کی تی) معنی (داڅه شی
 دی؟).

دضمیرونو نور اشکال دادي:

(کی) معنی (هړیو، بعضې یو) (کاسا یا کپسا) (هر ډول یا څرنګه)،
 (لېتیک) معنی (دپرزیا (عدد))، (کاتیس) معنی (څومره زیات
 (پیمانې))؟ (کاتيسي) معنی (څومره ډېر (عدد))؟، (تانو) معنی (زما،
 ستا، دهغې، ستاسې، دهغوی)، دملکیت ضمیر دی، چې په هندي ژبه کې
 د(اپنا) سره مترادف دی.

په تیرایي کې د فعل د حالت تعیین:

دفعلونو مختلف حالات په لاندې ګروپونو ویشل شوي:

شماره	مفرد	جمع
۱	(تیم)	(تیما)
۲	(تیس)	(تیزا)

٣	تي(مؤنث)	(تينا)
٥	واما (وام) معنی(زه وم)	(واما)
٦	(واز، وي)	واما (وازا)
٧	وا(مؤنث يې وي)	(وانا)

په ماضي زمانه کې (واما) دمفرد فاعل لپاره او دجمعي مفعول لپاره استعمال شوی، مگر معلومه نه ده، چې صحيح به وي ؟، مثالونه يې په لاندې ډول دي:

(بروک گوناگار تيم) معنی (زه لوی گنهگار یم)، (تو هوخياریس) معنی (ته ماهر/هوبنيار) يې. (مونا سيب ناتي) معنی (دا معمول یا رواج نه دی)، (او ساوا غريبانان تيزا)، معنی (موږ ټول غريبانان يو)، (تاو ساوا خرابي تيزا) معنی (تاسو ټول خراب یاست)، (اک بروکي ستورا تينا) معنی (نن هلته زیات ستوري دي) (مي او) (سورو واما/وام) لېما واکتا-خوم) معنی (په هغه وخت کې زه یو ماشوم وم)، (تو سورو واز جانگو واکتا مانزوم) معنی (ته یو ماشوم وي په هغه وخت دجنگ کې)، (خوشالي کاران مونا سيب واما) معنی (دا رواج و چې خوشحالي مو کړی وی)، (او ساوا لېما جي واما) معنی (موږ ټول هلته وو)، (تاو ساوا بوغا واما (وازا)) معنی (نېږدې وو، چې تاسې ټول (لویدلی وی)، (ېک اداماس دو پوتارا واما) معنی (له یو سړي هلته دوه زامن وو).

اکتيو او څرگند فعل يو داسې فعلي اسم او يا مصدر لرونکی وي، چې په اخير کې يې داسې حرف راځي لکه (ن) په (کاران) کې معنی (دکار کولو عمل) په (مفعول له) حالت کې يو مصدر دعمل په حالت کې ښوول کيږي

لکه: (مې لى آدم دبېانسي ديتا وا) معنی (ما ورکړی وهغه سړی وهلو ته). (

په امریه جملو کې مفعول (دویم کس) مفرد وي لکه (دې) معنی (دې ته بې ورکړه) یا (ان) معنی (ته بې راوړه) دمفعول (دویم کس) دجمعې حالت جوړونې لپاره (آ) اضافه کېږي لکه په (آنا) معنی (تاسې بې راوړئ).

په تیرایي ژبه کې د (داردیک) او (غالکاه) دنورو ژبو په څیر (حال - مستقبل) زمانې لپاره د حال له قاعدې سره ځینې ټکي اضافه کېږي، چې په دې سره اوسمهال او یا راتلونکې زمانه مشخص کېږي. که وغواړئ چې حاضر (حال) زمانه تعیین شي، نو (دې) یا (دا) حرف چې د پښتو ژبې له (دا) سره مقایسه کېږي دمختارې یا پېشوند په توګه اضافه کېږي، لکه (او دا - بازام) معنی (زه لارم)، که وغواړئ چې آینده زمانه تعیین شي، نو څرنگه چې په پښتو کې رواج لري، همدغه ډول د (با) لفظ دمختارې په توګه استعمالېږي، لکه (اوبا - دېم) معنی (زه به ورکړم)، چې ځینې وخت د (با) پر ځای (بو) هم راځي.

د حال قاعده عمومي او څرګنده ده، مګر ما ځینې داسې فعلونه یاد اښت کړي، چې د (ز) په اضافه کېدو یو اساس جوړوي، چې هغه په لاندې ډول دي:

له (کېر) معنی (وکړ) د حال قاعده لرو (کېر) له (بو) معنی (راغی یا لار) د حال قاعده (باز-) یا (بې-) ده، له (بې) معنی (کېناستل) د حال قاعده (بېز-) ده، له (ې) معنی (راغی) د حال قاعده (ېز) یا (ې) ده له (دې) معنی (وهل یا بایلل) څخه د حال قاعده (دیز، داز، دې) دی. له (ز) اصطلاح سره مترادفه اصطلاح موږ په (شینا) ژبه کې (ج) ګڼو، لکه (بوجوم) معنی (زه لارم).

موږ کافي مواد نه لرو، چې دهغه په ذریعه دغه زمانه په هر اړخیزه توګه مطالعه شي، مګر لاندې مثالونه به پرې یو څه رڼا واچوي. موږ مفرد او جمع شکلونه یې یو ځای داسې ګروپبندي کړي، چې په ترجمه به یې اختلافي اغېزه ونه لري، معمولاً هغه اشکال چې په (م) پای مومي مفرد او هغه چې په اخیر کې یې (ما) راځي جمع ګڼل کیږي، موږ دلته ددویم مفرد کس (مفعول) او د جمع درېمګړي چا لپاره مثالي جملې نه شو وړاندې کولی.

لومړنی کس (فاعل): (دا - بازام) معنی (زه لاړم)، (بو - ارام) معنی (زه به (شاید) ووايم)، (اوتهوم) معنی (زه ودرېدم)، (بیم) معنی (زه راغلم یا زه لاړم)، (بازام) معنی (زه به (شاید) لاړ شم)، (دا - بازام) معنی (زه لاړم یا موږ لاړو) (بېزوم) معنی (زه کېناستم)، (دېم) معنی (زه ورکوم یا بایلم)، (با - دېم) معنی (زه شاید دلاسه ورکړم)، (دې - کام (خام)) معنی (پرېږدئ چې وخورو)، (دا - کېرېم) معنی (زه (کار) کوم)، (دې - کارېم) معنی (پرېږدئ چې وکړو)، (بما) معنی (زه راغلم)، (دېما) معنی (ما ورکړي یا له لاسه ورکړي).

په هغه صورت کې چې درېمګړی کس مفرد وي: لکه (اووې) معنی (دی راغی) (دایې) معنی (داسې راغی)، (څارو) معنا (داسې مال څروي).

د ساده حال زمانې لپاره د فعل لومړنی (حال) شکل استعمالیږي او حال - مستقبل لپاره د فعل استمراري شکل استعمالیږي لکه (څارو - ټي) معنی (داسې لګيا دی مال څروي).

دنورو دارديک ژبو په څېر په تیرایي ژبه کې دماضي لپاره د فعل درېم حالت استعمالیږي لازمي او متعدي فعلونه هریو داستعمال ځانګړی ځای لري، دلازمي فعلونو په صورت کې د فعل وجه تسمیه (پارتیسیپل participle (فاعلي یا مفعولي حالت) د درېمګړي کس لپاره په کار اچول

کيږي، په لاندې ډول د لازمي فعل د دریم حالت په اړه دغه دوه یادښتونه وړاندې کوو: (یو) یا (او) له (ې) معنی (راغی) څخه دی او په غیر منظم ډول (گا) له (بو-) معنی (راغی یا لاړ) څخه دی، چې د (گا) په فاعلي او مفعولي دواړو حالاتو کې استعمالیږي.

د (یو) او (او) په اړه مثالونه موږ یوازې د درېمگړي مفرد اسم لپاره ذکر کوو چې یوه بېلگه یې داسې ده:

(خاته ناسي بوغا و گیدان نغارا دو ماما اوازیو) معنی (کله چې هغه کلي (کور) ته رانږدې شو، نو د ډول نغاري اوازیې ترغور شو).

د (گا) لپاره موږ زیات ډولونه لرو، په هغه صورت کې چې لومړی کس (فاعل) مفرد وي د دې لپاره (گام) یا (گېم) چې معمولاً صحیح یې (گام) استعمالیږي لکه، (او مارا گام) معنی (زه مې شوم یا زه مې یم)، (او کانا حوکوم - ما باهرنا گیم)، معنی (زه ستا له حکمه بهر نه یم تللی).

د درېمگړي مفرد کس لپاره مثال په دې ډول دی: (لا بې گا دور مولکاسي) معنی (او هغه لیرې وطن ته لاړ)، په هغه صوت کې چې فاعل جمع وي لکه (پاس دببان - ما او گېما) معنی (د هغه له وهلو وروسته موږ لیرې لاړو).

د متعدي فعلونو په اړه لکه څرنګه چې په نورو داردیک ژبو کې رواج لري، همدغه ډول په تیرایي ژبه کې هم معمول دي، چې په دغه مثالونو کې د فعل، فاعل او زمان حالت داسې ښودل کیږي:

(کي تانو دوستانا ساما خوشالي کېږي) معنی (ما چې له خپلو ملګرو سره یو ځای خوشحالي جوړه کړه) (تې بربډه باتسا کوختو) معنی (ستا په

ذریعه ښه غوا حلاله کړې شوه) (لاسي کي نا دیتا) معنی (هغه ته یو هم مه ورکوه).

په تیرایي ژبه کې د حال بشپړې perfect زمانې لپاره فعل په لاندې مثال کې داسې څرگندېږي:

(میانا دونسي حات یوت - ټي) معنی (زما دلور له خوا یو خط راوړسیده)، (لې کیلا پک بانیا - ما اچیتا - ټي) معنی (دکلي له یو دوکاندار څخه مې دغه شی اخیستی) د بشپړې ماضي شکل لپاره د فعل ماضي حالت استعمالېږي لکه (لې میانا پوتار مورا گاوا... لې گارگا وا) معنی (دا زما زوی مړ شوی دی... دی له منځه تللی دی یا ورک شوی دی)، (او از گانپا پاندا - خوم گا واما) معنی (نن ورځ زه په اوږده لار لارم).

دغه ډول پورتنی یاد اښتونه موږ ته په یوه ژبه کې د خبرو د جوړښت په اړه یوه ښه نظریه په لاس راکوي، چې د ژبپوهنې د سروې په اړه زیات مهم دي».

لکه څنګه چې ګریسن د تیرایي ژبې په اړه ښه څېړنه کړې ده نو پر دې اساس مو د نوموړي نظریات په مفصل ډول را نقل کړل. باید یادونه وکړو، چې د دې نظریاتو فونیتیک متن د همدې رسالې په ضمیمه کې راغلی دی.

On the tirahi language

Author: george grierson

Source: journal of the royal asiatic society of great britain and ireland , no. ۳ (jul, ۱۹۲۵) pp. ۴۰۵- ۴۱۲.

Published by: cambridge university press

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/۲۵۲۲۰۷۲۱>

د شلمې پېړۍ په سر کې د داردي ژبو يو شمير نور محققين هم منع ته راوتلي دي، چې دهغو په ډله کې ستين کونوف، د گريسن همکار ښه شهرت لري.

په ۱۹۲۴م کال د ناروې د کلتوري مقاييسوي انستيتوت نامتو ناروېژي محقق مارگن سټېرن افغانستان ته راغی او د (داردي) ژبو بشپړه مطالعه يې وکړه، د نوموړي محقق آثار د دغو ژبو په باره کې دنورو محقيقينو لپاره گټور او مفيد ثابت شول، نوموړي وکړای شول، چې د (داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي پوره او داندو آريايي ژبو په منع کې ددوی ځای او مقام داسې تطبيق کړي، چې د منلو وړ وي.

خصوصاً د پشه يي ژبو په باب دده بشپړه گرامري او فونيتيکي تحليلونه او کامل قاموس د ډېر ارزښت وړ دی.^۱

د ۱۹ پېړۍ د (۵۰-۲۰) کلونو په موده کې يو لړ خپرونکو د (داردي) ژبو په مطالعه پيل وکړ، چې دهغو په ډله کې يو جرمنی عالم (گيوگ بودرومن) د يادونې وړ دی، چې دوته پوري ژبې گرامر او قاموس او داسې نورو خو داردي ژبو په باب يې ښه آثار خپاره کړي دي.

په ۱۳۴۰ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو په پوهنځي کې د افغانستان د ژبو او ادبياتو اطلس جوړول پيل شول، چې په هغې کې د داردي ژبو بريدونه هم ښودل شوي دي.

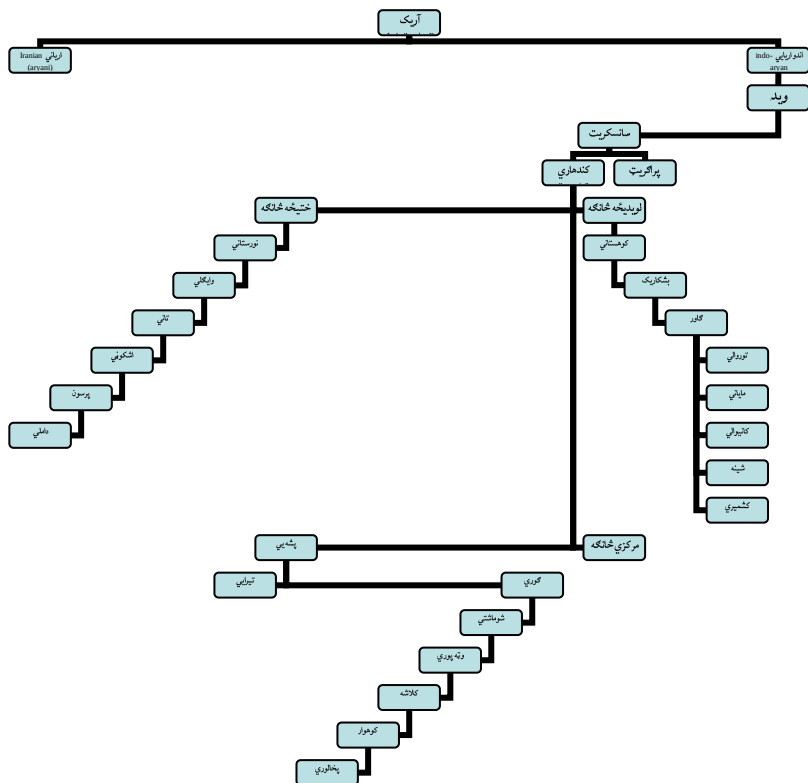
همداشان روسي خپرونکي (دوريانکوف) د پشه يي او ديگانو په گروپ کې ښه مطالعه کړې او زيات مواد يې ورکې راټول کړي دي، دنورستاني ژبو په باب د (۱-ل گريون بيرگ) له خوا راټول شوي او خپاره شوي مواد هم ډېر په زړه پوري دي.

^۱ G Morgan Sterne Report on a Linguistic Mission to afganistan . Oslo , ۱۹۲۶ , p ۵۲ .

د(داردي) ژبو په باب دډېرو څېړونکو له خوا څېړنې شوي او خپرې شوي دي، چې دهغو ټولو داردي ژبو لنډه يا دونه په پورته توگه وړاندې شوه.

ددغو ټولو خبرو لنډيز د (داردي ژبې) په نامه کتاب کې وړاندې شوي، چې مؤلف يې (د.ی، ایدیلمن) دی.

دا کتاب ددوریانکوف په مسؤلیت د شوروي اتحاد د علومو اکاډمۍ
د آسیایي ولسونو دانستیتوت له خوا په ۱۹۶۵م کال کې په مسکو کې
خپور شوی دی.^۱

^۱خېر نمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونې ، ۴۰۵-۴۰۷ مخونه .

خلورم خپرکی

داندواریایي ژبو په ډله کې دتیرایي ژبې دریغ

څرنگه چې دardi ژبې دآریایي ژبو په ډله کې شمېرل کیږي، دardi ژبې دیو لږ داسې ژبو مخصوص گروپ دی، چې مخصوص تاریخي فونیتیک او مورفولوژیک ګډ خصوصیات لري.

اوس داسې ګڼل کیږي، چې دdardi ژبو د هغه دیالیکت پر اساس انکشاف کړی دی، چې ویونکي یې لرغوني آریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

ددې لپاره چې دتیرایي ژبې دریغ پوره روښانه شي، بې ځایه به نه وي، چې دټولو دardi ژبو لنډه پېژندنه هم وړاندې شي.

دardi ژبې په دریو څانګو ویشل کیږي:

الف: لویديځې دardi ژبې

ب: مرکزي دardi ژبې

ج: ختیځې دardi ژبې:

ختیځې دardi ژبې هم په دریو څانګو ویشل کیږي.^۱

^۱خپړنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمونه، ۳۹۹-۴۰۰ مخونه.

لومړۍ څانګه يې دهغه داردي ژبو څخه عبارت دي، چې د پنجګورې او
اباسين سيند په غرنيو برخو کې، چې په کوهستان سره شهرت لري ژوندۍ
دي.

ددغې څانګې اساسي ژبې دادي:

بشکاريک ژبه: دغه ژبه ددير په کوهستان د پنجګورې د سيند په
پاسنۍ برخه کې موجوده ده.

کاروي ژبه: دا ژبه د سوات سيند په غرنيو سيمو کې موجوده ده او
د بشکاريک ژبې سره ډېر نږدې والی لري او د ژوند ساحه يې د بشکاريک
په لويديځ کې واقع ده.

توروالي ژبه: ددې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجګورې د سيندو نو په
غرنيو برخو کې د ګاروي په لاندینۍ سيمه کې پرته ده.

ماياني ژبه: ددې ژبې ساحه د اباسين سيند په غرنيو برخو کې او
د اباسين او سوات سيند ترمنځ له يوې خوا او له بلې خوا د اباسين او جهلم
د بېلتون نه تريوځای کېدو، په دغه سيمه کې دا ژبه ژوندۍ ده، دا ژبه په
کوهستاني ژبه هم شهرت لري.

شيني ژبه: دا ژبه د يو لړ ډيالېکټونو مجموعه ده، چې يو تر بله جلا شوي
او د ژوند ساحه يې اساساً په کشمير کې د ګلګيت، تانکیر، چيلاس او څو
نور ځايونه دي.

پهالوري (پالولي) ژبه: دغه ژبه د چترال په ختيځ کې په څو وړو وړو
کليو کې ژوندۍ ده، د ژبني خصوصيت له مخې دغه ژبه شينۍ (شينا) ژبې
ته ډېر نږدې ده.

کشميري ژبه: ددې ژبې د ژوند ساحه کشمير دی، چې د زیاتو وگړو ژبه ده.

د داردي ژبو دویونکو شمیر په یقیني ډول نه دی څرگند، خو دا ټکل له مخې یې شمیر درې میلیونه خلکو ته رسیږي، چې دوه میلیونه یې یوازې په کشميري ژبه خبرې کوي.

هغه داردي ژبې، چې د ژوند ساحه د افغانستان دنورستان خاوره ده، ددې گروپ مشهورې ژبې دادي:

— کاتي (کتایي): ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتایي دره ده، چې د ټولو دیالیکتونو اصلي ټاټوبی او زانگوده.

د رامگل او کولوم د سیندونو د منځ برخه هم په کې راځي، چې داسیمې په لویدیځ دیالیکټ پورې اړه لري او ختیځ دیالیکټ یې د باشگل په دره کې ویل کیږي.

— وایگلي: گریرسون وایي، چې ددغې ژبې د موجودیت سیمه د وایگل دره ده، د پیچ په ځینو وړو وړو سیمو کې هم ددغې ژبې څرک لیدل کیږي.

— اشکوني: ددغې ژبې د موجودیت سیمه د الینگار او پیچ سیندونو ترمنځ ساحه ده.

— پراسوني یا پاروني ژبه: ددغې ژبې د موجودیت ساحه د پارون دره ده.

— داملي ژبه: دغه ژبه دنورستاني او داردي مرکزي ژبو ترمنځ د وصل دکړې حیثیت لري او کېدای شي د ځینو زیاتو خصوصیاتو له مخې په مرکزي داردي گروپ کې شامله وگڼل شي.^۱

^۱ څېړنمل دوست محمد دوست، د افغانستان ژبې او توکمونه، ۳۹۱-۳۹۳ مخونه.

مرکزي داردي ژبې:

د داردي ژبو په دغه ډله کې بېلابېلې ژبې شاملې دي او د مورفولوژيکي ځانګړنو پر اساس په دوو، يعنې شمالي او جنوبي څانګو ویشل شوي دي.

چې تيرايي ژبه يې په جنوبي څانګې پورې اړه لري.

په جنوبي څانګه کې دغه لاندې ژبې شاملې دي:

پشه يي، شوماشتي، ننگلامي، وټه پوري، ګواري، کلشي، خواري او تيرايي.

پشه يي ژبه:

پشه يي ژبه د داردي ژبو يوه څانګه ده، چې دنورستان په جنوبي برخو، داليشنگ او الينگار دسيندونو په لاندینيو برخو، په دره نور، د مزار درې کين اړخ او دکونړ سيند په ځينو غاړو، دکاپيسا ولايت په السايي او ځينو نورو وړو وړو سيمو کې ورباندې خلک غږېږي.

شوماشتي ژبه:

دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه، د مزار درې په کين اړخ او دکونړ سيند په ځينو غاړو کې مروج ده، د شوماشت درې په لاندینۍ برخه کې پشه يي ژبه ويل کېږي.

ننگلامي ژبه:

ددغې ژبې ديالېکټونه، چې اوس مړه دي او د شوماشتي ژبې سره يې نسبي خپلوي لرله او دننگلام اوسېدونکو پرې خبرې کولې او دپيچ او وايگل ديو ځای کېدو په سيمه کې ورباندې خبرې کېدلې، داسې ښکاري،

چې د کورنگلي ژبې ورسره ګډ خصوصيات لرل، کورنگل د پيچ د سيند په
نبۍ اړخ کې، چې وايگل سيند ورسره يو ځای کيږي، پروت دی.

وته پوري:

دا ژبه په وته پور او کتار کې يعنې د کورنۍ په سيند د پيچ د سيند
د توئيدلو د ځای نه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندی ده.

ګواري ژبه:

د پرموړخين دغه ژبه د ګورباتي په نامه هم يادوي، مگر په خپله ګواريان
ورته ګواري ژبه وايي. دا ژبه د نورستاني ژبې په نوم هم ياديږي، دغه ژبه
د چترال په سيمه کې د باشگل د سيند په کښتنۍ برخه کې ويل کيږي.

کلشي ژبه:

دغه ژبه د چترال او باشگل د سيندونو د يو ځای کېدلو په سيمه کې د)
بومبوريت (ګلشګوم) او (بیرار) د چترال په جنوب کې ژوندی ده.

خواري ژبه:

دغه ژبه چې چتراری (چترالی) او همدارنگه د (ارنيه) په نومونو
ياديږي، د چترال درې په پاسنۍ برخه کې ژوندی ده، د دغې ژبې يو شمير
ويونکي د تاجکستان د بدخشان په برخه کې هم موجود دي.

تيرايي ژبه:

تيرايي ژبه چې ددې پروژې اصلي برخه تشکيلوي او د مرکزي داردي
ژبو په جنوبي څانګې پورې اړه لري خو کاله وړاندې د ننگرهار او کوټ
درې په ځينو سيمو کې د پښتو ژبو وګړو ترمنځ څه ناڅه ژوندی وه، خو

اوس دا ژبه مړه او يوازې منفرد لغات يې د ځينو خلکو په ياد کې پاتې وو ، چې هغه خلک هم اوس وفات شوي دي .

ددې ژبې ويونکو د کونړ ولايت د اکثريت (داردي ژبو) په شان په دوو ژبو خبرې کولې ، چې دويمه ژبه يې پښتو وه .^۱

څرنگه چې دمخه وويل شول ، تيرايي ژبه د پښتو ژبې سره يوازې د گاونډيتوب اړيکې لري او د پښتو ژبې ډېرې کلمې په تيرايي ژبه کې په مستعار ډول راننوتې دي ، ځکه چې تيرايانو د يو کوچني اقليت په توگه له پښتنو سره گډ ژوند درلود . نو خامخا تيرايي ژبه د پښتو ژبې تر اغېز لاندې راغلې ده او ټول پښتو غږونه يې خپل کړي دي ، په دې مانا چې کوم غږونه په پښتو کې موجود دي هماغه غږونه په تيرايي ژبه کې هم څه ناڅه شته ، د عربي ژبې ځينې کلمې چې پښتو ژبې ته په مستعار ډول راغلي دي ، گمان کيږي چې تيرايي ژبې ته به هم د پښتو ژبې له ليارې راننوتې وي ، لکه په تيرايي ژبه کې عورته ، طرف او نورې کلمې . څرنگه چې تيرايي ژبه اوس وخت له يوې مخې مړه او متروکه ده ، نو دا به گران کار وي ، چې د تيرايي ژبې ټولې فونيمیکي الفباء لپاره کلمې پيدا کړو ، که څه هم ددې رسالې په متن کې د تيرايي ژبې داسې کلمات راغلي ، چې د نوموړې ژبې د الفباء مثالونه تريو حده پورې بشپړولي شي ، د پورتنیو خبرو په رڼا کې موږ کونښن کړی ، چې د تيرايي ژبې د فونيمیکي الفباء د غږونو او تورو لپاره جدول جوړ کړو ، دا خبره د يادولو وړ برېښي ، چې تيرايي ژبه د داردي ژبو په گروپ پورې اړه لري ، خو الفباء يې لږ څه له داردي ژبو څخه توپير لري ، د بېلگې په ډول د (ث) غږ چې په پشه يي ژبه کې د (ل) او (ث) ترمنځ اداء

^۱ څېړنمل دوست محمد دوست ، د افغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۴ ل کال ، ۳۹۸ مخ .

کیرې، خو په تیرایي ژبه کې د پشه یي ژبې (ث) غږ په (ت) اداء کیرې،
 د مثال په توګه په تیرایي ژبه کې (پوتر) یعنې زوی او په پشه یي ژبه کې
 پوتر ته (پوثل) وایي، خو په نورو غږونو کې توپیر نه تر سترګو کیرې.

د تیرایي ژبې فونیمیکي الفباء:

mālā	مالا (پلار)	ā	آ	۱
adam	ادم (سړی)	a	ا	۲
byaw	بیواو (شل)	b	ب	۳
potar	پوتر (زوی)	p	پ	۴
tān	تان (کور)	t	ت	۵
axṭāra	اختاره (۱۸)	ṭ	ټ	۶
		θ	ث	۷
jorgat	جرغات (مستی)	j	ج	۸
čāna	چانه (ستا)	č	چ	۹
ḵapālay	ځپالی (روټه)	ḵ	ځ	۱۰
cawar	خور (۱۴)	c	خ	۱۱
		ḥ	ح	۱۲
xāt	خات (خت)	x	خ	۱۳

dant	دنت (غانس)	d	د	۱ ۴
brāḍa	براډه (نبه)	dʰ	ډ	۱ ۵
		z	ذ	۱۲
karpāsta	کریاسته (غوزان)	r	ر	۱ ۷
taṛon	تړون (انتظام)	r̥	ړ	۱ ۸
meze	میزی (شوملې)	z	ز	۱ ۹
		ž	ژ	۲۰
spoḡmay	سپوږمیا (سپوږمۍ)	ĝ	ږ	۲۱
spāza	سپازه (خویندې)	s	س	۲۲
ātaš	اتش (اور)	š	ش	۲ ۳
		ṣ	ښ	۲ ۴
		ṣ̌	ص	۲

				۵
		ẓ	ض	۲۶
		t	ط	۲ ۷
		ẓ	ظ	۲ ۸
			ع	۲ ۹
rāya	راغه	λ	غ	۳ ۰
tarfe	طرفی (خوا)	f	ف	۳ ۱
qadar	قدر (عزت)	q	ق	۳ ۲
kāna	کانه (غت)	k	ک	۳ ۳
gumā	گوما (پوپی)	g	گ	۳ ۴
limā	لیما (هغه)	L	ل	۳ ۵

min	مین(موب)	m	م	۳ ۶
āna	آنه(فلزي پیسه)	n	ن	۳ ۷
pāṇi	پاني(اوبه)	ṇ	ڼ	۳ ۸
jowār	جوار(جوار)	w	و	۳ ۹
hisa	هيسه(برخه)	h	ه	۴ ۰
palyāte¹	پلياتي(منډې)	e	ی	۴ ۱

په تيرايي ژبه کې (۷) غبرونه خپلواک (واول) دي، چې عبارت دي له:

(u, o, i, e, ə, a, ā) او دوه نيمه خپلواک غبرونه هم لري، لکه (w
(y او پورته واولونه موب په لاندې کلمو کې ښودلی شو:

mālā _ ā (پلار) ، ملا

adam _ a (سړی) ، ادم

xṛəpās _ ə (ختل) ، خړپاس

tasen dār _ e (سېرلی) ، تسيندار

¹- په تيرايي ژبه کې د "ی" نور ډولونه هم شته.

danti_i (غانبونه) ، دنتي

potar_o (زوی) ، پوتر

manzum_u (منع)

او نیمه خپلواک غبرونه لکه په لاندې کلمو کې:

alwān_w (رنگ) ، الوان

peya_y (رودل) ، پیه

د تيرايي ژبې پر تلنه له همگروپ ژبو سره:

دمخه تردې، چې د تيرايي ژبې پر تلنه د همگروپ ژبو سره وکړو، نو پکار ده، چې لږ ډېر د دردي ژبو د تعريف په اړه، هم څه ناڅه رڼا واچول شي. (دار) په پشه ژبه کې غرته وايي، نو پر دې اساس دارديک ژبې د غرنيو ژبو معنا ورکوي.^۱

د (داردي) اصطلاح له (داراده darada) څخه هم اخیستل شوې، چې په سانسکریت ژبه کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، يعنې هم په جغرافيايي آثارو کې او هم په حماسي نژادي قصايدو کې، دا اصطلاح دهغو ولسونو په برخه کې استعمال شوې، چې هغه وخت دهند د نيمې وچې په شمال لويديځو سيمو کې اوسېدل، دغه اصطلاح لرغونو مؤرخانو او مؤلفينو هم استعمال کړې ده، همدا شان بطليموس د دارادري daradria، ستربون د ديردايي derdai، او پلینوس د داردا darda په شکل سره استعمال کړې ده.

دهندي لرغونو ماخذونو د روایاتو له مخې (داردي) ولسونو په تحريف شوې آريايي ژبې خبرې کولې.

ددې روایاتو څخه داسې معلومېږي، چې دوی د آريايي ژبو په کوم ډيالیکت خبرې کولې، چې وروسته دغه ډيالیکت په ډيالیکتونو او بيا په ژبو واوښت، له دې څخه داسې معلومېږي چې د (داردي) او هندي ژبو

^۱ څېړنار وجیه الله شپون، د پښتنو او پشه یانو د شفاهي ادبیاتو ځینې ورته بېلگې، ناچاپ اثر، د علومو اکاډمۍ، د ژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال، مخ.

ترمنځ څه بېلتون موجود و، چې يادونه يې په لرغونو هندي ماخذونو کې شوې ده.

دمؤرخينو په عقیده د اباسين د حوزې په مرکزي برخو کې د قبل الميلا د زرو کلونو په منځ کې هغه ملت يا ملتونه تشکيل شول، چې په (داردي) ژبو يې خبرې کولې.^۱

د ځينو مؤرخينو لکه گيرسن او نورو له خوا د (داردي) پر ځای د دغه گروپ ژبو ته د (پيشاچه pishacha) يا (پي شا چي pishachi) اصطلاح منل شوې ده، چې دا هم د لرغونو ژبو په استناد ده. يو شمير خلک دا خيال کوي چې (دادیک) د تاجیک سره سمون لري، مگر دا خبره تاريخي سندونه نه لري، ځکه نو دا نظريه سمه نه ښکاري.

دغه اصطلاح د يوې (پراکريتي) ژبې نوم و، چې د تاريخي فونيتيک له مخې کېدای شي، د يو لړ (داردي) ژبو (نيا) وگڼل شي.^۲

مگر د هندي تاريخي ماخذونو له مخې دغه اصطلاح يوه بله معنا هم لري يعنې د هرې غير آريايي محاورې ژبې په مقابل کې استعمالېدله، چې د آريايي ژبو د منلو تر وخته پورې به موجوده وه او له هغې وروسته د (داردي) ولسونو لپاره محققينو د دغې اصطلاح استعمال پرېښود.

يوناني مؤرخ هيرودت د (دادیک) د کلمې سره (داردي) سمون ورکړی، کوم هېواد چې د (گندهارا) د شمال په غرونو کې و، (دادیک) او گندهاريانو، اپارتيانو (اپريدو) او ستاگيديانو (ختهکويو استکو) د قبایلو په شمول د هخامنشيانو دامپراتورۍ اووم مالياتي ولايت

^۱ څېړنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمنه، ۴۰۱ مخ.

^۲ څېړنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمنه، پښتو ټولنه، ۱۳۵۴ ال کال، ۴۰۱ مخ.

(ساتراپ) تشکیل کړی و، د اردیانو (دادیکانو) د گندهاریانو سره دهخامنشیانو په لښکرو کې یو شریک پلټن جوړ کړی و او یو شریک سرلښکری یې درلوده، چې دادیکان له د اردیانو څخه عبارت دي، بله شاهدي داده، چې دکشمیر او هغه ته څېرمه د غرنیو سیمو او سپدونکي (دادیکان) وو، چې نن په د اردي قبایلو کې شامل دي.

د د اردي ژبو مقایسه او پرتلیز پلان:

۱- یو معنا لرونکی متن د ټولو ژبو په عبارتي قالبونو کې وړاچول او مقایسه کول.

۲- په ټاکلې ژبه کې دهغې ژبې اصلي فولکلوري اثار وړاندې کول.

۳- معیاري لغات او جملې د ژبو د واحد په ډول وړاندې کول.

د ژبو د پرتلنې په برخه کې دود داسې دی، چې یو تر بله خپلوي باید د دوی د فونیتیک، گرامري ځانگړنو او کلمو د خپلوی په رڼا کې موجود وي.

که څه هم د غنوي واولو غږونو موجودیت په ټولو د اردي ژبو کې یو شان نه دی، مثلاً په ځینو د اردي ژبو کې لکه: (داميلي، اشکوني او گواري) کې د صایتو د غنې سبب دادی، چې غنه یې د بې غږه کانسونانت ترمخه واقع وي او په ځینو نورو کې داغنه ډېره کمزوري ده.

غنه معمولاً د کلمو په پای، ډېر لږ د کلمو په منځ په هغو صایتو sayito کې وي، چې تلفظ یې واضح نه وي، لکه: د (شيني، پهالوري او نورو) په ځینو کې غنوي واول په یو لږ هغو ټاکلو کلمو کې دایماً موجود وي، چې د معنا لرونکې کلمې د جوړولو خصوصیت لري، یعنې په هغو کلمو کې که واول په غنه سره افاده نه شي، د کلمې معنا اوږي.

دغه لږ غنه په يو لږ هندي ژبو کې هم شته او د پښتو ژبې يوازې په (ن) کې موجوده ده.

د (داردي) ژبو د لويديځې څانگې (کشميري، کوهستاني) او د مرکزي گروپ د يو لږ ژبو بل گډ خصوصيت دادی، چې د فونولوژۍ له مخې د څرگندې (ي) او اوږدې (ې) توپير په کې نه ليدل کېږي.

د کانسونانت او ازونو په باره کې د تړلو مخرجونو د غږونو د درې (۳) لږيو موجوديت د دغو ژبو يوه خاصه ده. چې د لږۍ د غږونو گونگو تنفسي او گونگو غير تنفسي مخرجونو څخه عبارت دي.

په آريايي بېلابېلو ژبو کې غير له هندي ژبو، کردي، پراچي او د بلوچي د لويديځ ډيالېکټ نه پرته، د تنفسي او غير تنفسي د تقابل خاصه نه ده. په دې باره کې نورستاني ژبې (اشکونې، وايگلي، کاتي، پراسوني او پشه يي) ژبې تنفسي غږونه نه لري.

په نورستاني ژبو کې د تنفسي مخرجونو له منځه تلل د (س، خ، ه) د لرغوني بدلون سره سمون لري، چې په لرغونو زمانو کې په باختري او آرياني ژبو کې ليدل کېږي او دا تاريخي بدلون د دې يوه نښه ده، چې دغه ژبې (نورستاني او پشه يي) له هندي څانگې څخه باختري او آرياني څانگو ته زياتې نږدې دي.

د (داردي) ژبو يوه لويه خاصه داده، چې په دې کې سريبرال (خ، ټ، ڼ، ډ، ړ او نور) بې غږه او غير سريبرال بې غږه مخرجونه لکه په ټولو هندي او ځينو باختري ژبو (پښتو) کې چې موجود دي.

مگر د ځينو سريبرال مخرجونو د تقابل موجوديت په دغو ژبو کې مثلاً (خ، چ، ج، ژ) غږونه دا ژبې د هندي ژبو په نسبت باختري ژبو ته نږدې کوي.

همدارنگه د(خ) غږ په (داردي) او تيرايي ژبه کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته دا يو دليل دی، چې (داردي) او تيرايي ژبه دهندي ژبو په نسبت مرکزي آريايي (باختري) ژبو ته نږدې کوي.

په (داردي) ژبو کې ددوو واولونو Enter vocalic ترمنځ، همدارنگه دکلمو په پای کې دغږيز دې غږه کولو قانون چې په منځنيو پېړيو کې په (پايشاچي) ژبه کې موجود و، او نن هم په دغو ژبو کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته او په مرکزي آريايي (باختري) لکه (پښتو) او ځينو آرياني ژبو کې موجود دی.

د(داردي) او تيرايي ژبې يو خصوصيت دادی، چې (اوږده = ې او څرگنده = ي) ترمنځ دسر او پای بې غږه توري په فشار سره سخت اداء کيږي، چې دې ته پلاتا ليزسيون paltalization وايي.

دغه خصوصيت او ځانگړنې دباختري په پاميري ژبو کې هم شته او په هندي گروپ کې نشته.

په تيرايي ژبه کې اصلاً د(ف، ح، ع، ط، ظ، ث، ذ، ص....) غږونه نشته، دا غږونه يوازې دنورو ژبو څخه په اخيستل شويو کلمو کې ليدل کيږي.

د(ف، ح) غږونه په بدل کې اکثره د(پ، پهه) (ک، کهه) غږونه اوريدل کيږي.

دلرغونو ژبو (ت، ر) په داردي او تيرايي ژبه کې ساتل شوي، خو په ځينو ژبو کې په (چ) او په ځينو کې په (ش) او بڼتي دي او ډېر لږ د(ت) غږ په هندي ژبو کې پاتې دی.

لکه دسانسکرت پوتره potra (زوی) په هندي کې (پوت pote) په وايگلي کې پيوتر pviutar په کلشي او تيرايي کې پوتر potar په کشميري

کپی پوتر pootar پہ مجهول (و) سرہ، پہ شینی۔ ژبہ کپی پوش pooš وایی او
پہ مایانی کپی پہ پوچ pooch اوړی۔

دگوارې، وټه پورې، شوماشتي او باشکاریک ژبو په گروپ کې د کلمو دسر(ت، ر) په اړخیز (ل) چې دخولې په یو اړخ کې اداء کیږي، بدل شوی، چې دې ته لاتیرال lateral مخرج وایي، چې دخپرونکوله خوا (ه، ل) ورڅخه تعبیر شوی دی.

لرغوني آريايي تري tre درې (۳) په پشه بي کې ټلي ټle گواري کې هلي hle په وټه پوري کې (ټا) يا (هله hla) په شوماستي کې هيله hila په تنگلامي کې شلې Šle باشکاريک کې هله hla او په تيرايي ژبه کې تري tre ويل کيږي.

همدارنگه دسانسکرت پوتره potra او دتيرايي پوتر potar په
باشکاريک ژبه کې پوهله pohala په پشه يي کې پوټل poθal په وټه پوري
کې پور poor په شوماشتی او گواري کې پوهل pohal ويل کيږي.^۱

دداردي ژبو ځينې مورفولوژيکي خصوصيات:

دمورفولوژي په برخه کې د (داردي) ژبو خصوصيات په دې ډول بنودل شوی دی:

* په اکثرو (داردي) او تيرايي ژبه کې مذکر او مونث دواړه شته، په اسم ذات او صفت کې داردي ژبو د مونث لپاره (څرگنده = ي) نښه لري، چې دا ځانگړنې د داردي ژبو يو له بله سره شريکې اړيکې ثابتوي او له بله پلوه دغه ژبې د هندي گروپ سره نږدې کوي.

١ څپر نمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونو ، ٤١٠ مخ .

ددې ژبو دمفرد او جمع کټگوري دهندې ژبو په شان دگرامري حالت دکتگوري سره نږدې والی لري.

په دې لږ ژبو کې د اسم ذات او دمفرد د بېلتون لپاره کومې خاصې گرامري نښې نشته، جمع او مفرد يې يوازې دقرينې له مخې څرگندېږي. دمركزي داردي ژبو ځانگړنې:

دشوماشتي، تيرايي او گواري ژبو، دغير ذيرحو او اسم ذات داستعمال طريقه په يو خاص گروپ کې راځي.

دصفت په برخه کې داردي ژبې دمونث لپاره د(څرگنده = ي) روستارې لري او مذکر په نورو مختارو او روستارو سره افاده کوي.

په زياتو داردي ژبو کې صفت هم دجنس (مذکر، مونث) هم دجمع او مفرد او هم نور گرامري حالتونه لري.

داردي ژبې معمولاً دقيد لپاره خاصې صيغې نه لري، دادنده غالباً صفت او کله کله اسم ذات اجرا کوي.

(داردي) ژبې دشخصي ضمرونو لپاره يوازې دمتکلم، مخاطب، جمع او مفرد ضمرونه لري، غايب ضمرونه يوازې داشاري اسمونو وظيفه اجراء کوي.

اشاري ضمرونه دواټن له مخې تر پنځو درجو پورې لري. په (داردي) ژبو کې (دويدي او منځنيو هندی ژبو په شان) دمتصلو خپلواکو ضمرونو استعمال دپرزيات دی.

دشمير په برخه کې دکشميري او په لږ تغيير دتيرايي ژبې نه پرته ټولې داردي ژبې يو شان خصوصيات لري.

په دې معنا چې په شمير کې د (شلگونو) سيستم لري مثلاً دېرشو (۳۰) ته شل او لس وايي، پنځه دېرشو (۳۵) ته شل لس او پنځه وايي، خلو پښتو (۴۰) ته دوه شلې، پنځوسو (۵۰) ته دوه شلې او لس ويل کيږي. چې دالري دپورتنی فورمول له مخې دوام پيدا کوي.

چې وروسته به يې په تيرايي ژبه کې يادونه راشي.

(داردي) ژبې د فعل په برخه کې، چې د خپرونکو لپاره زيات په زړه پورې ده هغه د پښتو په شان ايرگاتيف سيستم دی.

په دې معنا چې په داردي ژبو کې متعدي ماضي دمفعول تابع ده نه دفاعل.

مگر دايرگاتيف سيستم په ټولو داردي ژبو کې يو شان نه دی او دگرامري حالت له مخې يو له بله توپير لري.^۱

^۱خپرنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمونې، ۴۰۱، ۴۱۳ مخونه.

د تيرايي ژبې گرامري جوړښت او ځانگړنې:

د پورتنۍ عنوان څخه وړاندې مو د تيرايي ژبې عمومي پرتله د (داردي) ژبو سره وکړه، د دغو ژبو مشترک اړخونه او گډ خصوصيات، مورفولوژيک بدلونونه او ځينو نورو ورته گرامري ځانگړنو باندې رڼا واچول شوه.

اوس يوازې د تيرايي ژبې په گرامري جوړښت او ځانگړنو باندې غږېږو: د اسم ذات له پلوه تيرايي ژبه جنس (نرينه او بنځينه) شمير (مفرد، جمع) او هم نور گرامري حالتونه لري.^۱

د جنس توپير په کې کم ليدل کيږي، چې اساساً د کونټکسټ يا قرينو څخه معلومېږي، په دې معنا چې د صفت په صورت کې او يا د فعل په تصريف کې ليدل کيږي، چې موضوع د (فعل، فاعل) سره د جنس په لحاظ سمون نه لري.

د مفرد او جمعې صيغې هم په گرامري حالتونو افاده کيږي، چې په تيرايي ژبه کې دوه گرامري حالتونه وجود لري:

د شمير په کلمو کې د جمعې علامه زور دی، لکه: سپاز spāz (خور) سپازه spāza (خويندې)

په گرامري دويم حالت کې هغه اسمونه چې په واول پای ته رسيږي، هغه دلومړي حالت سره توپير نه لري لکه: مالا māla \ (پلار) او چې په کانسونانټ تما ميږي، لکه د پوتر \ potar \ (زوی) کلمه چې هغه هم تغيير نه

^۱ څرنگه چې دا ژبه له منځه تللې او متروکه ده، نو ددې ژبې بشپړې گرامري ځانگړنې به لکه دنورو ژبو په شان يو څه ستونزمن کار وي، خو په پنځم څپرکي کې دا موضوع ددې ژبې په ترلاسه شوو جملو او کلمو کې څه ناڅه شپړل شوې ده.

لري، كله ددويم حالت علامه (الف) ورپورې نښلي، لكه: دام dam (ځنۍ يا مزى). كله كله اوږده (ې) يا مجهول (و) ورپورې نښلي، لكه: طرف tarf (خوا) او (است \ ast) (لاس) دكلمو دويم حالت طرفې tarfe او asto استو راځي.

دجمعي علامه يې يان ده.

ادم adam (وگړى) ادميان adamian (وگړي). كله كله هغه مفرد مونث نومونه، چې په واول پاى ته رسيدلي وي، د جمع جوړولو په صورت كې دكلمې دپاى واول په څرگند واو = u اوږي لكه دي di (لور) سپازه spaza (خور) جمع يې دون dun - سپازون spazun (لونې - خويندې) سره جوړېږي.

صفت:

هغه كلمې چې دنوم څرنگوالى بيانوي، صفت ورته وايي.

په تيرايي ژبه كې صفت هم جنس (نرينه، ښځينه) لري، لكه: سوره sura (ووپ، وړوكى) سوري suri (وپه، وړوكې)، كانه k̄āna (غت) كانې k̄āni (لويه، غټه) او هم شمېر (جمع او مفرد) لري لكه: براده ستره - bārāda - satra (ښه ښځه) او برادي ستري bārādi satri (ښې ښځې).

څرنگه چې ليدل كيږي په تيرايي ژبه كې دنورو ژبو (پښتو) په شان صفت ترموصوف دمخه راځي. لكه په پورته ذكر شوي جمله كې چې صفت ترموصوف دمخه راغلى دى.

ضمير:

په لاندې ډول شخصي ضميرونه په تيرايي ژبه کې موجود دي:

مفرد	لومړۍ حالت	دويم حالت	جمع
متکلم	جمع	مفرد	مین
او ou	ما mā (موند)	مې me	men (موند)
زه ()	()	(ما)	تا ta (تاسو)
تو tu	تاو tāw (تا)	تې te (تا)	()
ته ()	سو	()	

په تيرايي ژبه کې اشاري ضمير د غايب شخصي ضمير وظيفه هم اجراء کوي.

دمتعدې ماضي فاعل د پښتو په شان په دويم حالت کې راځي، چې دې ته د ژبپوهنې په اصطلاح ايرگاتيف سيستم وايي، لکه:

مې دې ته وا me de ta wā (ما ووايه).

اضافي ضميرونه:

چې تمليکي او خپلواک ضميرونه هم ورته وايي، لکه زما، ستا، دده، دهغه، ددوی، دهغې، دا ضميرونه تر مضاف دمخه راځي لکه، زما کتاب.

په تيرايي ژبه کې اضافي ضميرونه لکه ميانه myāna (زما) دنارينه مضاف لپاره او ميانې myāne د بنځينه مضاف لپاره راځي لکه: بې ميانې خواخي be mayane xowaxi (دا زما خوانبې ده).

اشاري ضميرونه:

په تيرايي ژبه کې اشاري ضميرونه (لا lā، لي le، ليما limā) دي، چې دواړه په لحاظ کوم توپير سره نه لري.

اشاري ضميرونه د جنس په لحاظ بدلون نه لري او نه په گرامري حالاتو کې تغيير مومي، د نږدې لپاره بل اشاري ضمير هم موجود دی، چې له (اسې ase، ايسه aysa) (دغه - دا) څخه عبادت دی.

نور ضميرونه په دې ډول دي (کامه kāmā (څوک، چا)، (کی kay، څه، کوم) (کامیک kāmik دچا)، (تانو tāno خپل) (لتيک Latik دومره)، (کتيس katis څومره)، چې دې ته مبهم ضميرونه هم وايي.

عدد:

په تيرايي ژبه کې اعداد په لاندې ډول دي:

(ek = پک ۱)، (do = دو ۲)، (tri = تري ۳)، (cwar = څور ۴)، (panj = پانس ۵)، (xo = خو ۶)، (sāt = سات ۷)، (axt = اخت ۸)، (nab = ناب ۹)، (dah = ده ۱۰)، (daheko = ده اېکو ۱۱)، (buahto = ده بو ۱۲)، (dahtri = ده تري ۱۳)، (cwardah = ده څورده ۱۴)، (panji = ده پانزي ۱۵)، (dahxolā = ده خولا ۱۶)، (sātara = ساترا ۱۷)، (axtarā = اختارا ۱۸)، (koni = کونی ۱۹)، (byāw do = بياو ده ۲۰)، (byāw da = بياو ده ۳۰)، (byāw do = بياو ده ۴۰)، (do byāw dah = دو بياو ده ۵۰)، (da byāw cwar = ده ۹۰ څور بياو ده)، (panjbi = ده ۱۰۰ پانزي).

فعل:

په تيرايي ژبه کې دمصدر علامه (د ن) روستاړی دی، لکه کرن karan = (کول، کرل)

دبيان dabyan = (ډبول)، دبيان برادې نه تې da byan brade nate
= وهل ښه نه دي).

فعلي تصريح:

لومړۍ د کومکي فعل تصريح، چې په جملو کې درابطې په حیث
وظیفه اجراء کوي او د پښتو د غیر مستعمل (ول) کومکي فعل سره سمون
خوري په درې واړو زمانو کې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

حال او مستقبل ماضي

مفرد - جمع	مفرد - جمع	
وامه - wāmə wāmə	تیم tem (یم) تیمو temə	متکلم
واز - wāz māmənə	تیس tis (یې) - تیزا tezā	مخاطب
واما wāmā - مذکر، وې we مؤنث	تي ti مذکر، مؤنث دې de، ده da	غایب

په تیرایي ژبه کې د حال او مستقبل تغییر د صیغو له مخې نشته، یوازې
د پښتو په شان د (به) ادات د مستقبل لپاره راځي.

امر:

آريانا دايرة المعارف، دويم ټوک، د افغانستان د علومو اکاډمي، د نبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ کال،
۸۷۷ مخ.

په تيرايي ژبه کې دامر صيغه داسې جوړېږي، لکه بيز biz (کنښنه)،
اچيتو ačito (واخله) تري tre (وتره)، گړی gaři (وايه، وگړېږه).

دجمعي صيغو په پای کې (زور، يا الف) اضافه کېږي.

(انا = anā = راوړئ)، (خبيبه ciba واغوندئ).

دلته دتيرايي ژبې يو وړوکی متن د ترانسکرپشن او ترجمې سره
وړاندې کوو، د دې لپاره چې ددې متن مقایسوي بڼه دنورو داردي ژبو سره
هم شوې وي وگورئ تفصيل يې په وروسته ډول راغلی دی:

ek admas do putra wāna

lema manzum sūref putra mālā

detānes ay mālā my āna mālā

manjum ki hisa owē la malside

دا متن دايدیملن په حواله دگريسن له لینگوېستیک سروې اف انډیا
څخه اخیستل شوی دی.

(ایک ادمس، دو پوترا، وانه، لیمه، منزوم، سوری پوترمالا،
دیتانس، ای، مالا، میانه، ماله، منزوم، کی هیسه، اووی، له ملسی دی.)

ترجمه:

(یو سړي دوه زامن لرل، له دوی څخه کشر زوی پلار ته وویل:

ای پلاره! زما کومه برخه چې ستا په شتمنی کې رسیږي، هغه راته بېله
کړه.)

ددې متن تحلیل:

يک (يو) عدد دی، ادم (سړی) اسم ذات دی، دو (دوه) عدد دی،
 پوتره (زامن) د اسم ذات جمع ده، چې مفرد يې (پوتر = زوی) دی، وانه (وو)
 د کومکي فعل د ماضي د جمع صيغه ده. ليمه (ددوی) اشاري ضمير دی،
 منزوم (منځ، منځنی)، سوری (کشر) صفت دی، مالا (پلار) اسم ذات دی،
 ديتانس (ويل هغه ته)، ای (دندا توری) دی، ماله منزوم (د مال له منځه)
 له ماله (خڅه) کې (چې) د تابع جملو رابطې ادات، هيسه (برخه، حصه)
 اسم ذات، (اوی) (کيږي، رسيږي) د غايب مفرد د حال صيغه ده.

پورتنی متن په څو نورو داردي ژبو کې هم راغلی دی، چې د پرتلي په
 توگه يې دلته وړاندې کول اړين بولو:

گواري متن:

ای موشو جو ژيژوو استانی هتيان موجی خيرو تاتونی ريستی

ای تات ماتی با شوتان مال ارکی ماتی تاريان دیت.

ay mošo jū žižau wāstāni hateān muji cirō tatoneresti ay tāt
 māte bāšo tāt māl ārki māte tariran dēt.

ترجمه:

يو سړي دوه زامن درلودل، کشر يې پلار ته وويل:

ای پلاره ستا له شتمنی خڅه ماته برخه راکړه، کومه چې زما رسيږي.

گاتي متن:

ای مانجی دو پیترا زامی امنو پامیجو کنیشتی توت اوس تو گیجی
 کړس ایهمه توت اتولا تری پامیجو پرسته گڅ.

ay mājje du pitar azame āmno pamiju kaņište tot osto giji
 kaṛas ehama tot āto lātri pamiju bṛista gac

ترجمه:

د یو سړي دوه زامن وو، کشر یې خپل پلار ته وویل:

ای پلاره دخپلې شتمنۍ څخه زما برخه رابېله کړه.

وايگلي متن:

ایو مانشه به دو پوترا پي دويه کینی کوشتو پوترس تاتیسه کین ماتری:
تانی توبه ماله متی او متانی اوگری.

ew manašā ba dū pūtraṛē dūyā kēni košto putras tātisa ken
mātre tātn e tū ba māla maṭio ū māṭa ne ogre.

ترجمه:

یو سړي دوه زامن لرل، له دوو څخه یو کشر یې خپل پلار ته وویل:

ای پلاره ته خپله شتمني وويشه او زما برخه را کړه.^۱

^۱ څېړنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمونې، ۴۳۹-۴۴۵ مخونه

د تيرايي ژبې دمړې کېدلو او متروک کېدلو لاملونه:

د یوې ژوندۍ او طبیعي ژبې زوال، مړینه او بالاخره له منځه تلل داسې یوه پروسه ده، چې بېلابېل عوامل لري.

هیڅ یو قام او ولس په دې راضي نه دی، چې دخپل ژوند تاریخ او کلتور اساسي پایه او ستن په خپلو لاسو سره ړنگه کړي او خپله هستي او هویت له لاسه ورکړي.

د بشر په تاریخ کې به داسې یو مثال پیدانه کړای شي، چې موږ ته داسې یو ولس راپه گوته کړي، چې خپله مورنۍ ژبه یې په رضا او خوښه له لاسه ورکړې وي.

موږ یادونه وکړه، چې د یوې ژبې مړینه او له منځه تلل مختلف علتونه لري له هغې جملې څخه ځنې علتونه یې په لاندې ډول یادوو:

* کله چې د یوې ژبې د ویونکو شمیر داسې حد او مرحلې ته ورسېږي، چې نور دور کېدو په حال کې وي، په داسې حال کې دا ژبه د ژوند یو ژبو له کتاره ووځي او کرار کرار خپل نوم او مقام له لاسه ورکوي.

* کله داسې هم کیږي، چې د ځینو وجو هاتو له امله یوه ژبه د بلې ژبې ځای نیسي.

هغه ژبه چې خپل ځای یې له لاسه ورکړی وي، نور نو دخلکو په منځ کې د پوهولوراپوهولو د یوې وسیلې په توګه فعالیت نه شي کولای او ولس نور د خپل منځي اړیکو لپاره یوه بله ژبه د پوهولو راپوهولو د وسیلې په توګه په خپل منځ کې استعمالوي، ځکه یوه بشري ټولنه د ژبې څخه پرته اصلاً ژوند نه شي کولای. دا هغه څه دي چې په پخوا وختونو کې په مصر کې شوي او د مصرۍ ژبې ځای عربي ژبې نیولی دی.

* همداشان هغه ولسونه يا نظامونه چې دخپلو موخو د ترلاسه کولو لپاره په نورو ولسونو تيری کوي دنورو ډيرو زيانونو په څنگ کې يې يو زيان داوي، چې ددوی ژبه هم کرار کرار له منځه وړي او پر ځای يې خپله ژبه رامنځته کوي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک يې نه کاروي، نو داسې ويلای شو، چې دولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې دوخت جابر او ظالم ځواکونه يې په ستوني او مړۍ چاره راکاږي.

نو له دې امله دا کمزوری ولس مجبور دی، چې بله ژبه دخپل منځي اړيکو د ساتلو لپاره ديوي وسيلې په توگه وکاروي، ځکه بې له ژبې ژوند گران کار دی او ټول انسانان دې ته اړ دي، چې دخپل ژوند د پرمخ بيولو او ژوندي پاتې کېدو لپاره حتمي يوه ژبه په واک کې ولري.

ددې خبرې ډير ښه مثال د الجزاير هيواد دی. کوم وخت کې، چې الجزاير فرانسويانو لاندې کړنو دنور واک ترڅنگ يې د اهم وکړل، چې فرانسوي ژبه يې په کې حاکمه کړه او عربي ژبه يې شاته کړه. دوخت په تيريدو سره په الجزاير کې يوه داسې لويه ستونزه راپيدا شوه چې خلک يې په اسانۍ سره په خپله ژبه نه پوهيدل.

مطلب دادی، چې يوه ژبه هسې نه مري او نه د اسمان څخه کومه ټکه پرې را غورځي. د ژبې د له منځه تللو او مړينې ټول عوامل او سببونه په ټولنه کې نغښتي دي.

د الجزاير هيواد د ازادۍ تر اخيستلو وروسته دخپلې نيمژواندې ژبې د بيا ژوندۍ کيدو تکل وکړ او دنورو عربي هيوادو په تيره بيا مصر څخه يې د عربي ژبې د تدريس استادان خپل هيواد ته راوستل ترڅو په ښوونځيو کې

د عربي ژبې د زده کړې او تدریس چارې پرمخ بوځي او په دې اساس دوی وکړای شول د عربي ژبې د مړینې او د له منځه تللو مخنیوی وکړي.

د ژبې دبېرته راژوندي کولو ستونزه ډېر ژر او ګړندی نه شي ترسره کېدای، بلکې دوخت ځواکمن او تیري کوونکي هېوادونه، لکه د مثال په ډول فرانسویانو په الجزایر کې ترسره کړل، که هغوی دا کار نه وای کړی نو هیڅکله به امکان نه و، چې یوه ژبه مړه او له ستونزو سره مخامخ شي. او پر دې اساس به ډېرې ژبې تر اوسه پورې په هماغه پخوانۍ بڼه خوندي او ژوندۍ پاتې وای.

موږ دا ویلای شو، چې په هر ډول لارو چارو، چې یوه ژبه دکار او فعالیت څخه ولویږي او نور دا توان ونه لري چې دخلکو او ولس په منځ کې د پوهولو راپوهولو په پروسه کې کار ورځنې واخیستل شي او د فکري فعالیت دلایله انسجام دیوې الې په ډول خلکو او ټولنې ته خدمت وکړي نور نو دا ژبه ژوندۍ ژبه نه شمیرل کیږي، بلکې خلک یې دمړو ژبو په لیکه کې حسابوي.

په پورتنۍ څرګندونه کې دا ټکی د غور وړ دی، چې کله یو څوک په دې و توانیږي چې یوه ژبه زده کړي، نو کولای شي په هماغه ژبه دیوې موضوع یا یو شي په باره کې فکر وکړي، نیمګړتیا یې په ګوته کړي، ضرورت یې څرګند کړي او ښې او بدې خواوې یې خلکو ته وښيي.

موږ کولای شو چې په اوس وخت کې په اروپا، هند او دنړۍ په نورو هېوادونو کې داسې پوهان او څېړونکي پیدا کړو، چې په لاتین او سانسکریت باندې پوهیږي، ایا دغه پوهان به ددې توان ونه لري، چې په نوموړو ژبو فکر وکړي؟ دا منلې او پرځای خبره ده، چې په داسې ژبو دخلکو په منځ کې افهام او تفهیم نه شي کېدای، ځکه چې دا ژبې نور

د خلکو او ولسونو په منځ کې شتون نه لري، مړې شوي دي، ددې امکان هم نشته چې معلومات پرې واستول شي، ځکه چې نور د پوهولو راپوهولو وسیله نه ده او ځای یې نورو داسې ژبو نیولی، چې خلک او ولسونه یې په خپلو منځو کې کاروي او خپلې ستونزې ورباندې حل کوي.^۱

د پورته اوږدې څېړنې په رڼا کې د تیرایي ژبې د مړه کېدو لاملونه په لاندې توګه په ګوته کوو:

۱. د پیرروښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتۍ کول، هغوی له څېرمې وژل او پاتې نور د تیرا څخه شړل او بې ځایه کول.

۲. دوی د شړل کېدلو له امله په وړو وړو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.

۳. د دوی په منځ کې داړیکونه درلودل، یعنې یو له بله جلا کېدل.

^۱ څېړنوال مولا جان تڼیوال، ژبه او ټولنه، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، شعیب مطبعه، ۱۳۸۸ل کال، ۱۶۱-۱۶۵ مخونه.

پنځم خپرکی

دتیرایي ژبې تر لاسه شوي وییونه او جملې

تر دې ځایه موږ د تیرایي ژبې په گرامري جوړښت او ځانگړتیاوو بحث وکړو، اوس به د دې ژبې یو څو تر لاسه شوي وییونه د نمونې په ډول د ترانسکرېپشن او معنا سره یو ځای دلته وړاندې کړو:

Ĵoryāt	جورغات	مستې
mizi	میزی	شوملې
Dud	دود	شیدې
pāṇi	پاني	اوبه
gomā	گوما	ډوډۍ
ĵəpālay	ځپالی	روټه
ĵowār	جوار	جوار
xāray	خاری	وږی
kokaṛ	کوکر	چرگه
Hā	ها	هگی
palyāte	پلیاتي	مندې

tandarək	تندرک	مړه یا مړېک
satre	ستری	بڼځه
bādāna	بادانه	هلاک
adam	ادم	سړی
brāda	براده	بڼه
Tān	تان	کور
Suri	سوري	کشر
Di	دي	لور
sānā	سانا	سپي
dabiān	ديبان	وهل
tasindār	تسيندار	سېرلی
bātsā	باتسا	غوا
bṇiyā	بانپيا	دکاندار

که موږ وغواړو دا لغتونه په جملو کې استعمال کړو، نو کولای شو،
چې یو څو یې په لاندې ډول د تیرایې ژبې په جملو کې راوړو:

mā Ĵoryāt dā kā	ما مستې و خوړې (ما جورغات دکا)
mā mizi dā capen	ما شوملې و څښلې (ما میزي دڅاپین)

mā dud də capeen	ما شیدې وڅښلې (ما دود دڅاپین)
mā gomā də kā	ما ډوډۍ وخوره (ما گوما دکا)
y də kā mā pāñi də capeen mā xāray də kā mā hā də kā	ما روټه وخوره (ما ځپالی دکا) ما اوبه وڅښلې (ما پاني د څاپین) ما وړې وخوره (ما څارې دکا) ما هگۍ وخوره (ما ها دکا)

په همدې توگه نور لغات هم په جملو کې استعمالولی شو او پر دې
اساس تیرایي ژبه یو څه په خپلو پښو درېدلې او پراخېدلې شي.^۱

د تیرایي ژبې تر لاسه شوې جملې:

لومړۍ جمله:

يو کوچنی هلک دخپل ماشوم ورور په باره کې داسې وايي:

مین کره بدنه خدای (ج) پیدا کړتیه، حال دود پیه

Man kara badna xuday paydā kartiyā hal dud peya

^۱ زکریا ملاتړ، تیرایي ژبه، د زیري کالۍ، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ ل کال، ۵۸۶-
۶۰۰ مخونه.

معنا يې داده، چې موږ کره خدای تعالی ماشوم پیدا کړی دی، چې اوس
شیدې روی.

څرنگه چې دمخه هم داسې یادونه شوې وه، چې تیرایي ژبې ته پریاتو
پښتو کلمو سربېره دنورو گاونډیو ژبو کلمو هم لار موندلې ده.

دلومړۍ جملې تجزیه:

Man (مین) موږ د جمعې متکلم ضمیر دی.

Kara (کره) د ارتباط توری دی.

Badna (بدنه) ماشوم عام نوم دی.

Xudāy (خدای) د الله نوم او اسم ذات دی.

Paydā (پیدا) لازمي فعل دی.

Kartiya (کرتیه) مرستیال فعل دی.

hal (حال) د زمانې قید دی.

دویمه جمله:

دوه سړي دغلو او شوکمارو په برخه کې یو بل ته وایي:

ډنگه ډنگه ناتییه تور راغه پنا تییه، درزاتییه، غرناتییه، مین خبار ناتییه

danga danga nā teya tor rayə panāteya dərə zāteya yar nā
teya

man xabār nā teya

معنا يې داده، چې: نغاړه وو هل شوه، غله له تور راغه څخه هم تېر شوي
وو، او موږ يې په شور او درزا خبر نه شو.

د پورتنۍ جملې په متن کې د غله لپاره کومه خاصه کلمه نه ده راغلې،
یوازې د جملې د مفهوم پر اساس یې دلته معنا درک کولای شو.

ددې جملې تجزیه:

danga danya (ډنگه ډنگه) صوتي نوم دی.

nātiya (ناتیه) (وهل) متعدي فعل دی.

tor ragə (تور راغه) خاص نوم دی.

panāteya (پناتیه) پناه کېدل، لازمي مصدر دی.

dorə zatiya (درزاتیه) صوتي نوم دی.

yar nātiya (غرnatیه) دا هم لازمي فعل دی.

man (مین) د جمعې ضمیر دی.

Xabār (خبار) اسم معنا دی.

درېیمه جمله:

په دې جمله کې داسې یو مفهوم پروت دی، چې یو چاله هندو دکاندار
څخه سودا رانیولې ده.

سیره، میره، بنییا الوان د پگري بند.

sera mera bñiya al wān də pagri band.

معنا یې داسې ده، چې سودا مودا موله هغه دکاندار وکړه، چې د الوان
پگري یې په سروه، هندوانو اکثر و پخوا سرې او د الوان پگري ترلې.

ددې جملې تجزیه:

Sera (سیره) سودا، عام اسم.

mera (میره) مهمل ترکیب.

bñiya (بنییا) دوکاندار، عام اسم.

alwān (الوان) (رنگ) اسم صفت دی.

da دا اضافت توری دی.

pagri (پگری) عام اسم دی.

band (بند) دتړلو معنا لري او متعدي فعل دی.

خلورمه جمله:

یوه ښځه بلې ته وایي:

سناتي اندر پیلی دخرپاس

Sanāte andar pelay da xərapas

دا جمله داسې هم اورېدل شوې:

اندر پیلی سناتي د پیخړه پاس

andar pelay sənate da pixra pās

معنا یې داده، چې سپي کلپي وختله.

ددې جملې تجزیه:

sānate (سناتي یا سانا) سپي ته وایي او عام نوم دی.

andar pelay (اندر پیلي) کلپي ته وایي او دظرف نوم دی.

pixra (پیخړه) خمیرې ته وایي او خاص نوم دی او پاس د خټلو معنا

لري. متعدي فعل دی.

پنځمه جمله:

مېړه خپلې ښځې ته وايي:

ای ستري (اورتنې) تړون دپازو.

ay satre tarun da pāzo

معنا يې داسې ده، چې:

ای ښځې دمېلمه لپاره دډوډۍ تياری وکړه.

په پورته جمله کې دمېلمه او ډوډۍ نوم نشته، خودکنايې په ډول دا جمله دپوره جملې مفهوم افاده کوي، لکه څوک چې خپل مېلمه کور ته رابولي، نو ورته داسې وايي چې (راځئ دننه) دلته نه دکور نوم اخلي او نه دمېلمه نوم اخلي او جمله په لنډيز سره اداء کوي.

دپورته جملې تجزيه:

ay (ای) دنداء توری دی.

Satre (اورتنې) عام نوم دی.

Tarun (تړون) چې دلته دتيازي په معنا دی او متعدي فعل دی.

da (د) داضافت توری دی.

pāzo (پازو) تياری دامر مرستيال فعل دی.

شپږمه جمله:

په شپږمه او پنځمه جمله کې دمعنا له پلوه ډېر توپير نه ليدل کيږي، خو په الفاظو کې يې فرق شته.

دا جمله هم دسړي له خوا ښځې ته ويل شوې ده.

اندلی (انڊی) باندې کرو، اٽش ورلاندې کرو، ملیشن (مېلمه) دتیه

andalay bānde karo ateš war lānde karo mališān da tiya

معنا یی داده، چي:

انگولی باندې کا، اور ورپسي کا مېلمه دی.

دپورته جملې تجزیه:

andalay (اندلي) کتوی، اسم ظرف دی.

bānde (باندې) دلته وسترېل نه بلکې اسم دی.

karo (کرو) مرستیال فعل دی.

war (ور) سمتي ضمير دی.

lānde (لاندې) وسترېل دی.

Karo (کرو) مرستیال فعل.

ateš (اور) عام نوم دی.

mališān (مېلمه) عام نوم دی.

da (د) داضافت توری دی.

teia دراغلي معنا لري او لازمي فعل دی.

اوومه جمله:

دا جمله هم دپنځمې او شپږمې جملې په شان ورته معنا لري، خو الفاظ

یې دتیرو جملو په ډول نه دي او بدل دي.

په دې جمله کې هم سړی خپلې ښځې ته داسې وايي:

کدر ملیشن انداخت ترون کرو

Kadar maliŠan andāxt tarun karo

معنا يې داده، چې:

دمېلمه دعزت او قدر لپاره تيارى وکړه.

ددې جملې تجزيه:

kadar (قدر) اسم معنا.

maliŠan مېلمه عام نوم دى

andax (اچول) اسم مصدر.

tarun دتياړي په معنا دى، چې متعدي فعل دى.

karo کرو، مرستيال فعل.

اتمه جمله:

دنتى تين بين

danti tin bin

معنا يې ده تېرو بېر غاښونه.

ددې جملې تجزيه:

danti غاښونه، دنتى عام نوم دى.

tin bin پلوي قيد.

نهمه جمله:

بيچيز ما کړپاسته دکا

bi čiz mā kar pāsta da kā

معنایې داده، چې غوړ ونیسه ما غوزان و خوړل.

ددې جملې تجزیه:

bičiz (بچیز) غوړ ونیسه دامر فعل دی.

mā (زه) په تیره زمانه کې په (ما) باندې اوړي. ضمیر دی.

karpāsta غوزان، اسم جنس.

da داضافت توری دی.

kā دخوړلو معنا لري او متعدي مطلق فعل دی.

لسمه جمله:

ستړي مشي ته، په تیرایې ژبه کې.

کنه نه بززوایې.

ka na na bazaz

مثلاً که چاته نوم اخلي نو داسې ورته وایي:

Anwar ka na na bazaz

انوره! ستړی مشې.

او که عامه ستړي مشي کوي، نو داسې ورته وایي: بد نه کنه نه بز

bad na ka na na bazaz

ددې جملې تجزیه:

kana دستړي مشي معنا لري او صفت دی.

na یا مه دنفې توری دی.

bazaz ، دلته د (شي) معنا لري او مرستیال فعل دی.

یوولسمه جمله:

لې پکیراسی یک آنه دی

Le pakirasi yak āna de

دې فقیر ته یوه آنه ورکړه.

د جملې تجزیه:

Le اشاري ضمير.

Pakirasi "فقير" عام نوم دی.

Yak شمېر نوم دی.

Āna خاص نوم دی.

de مرستیال فعل دی.

دولسمه جمله:

لیما بریجاسی لی بریج کا زاتي.

Lemā brejasi le baej kā zāti

هغه برج له دې برج نه لوړ دی.

تجزیه:

Lemā لیما ، اشاري ضمير لري ، د واټن لپاره.

brejasi بریجاسی ، د مکان نوم دی.

Le نږدې اشاري ضمير دی.

baej برج عام نوم دی.

Kā کا، ارتباتي توری دی.

Zāti صفت او مرستیال فعل گډ راغلی دي.

دیارلسمه جمله:

Kāna mālā bredā bātsā koxto

کانه مالا بریدیا باتسا کوختو

معنا: ستا پلار ښه غوا حلاله کړه.

تجزیه:

Kāna ستا، تمليکي ضمير دی.

Mālā پلار عام اسم دی.

bred ښه، صفت دی.

Batsā غوا، عام اسم دی.

Koxto حلالول متعدي فعل دی.

خوارلسمه جمله:

Brāda adāmas xabār yote

براده ادامس خبر یوتې.

معنا: دښو سړيو خبرونه راځي.

تجزیه:

Brāda ښه صفت دی.

Adāmas سړيو، عام نوم دی.

Xabar خبرونه، معنا لرونکی اسم.

Yote راځي، لازمي فعل.

پنځلسمه جمله:

Li miyāna putār morāgā wā

لي ميانه پوتار موراگا وا.

معنا: دا زما زوی مړ شو.

تجزیه:

Li دا، اشاري ضمير.

Miyāna زما، ملكي ضمير.

Putār زوی، عام نوم

morāgā wā مړ شو، لازمي فعل.

شپاړسمه جمله:

Kānā brāyot ti

کانا برايوت تي.

معنا: ستا ورور راغی.

تجزیه:

Kānā ستا، تمليکي ضمير.

Brāyot ورور، عام نوم

Ti متعدي فعل.

اوولسمه جمله:

ya ādāmas du putrā wāmā

ایک ادامس دو پوترا واما.

معنا: دیوه سړي دوه زامن وو.

تجزیه:

yak یو ، شمیر نوم.

Ādāmas سړی ، عام نوم.

Du دوه ، شمیر نوم.

Putrā زامن ، د جمعې عام نوم.

Wāmā مرستیال فعل.

اتلسمه جمله:

Miyāna dunsī xāt yoti

میانہ دونسی خات یوتی

معنا: زما دلور خط راغی.

تجزیه:

Miyāna زما ، ملکی ضمیر.

Dunsi لور ، عام نوم.

Xāt خط ، عام نوم.

Yoti راغی، لازمی متعدی فعل.

نولسمه جمله:

Le kelā yak bāṇiyā mā ačitāti

لي کيلا يک بانى ما اچيتاتي.

معنا: دکلي له دوکاندار نه مې يوشی واخيست.

تجزیه:

Li دلته داضافت کار ورکوي.

Kelā کلی، د مکان نوم دی.

yak یو، د شمېر نوم دی.

Bāṇiyā دوکاندار، عام نوم دی.

Mā مې، متصل ملکي ضمير دی.

Ačitāti واخيست، متعدی فعل دی.

شلمه جمله:

Men sāmo tri ādāmo xārāsi da bāzum

مين سامو تري ادا مو خارا سی د بازو.

معنا: موږ درې واړه سړي ښار ته لاړو.

تجزیه:

Men موږ، د جمع ضمير.

Sāmo يوځای، معنا لرونکی نوم.

Tri درې، شمېر نوم.
Ādāmo سړي، عام نوم.
Xārāse ښار، عام نوم.
Da د، د اضافت توری.
Bāzum لار، لازمی فعل.

د تيرايي ژبې نظم:

د تيرايي ژبې هغه نيمگړې نظم، چې زموږ لاس ته راغلې دا نظم څلور
بيته لري.

معنا يې پوره نه ده واضح، خو دهندي ژبې د (کمار) او د پښتو ژبې
د (سپوږمۍ) په کې راغلې دی:

meko spoḡme komāri میکو سپوږمیا کماری

tā tazābuwā komari تا تزابو کماری

sudā motinam سودا موتي نم

ḡbram na ṭram برم نا ترم

^۱ د تيرايي ژبې دا نيمگړې شعر ما دکوټ د سيمې د يو سپين ږيري څخه، چې نورالرحمان نوميد او
دهييت خېلو دکلي اوسېدونکی و، دلته ليکلی چې دا سپين ږيري اوس وفات شوی دی.

پایله

تیرایان او ژبه یې ترسرلیک لاندې دا علمي رساله په پنځوو څپرکو کې بشپړه شوې ده.

په دې علمي رساله کې د تیرایانو او تیرایي ژبې د څېړنې په اړه د ساحوي میتود څخه کار اخیستل شوی او بیا د داردي ژبو له گروپ سره په مقایسوي ډول څېړل شوې ده، ځکه چې تیرایي ژبه د داردي ژبو په ډله کې راځي.

تر سریزې وروسته د موضوع شالید او پسمنظر راغلی دی، تراوسه پورې، چې کومې لیکنې او څېړنې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو او پوهانو له خوا په تیرایانو او تیرایي ژبه کې ترسره شوي، په لنډه توگه یې یادونه راغلې ده او همدارنگه د موضوع په اړه زیار ایستل شوی د لومړي لاس ماخذونو څخه استفاده شوې ده.

وروسته تر دې د تیرایانو په نسب او شجرې څېړنه شوې ده، درې تاریخي مشهور کتابونه لکه (حیات افغاني) د محمد حیات خان اثر د ۱۳۷۷ل کال چاپ ۲۷۱ مخ کې او همدارنگه (پښتانه د تاریخ په رڼا کې) د سید بهادر شاه ظفر کا کا خېل په ۱۳۲۲ مخ او د مرحوم میراجان سیال مومند د پښتنو قبیلو شجرې ۲۱۰-۲۱۱ مخونو کې تیرایان په کرلاني قبایلو کې شمېرل شوي او د نسب سلسله یې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسېدلې ده، د رسالې په همدې برخه کې د تیرایانو پخواني او اوسني مېشت ځایونه هم په گوته شوي او د مهاجرت او د ژبې متروک کېدلو لاملونه یې هم بیان شوي دي.

۱. د پیرروښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتۍ کول،
دهغوی له خبرمې وژل او پاتې نور د تیرا څخه شړل او بې ځایه
کول.

۲. دوی د مهاجر کېدو او شړل کېدلو له امله په نویو استوګن
ځایونو کې په وړو وړو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.

۳. ددوی په منځ کې داړیکو نه درلودل، یعنې یو له بله جلا
کېدل.

څرنگه چې تیرایي ژبه د اندو آریایي ژبو په (داردي) ګروپ کې راځي،
ټولې داردي ژبې د افغانستان په شمال ختیځو غرنیو سیمو کې، یو څه یې
داو سني پښتونخوا ایالت په شمال او د هندوستان په شمال لویديځو ځینو
سیمو کې موجودې دي.

همدا ډول د تیرایي ژبې پرتله د همګروپ ژبو سره هم شوې ده، یعنې
د همګروپ ژبو یو معنا لرونکی متن د ټولو داردي ژبو په قالب کې اچول
شوی او مقایسه شوی دی.

یا دا چې د ټاکلو ژبو لغات او جملې د ژبو د واحد په ډول وړاندې شوي
دي د مثال په ډول د (خ) غږ چې په داردي ژبو کې موجود دی او په
اندو آریایي ګروپ ژبو کې نشته، نو په دې ډول موږ دا دلیل راوړو، چې
(داردي) ژبې د اندو آریایي ګروپ ژبو په نسبت ختیځو آریایي (باختري)
ژبو ته نږدې دي.

یا دا چې په داردي ژبو کې د (ف، ح، ع، ق) غږونه نشته، دا غږونه
یوازې د نورو ژبو څخه په اخیستل شوو کلمو کې لیدل کېږي.

د داردي ژبو بله لويه فونيتيکي ځانگړنه داده، چې په دې ژبو کې سيريبرال (خ، ټ، ډ، پ) او نور کانسونانت او غير سيريبرال غږونه هم شته، لکه په ټولو هندي او ځينو باخترې ژبو لکه (پښتو) کې چې موجود دي نو پر دې اساس (داردي) ژبې د هندي گروپ ژبو ته نږدې کوي.

همدا شان هغه دلايل چې تيرايي ژبه ولې متروکه او مړه شوه په ځغلنده توگه وړاندې شوي:

د بشر په تاريخ کې به داسې څوک نه وي چې خپله مورنۍ ژبه په خپل لاس او خوښه له لاسه ورکړي، په دې اړه وايو چې کله د يوې ژبې د ويونکو شمېر داسې يو حد ته ورسې، چې نور دور کېدو په حال کې وي، نو ژبه يې هم د نورو ژبو له کتاره ووځي، دوی مجبور دي، چې يوه بله ژبه دوسيلې په توگه په خپل منځ کې استعمال کړي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک يې نه کاروي، د يو ولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې دوخت ظالم ځواکونه يې په ستوني او مړۍ چاره راکاږي.

همدا رنگه د رسالې په څلورمو او پنځو څپرکو کې د اريايي ژبو په ډله کې د تيرايي ژبو دريځ، پرتلنه، گرامري او مورفولوژيکي ځانگړنې په تفصيل سره بيان شوي او هم يې ترلاسه شويو ويونو، نومونو او جملې دمعنا او ترانسکرپشن سره خپرل شوي دي.

که يو څوک غواړي، چې داسې يوه مړه اوله منځه تللې ژبه زده کړي او يا هم په خپلو څيړنو کې دهغې د ځينو برخو څخه گټه واخلي په کار ده، چې د نوموړې ژبې موجوده برخې او متن ته مخه وکړي او دخپل توان په اندازه سره هغه ژبه تر يوه حده ثبت کړي، تر څو د نورو خپلوانو ژبو سره د اړيکو ساتلو په برخه کې زموږ سره مرسته وکړي.

پوهان په دې باره کې وايي، چې يوانسان کولای شي، چې يوه مړه ژبه زده کړي، خونه شي کولای په هغه ژبه خبرې وکړي يا فکر پرې وکړي. دا ځکه چې دا ژبه دا توان نه لري، چې له يو ځای څخه بل ځای ته معلومات ولېږدوي.

د ژبپوهانو په نظر د يوې يا ډېرو مړو ژبو څېړنه په هماغه کچه ارزښت لري، چې ژوندی ژبه يا ژبې يې لري، په همدې علت ما هم دخپل هېواد د يوې لرغونې (تيرايي ژبې) څېړلو ته ملا وتړله او دخپلو شته امکاناتو څخه په گټې اخيستني سره مې دا علمي څېړنيز اثر وليکه، خو زه دا نه وایم، چې زما دغه ليکنه به يوه بشپړه ليکنه وي، کېدای شي تر ما وروسته نور ليکوالان دا لړۍ نوره هم پسې وغځوي او په دې برخه کې نورو نويو ماخذونو او منابعو ته لاس رسې ولري.

وړاندیزونه

تر هر څه لومړی که د ژبو او ادبیاتو علمي مرکز د ژبپوهنې د پیاوړتیا د موضوع په پام کې ولري، چې کوم څېړونکي د داري ژبو په برخه کې په علمي پروژو باندې کار کوي، لکه نورستاني، پشه یي، گواړي، وټه پوري، تیرایي او نور، پکار دي، چې دوی په مشترک ډول په دغو ژبو کې علمي کنفرانسونه او گډې غونډې جوړې کړي، ترڅو د دغو ټولو ژبو مشترک ټکي او اړخونه له یو بل سره روښانه شي.

څرنگه چې تیرایي ژبه اوس مه او له استعمال څخه غورځېدلې ده، نو له دې امله، چې نورې داري ژبې لکه گواړي، وټه پوري... هم په دې لار پیل وانخلي باید د دې ژبو د لغاتو ذخیره او نورې گرامري ځانگړتیاوې مخکې له مخکې په نښه او ثبت شي.

په دې علمي رساله کې هغه ټولې تېروتنې، چې د تیرایانو د مېشت ځایونو او وژل کېدو په برخه کې موجودې وې په نښه شوي دي.

همدا ډول د تیرایانو او تیرایي ژبې په برخه کې که له ما څخه کومه تېروتنه شوي وي او یا راڅخه کوم ماخذ پاتې وي، نو د گرانو لوستونکو او څېړونکو څخه هیله مند یم، چې خپلې گټورې لارښوونې او مشورې تل له ما ونه سپموي.

ضمیمې

۱- کوټ:

کوټ جنګي کلا ته وايي، خو په عامه اصطلاح یو ودان او لوی کلي ته هم کوټ وايي. په آریایي ټولنه کې د (جانا) یعنې د قام تشکیل د جنګي کلا په مفهوم راغلی دی، یعنې هغه وخت چې د جانا پادا د قبیلو مشر په جنګي کلا کې کښېناست د قوم د قبیلې واحد وزېږېد. چې دغې کلا ته پښتانه کوټ وايي.

په یوناني لرغونې ټولنه کې د (کنفدریسي) * جوړښت په کوټ کې وشو. رومیان دروم په ښار کې د (کیوریانو) ** مشر یې په کې کښېناوه.

د کوټ کلمه د آریایي دورې څخه راپاتې ده او په پښتو ژبه کې اوس هم ژوندۍ ده، د کوټ مشر تل د لویې جرګې درابللو صلاحیت لرونکی وي. (۱)

په افغانستان او کوزه پښتونخوا کې ډېرې سیمې د کوټ په نوم یادېږي، چې دلته یې څو نومونه د مثال په ډول راوړو؛ لکه کوټ، بالا کوټ، وچ کوټ، بټي کوټ، سري کوټ، تنی کوټ، پکتیا کوټ، ترین کوټ لنگر کوټ، سخا کوټ، بریکوټ او نور....

* کنفدریسي په یوناني ټولنه کې د قبیلو اتحادیه وه.

** کیوریان په رومي ټولنه کې د قبیلو اتحادیه وه.

محمد ابراهیم عطایي، د پښتني قبیلو اصطلاحي قاموس، (حقوقې، جزایي، تعاملي) د علومو اکاډمۍ، د پښتو څېړنو نړیوال مرکز، ۱۳۵۷ ل کال، ۲۱۷-۲۱۸ مخونه.

خو په دې لیکنه کې زموږ مراد دهغه کوټ څخه دی، چې دننگرهار ولایت په اداري تشکیل کې یوه ولسوالي ده. د کوټ په اړه په دې رساله کې داسې نظریات راغلي، چې دتیرا څخه ورته دتیرایانو کوچ شوی دی.

د کوټ ولسوالي د جلال آباد ښار جنوب خوا ته په شل کیلومتره کې واقع ده. دا ولسوالۍ پخوا د روداتو ولسوالۍ جزوه. په ۱۳۷۳ ل کال د ننگرهار ولایت په اداري تشکیل کې مستقلة ولسوالۍ شوه. د بحرله سطحې څخه ۲۵۰ متره ارتفاع لري. مساحت یې ۳۲۲ کیلومتره مربع دی د ختیځ طول البلد په ۷۰ درجې ۳۰ دقیقې او ۲۴ ثانیه او شمالی عرض البلد په ۳۴ درجو ۱۴ دقیقو او ۴۷ ثانیو کې موقیعت لري. ددې ولسوالۍ شرق خوا ته بټیکوټ ولسوالۍ، غرب خوا ته هسکې مینۍ ولسوالۍ، شمال ته د روداتو ولسوالۍ او جنوب ته د اچین ولسوالۍ موقیعت لري. پنځه لېسې او درې صیحي کلینکونه لري. آب هوا په اوړي گرمه او په ژمی معتدله ده. عمده حاصلات یې غنم، جوار، اوربشی، وریجې او پمبه دي.

۲- چوره:

دتیرا په شمال ختیځه برخه کې او دزخه خیلو بازار جنوب ختیځ اړخ ته موقیعت لري، دجم خوړ دتخته بیگ دڅلور لارې څخه تقریباً لس کیلومتره لیرې لویدیځ خواته پرته ده. ددې سیمې اکثره اوسیدونکي اپریدي دي، خو په خاص ډول دملک دین خیلو او زخه خیلو قام په کې زیات استوګن دی بازار ته دبارې لار هم دچورې پرکنډو او بنسټې ده.

په چوره کې دمغولو او پیروښان دلبسکرو له خوا یو تاریخي جنگ شوی، په دې جنگ کې دپیروښان لبسکرو او مریدانو، چې اورکزي،

اپريدي او تيراي په کې شامل وو د چورې د کلکو درمو څخه په استفادې سره مغولو ته ماتې ورکړې ده.^(۱)

۳- اورکزي:

اورکزي د پښتنو مشهوره قبیله ده، چې توکم پوهان يې کرلانيو ته منسوبوي. ددې قبیلې زیاته برخه د کوهات په غرونو او ځینې يې د سپین غره په ختیځ او د تیرا په جنوبي وادیو کې مېشت دي. د بنگېنو قام څه د پاسه څلور سوه کاله دمخه د کوهات سیمه د اورکزيو څخه ونيوله، خو بیا هم ددوی ترمنځ ددې سیمې پر سر جگړې روانې وې. داسې وايي چې د جگړې پر مهال د یو چا سترگې پر داسې سړي ولگېدې، چې په آس سپور و، دواړو خواوو پرېکړه وکړه چې ددغه سپاره سړي خبره به مني او د جگړې د بندولو په اړه به ددغه سړي پرېکړه عملي کوي، نوموړی سړي (دایي) نومیده او د شعر په ژبه يې داسې پرېکړه وکړه:

دایي خو داسې وایي

چې سمه د بنگېن غر د اورکزي

تر دې وروسته سړی په خپله لار روان شو، که څه هم اورکزيو ددغه سړي دوژلو تکل وکړ، خو په سیمه کې يې بنگېنو مخه ونيوله، دا عجیبه او لنډه پرېکړه عملي شوه، خو بیا هم ددوی ترمنځ د بښمنې ورکه نه شوه. په اورکزيو کې دولتزي او مموزي زیات دي او بیا په دولتزيو کې د مموخیلو او محمد

^(۱) د حبیب الله اپريدي د وینا څخه مې پورته مطلب تیار کړی دی، نوموړی یو وخت د افغانستان د علومو اکاډمي علمي غړی و.

خیلو شمېر خورا زیات دی. په دوی کې د محمد خیلو له خانګې پرته نورې ټولې خانګې سني مذهبه دي او یوازې محمد خیل په کې شعیه ګان دي.

دغه ټول قام د (سمل) او (کاره) په ګوندونو ویشل کېږي، ددوی دود او دستور اړیدو ته ورته دی او په خپلو منځو کې ښې اړیکې نه لري، ددغه ښاخ سره چې نور ښاخونه او خانګې په ګټه او زیان کې شریکې دي، هغوی په اصل کې اورکزي نه دي خو ددوی سره یوځای په اورکزيو کې شمېرل کېږي. دغه خانګې عبارت دي له ابراهیم خیلو، سوکړی، اختان، سورا، کنډه تلی او دمېشتي ښاخ، چې له هغو څخه ماما زی، حیدر خیل او داد خیل راوتلي دي.

اورکزي زیاتره دوسلې سره مینه لري او تقریباً هریو یې وسله لري، دوی ښه تکره جنگیالي او خوځنده زیارکنښ خلک دي، دکرني او مالدارۍ په چارو بوخت دي، ځمکې یې حاصل خېزې دي. وریجې، وربشې، غنم او جوار یې ښه پیداوړ دي. دقومي مشرانو او عالمانو واک په دغه سیمو کې زیات دی، خلک یې ښه مېلمه پال دي، څرنگه چې داپریدو په ګاونډ کې پراته دي، نو زیاتره کرني، دود او دستور یې دهغوی په شان دی.

داورکزيو دوې مشهورې خانګې دولتزي او مستوره دي، انګرېزانو دخپلې استعماري واکمنۍ پر مهال هڅه کوله چې ددوی سیمې تر خپلې ولکې لاندې راولي، خو پردې کار بریالي نه شول. څرنگه چې داورکزيو په ټولو څانګو کې دولتزي او مموزي خورا زیات دي، چې زیاتره یې په کرمه او نوری په اورکزي ایجنسی کې مېشت دي.^(۱)

آريانا دايرة المعارف، لومړی ټوک، دعلومو اکاډمي، دښراسکا مطبعة، ۱۳۸۶ل کال، ۷۴۶ مخ.

۴- اپريدي:

اپريدي چې ټول نهه خېلونه دي، لکه ادم خيل، اکاخيل، سه پای، قمر خيل، ملک دين خيل، قمبر خيل، ذخه خيل، کوكي خيل او ستوري خيل. د دغه خيلونو څخه يوازې ستوري خيل په اورکزی ایجنسی کې مېشت دي. اپريدي دککي بن کرلاندخلورو زامنو (برهان، خورپاني، سليمان او شيتک) يعنې د برهان لومړی زوی عثمان نومیده او په اپريدي سره مشهور شو.

عثمان داپريدي قبيلي مورث اعلی دی، چې وجهه تسميه يې په دې ډول بيان شوی ده:

يوه ورځ خو تنه بې وزله مېلمانه دعثمان کور ته ورغلل، چې ډېرې يخنۍ له امله يوبل ته نږدې کښېناستل، کله چې عثمان راغی، مېلمنو پوښتنه وکړه، چې دا څوک دی، عثمان په پښتو ژبه ځواب ورکړ چې دا خدای افریده دی، تر دې وروسته دده اولاد په افریده او وروسته په اپريدي شهرت وموند.

اپريدي په خيبر دره، اخور دره، کوهاټ او تيرا کې اوسيږي، چې ختيځه پوله يې دخټکو سره برید لري، جنوب لور ته يې بنگښ او دسپين غره څمکني پراته دي، دبنگښو سره اورکزي هم اوسيږي. لويديځ لور ته يې شينواري او شمال لور ته يې دموندو سيمه ده. دپېښور په سيمه کې دکچه گړۍ څخه بيا تر ننگرهار ولايت پورې ددوی په جنوب لويديځو سيمو ولکه ده او دتيرا سيمه هم ددوی په لاس کې ده.

خو ددې قبيلې اصلي مرکز دتيرا دغرونو هغه سيمې دي، چې ډېرې ښې اوبه او ښه هوا لري او دباغ مېله په همدغه ځای کې کيږي.

داسې ويل كيږي، چې دوی د خوار لسمې ميلادي پېړۍ راهيسې په دې سيمه کې اوسيدلې دي.

د خيبر درې اړيدي ډېر زړور او توريالي خلک دي، د سکندر اعظم د پوځ کومه برخه چې په هند باندې د يرغل په نيت له دې سيمې (خيبر) نه تېرېدلې، له دوی سره لاس او گريوان شوي او ددوی د سخت مقاومت سره مخامخ شوي دي. د خيبر دره چې د تاريخ په اوږدو کې ډېره مشهوره دره گڼل شوې ده، زياتره اوسيدونکي يې اړيدي، شينواري، ملاگوري او شلماني دي، چې اړيدي په کې له نورو زيات دي، د باغ جماعت ددې خلکو د سياسي او مذهبي چارو مهم مرکز دی.

کوکي خيل دراجگل په کڅ او د بازار په وادي دلاله چيني او بيا له جمرود څخه نيولې تر علي مسجد پورې پراته دي، چې د ژمي په موسم کې کجورۍ ته راځي، د زخه خيلو قوم جغرافيوې موقعيت زيات ارزښت لري، چې پېښور او جلال اباد ته تللې لار (خيبر) څخه يوه بله لار هم د زخه خيلو څخه تېرېږي.

قمبر خيل د بارې په لويديځ او د سه پای د بازار په کڅنۍ کې اوسېږي، د ژمي په موسم کې دوی هم کجورۍ ته راځي. دوی د علم گودر په سيمه کې د وسلو کارخانې لري، چې هر ډول وسلې په کې جوړېږي.

اکا خيل د بارې جنوب ختيځ ته پراته دي او ادم خيل د کوهاټ شمال لور ته په دره کې اوسېږي، د اړيدو ځينې کورنۍ په دکن، پاني پت، کشمير او وزيرستان کې هم اوسېږي، ددوی د کرهڼې وړ سيمه ډېره لږه ده.

دوی له غرونو څخه دسونگ لرگي پېښور ته راوړي او خپله گوزاره ورباندې کوي او هر کله خپل منځۍ شخړې د جرگو له لارې فیصله کوي. (۱)

۵- خپل:

په پښتني قبیلو کې خپل یو اتنوگرافیک واحد دی، چې د قبیلې محور ګڼل کیږي، خپل د صلاحیت دواک مرجع ده، چې تصمیمونه یې په جرګه پورې اړه لري او جرګه هم د ټاکلو غړو څخه جوړیږي، لکه د پښو د مجموعې او لویو تصمیمونو لپاره چې مرجع ده، د خپل چوکاټ او موقف تر هر څه وړاندې د جرګې په صلاحیت کې پوره معلومیږي، د خپل جرګه د پښې تر جرګې په لوی صلاحیت جوړیږي.

همدارنګه د تېر په جرګه کې بیا خپل دیوه غړي په حیث رایه لري.

د خپل قبیلوي جوړښت په آریایي ټولنه کې چې د پښتني قبیلې مور بلل کیږي په جرګه کې پوره څرګند و.

د خپلونو نماینده ګانو به چې په جرګه کې ګډون کاوه او د تصمیمونو په نیولو کې یې ثابتې رایې درلودې، خود (کاست) سیستم چې کله وزېږېدی نو قبیلوي اشرافیت د (کاست) تابع شو، په کاست کې هم د (برهمن، کشتري او ویسا) تر منځ رابطه وه او تصمیمونه یې په ګډه نیول، یوازې څلورمه طبقه (شودرا) د صلاحیت څخه خارج او د مال په جمله کې وبلل شوه.

آريانا دايرة المعارف، لومړی ټوک، د علومو اکاډمي، د نېراسکا مطبعه، ۱۳۸۶ل کال، ۱۸۲ مخ.

په پښتني نننۍ قبيله کې خپل د قبيلې يو درست واحد دی، چې د عزيز گلوئ (kinship) بنا پر ولاړه ده.

خپل د (زي) سره يو مفهوم لري، خو دغه نومونه په عامه مکالمه کې د (پښو) او قوم لپاره هم استعمالیږي، ولې د اتنوگرافیک واحد په حيث خپل د (زي) سره مساوي ځای لري.

د جنوبي سيمو په قبيلو کې د (خپل) کلمه او په لويديځو قبيلو کې د (زي) کلمه د دغه قبلوي واحد د اصلي نامه په ضميمه کې راځي.

په هغو قبيلو کې چې د قبيلې د نامه په ضميمه يې (خپل) او (زي) نه وي راغلي دهغه په لاندینيو کړيو کې (پښو) کې د خپل او زي لاحق راغلې وي. همدارنگه د خپل په لاندې پښو کې د (پښې) د اصلي نامه په ضميمه (زی) هم راځي.

د لويديځې خوا د قبيلو د (زي) د واحد په (پښو) کې د (خپل) د کلمې لاحق په ليدل کېږي.

دا د خپل صلاحيت دی چې يو مجرم سړی د قبيلې څخه ورتي (و شړي) او دا هم د خپل صلاحيت دی، چې د بلې قبيلې سړی په خپل خپل کې ونه مني. دا کار د خپل د جرگې په تصميم عملي کېږي. د خپل قبيلوي موقف موږ ته تر هر څه دمخه دهغه د جرگې په صلاحيت کې راڅرگندېږي. (۱)

۱ محمد ابراهيم عطايي، د پښتني قبيلو اصطلاحي قاموس، (حقوقې، جزايي، تعاملي) د علومو اکاډمي، د پښتو څېړنو نړيوال مرکز، ۱۳۵۷ ل کال، ۱۰۵-۱۰۷ مخونه.

۲- اتنوگرافي (ethnography):

دا يوه لاتيني اصطلاح ده چې د دوو کليمو يا جزونو څخه جوړه شوې ده، چې لومړۍ جز يې (اتنو) دخلکو، قوم، قبيلې او توکم په معنا او دوهم جز (گرافي) يې د ليکنې مفهوم افاده کوي، د (اتنو) کلمه د جمعې په حالت کې د (s) توري په زياتولو د قبایلو، نژادونو او دخلکو هغه گروپ او ډلې لپاره پکارول کېږي، چې تر اوسه د ليکلو او لوستلو پړاو ته نه وي داخل شوي.

په همدې توگه د گرافي کلمه چې يوناني بڼه يې (graphain) د to write يا ليکنې په مفهوم استعمالېږي.

په بل عبارت اتنوگرافي د انسان پېژندنې د علم يوه څانگه ده او په ځانگړې توگه د فرهنگي انسان پېژندنه ده، چې په عمومي ډول د بېلابېلو ټولنو او قومونو په فرهنگ ليکلو کار کوي، د قوم ليکنې او خلک ليکنې باندې هم نومول شوې ده، همدارنگه اتنوگرافي د توکمونو د شرح کولو په مفهوم هم کارېدلی ده.

د اتنوگرافي د تعريف او مفهوم په اړه د پورتنیو ويناوو په پام کې نيولو سره دې پايلې ته رسيږو، چې اتنوگرافي هغه پوهه ده، چې اساساً دخلکو (اتنوسونو) ترمنځ ورته والی لري، توپيرونه او هغه بدلونونه چې دوخت په تېرېدو سره د دوی په خصوصياتو او مشخصاتو په اتنيکي بهير کې رامنځته کېږي، مطالعه کوي.

يا په بل عبارت اتنوگرافي هغه علم دی، چې د ټولنيزو سازمانونو د ژوندانه، عرف، عاداتو او دودونو طرز او دخلکو دخپلوۍ اړيکې له نږدې څخه څېړي او مشاهده کوي، په حقيقت کې اتنوگرافي د فرهنگي

انسان پېژندنې په اډانه کې د عمومي انسان پېژندنې او انټرو پولوژي د علم يوه څانګه ده.

يا په بله ژبه کله چې د انسان پېژندنې په څېړنو کې د انسانانو فرهنگ مطالعه کيږي، د مطالعې دا برخه په اتنوگرافي پورې اړه لري.

اتنوگرافي د يو قوم د فرهنگي خصوصياتو د پېژندګلوئ لومړني مواد راټولوي او د فرهنگ انسان پېژندنې بلې څانګې ته يې چې د اتنولوژي په نوم ياديږي ورکوي. د علم دا څانګه يو تر بله بشپړه اړيکه سره لري او يو د بل سره مرسته کوي.

د بشر د قومي او قبيلوي ژوند په پړاو کې د بشر ټول لاسي شيان او آثار مطالعه کوي، له همدې امله په بېلابېلو قومونو پورې دارونده انسانانو د استفادې وړ جوړ شوي شيان او آثار راټولوي او له هغو څخه اتنوگرافي موزيمونه جوړوي. له بلې خوا د اتنوگرافي او اتنولوژۍ دنده د اتنوکي کتلو د فرهنگي تکامل او انکشاف د مبداء او منشاء مطالعه او څېړنه ده او ددې مطالعې او څېړنې له لارې روښانه کيږي، چې اوسنيو انسانانو چې د انکشاف کوم پړاوونه وهلي او ددوی ددې اوږده تکامل په بهير کې پخوا څه ډول عقايد درلودل او د ژوندانه د پرمختګ لپاره يې د څه ډول وسايلو او افزارو څخه استفاده کړې ده، ددې لپاره چې د اتنوگرافي د علم څېړونکي وکړای شي دخپل څېړنيز کار او فعاليت په بهير کې لازم او ضروري معلومات ترلاسه کړي، پکار ده چې د ټولنيزو علومو د بېلابېلو څانګو د اساساتو سره اشنايي ولري او له هغې څخه مرسته وغواړي. (۱)

آريانا دايرة المعارف، لومړی ټوک، د علومو اکاډمي، د نبراسکا مطبعه، ۱۳۸۶ ل کال، ۲۰۹-۲۱۰ مخونه.

۷- ترانسکرېشن يا ترانويسي Transcription:

چې غږ ثبت ليکنه او اواز ليکنه هم ورته ويل کيږي له لاتيني کلمې transcripto څخه اخيستل شوې، چې يو ليک دود په بل ليک دود باندې د اړوونکي معنا لري. په منظمه او ثابته توگه دوديز غږونه د ليکنې طريقې ته script او transcript ويل کيږي.

په غږ ثبتونه کې phonetic transcription کې د غږونو نشاني کول دهغوی د تلفظ يا اورېدنې د هویت پر بنسټ دي.

يعنې غږ ليکنه دهغه اوازونو کښل او ثبتول دي، چې زموږ غوږونه يې اورې.

غږ ليکنه هغه عمل دي، چې د بهرنيو ژبو په تدريس، زده کړه او د قاموسونو په تدوين کې ترسره کيږي. (۱)

۸- تاريخ مرصع:

د تاريخ مرصع ليکوال افضل خان خټک چې د خوشال خان خټک لمسی دی. دا تاريخ د پښتنو دهغو گوتو په شمېر تاريخونو څخه دی، چې په پښتو ليکل شوی او بشپړ متن يې موږ په لاس کې لرو، دا تاريخ د پښتنو په باب روايات راسپړي او تاريخي پېښې د مؤلف تر وخته پورې بيانوي. د دې تاريخ اساسي بحث د پښتنو د اصل او نسب په باب دی. دريم باب يې د خالد بن وليد په اړه دی، چې په اسلامي دوره کې د پښتنو مشر باله شي. د پښتنو واکمنانو خبرې د لوديانو څخه راپيل کوي. په سلطان بهلول،

۱ پورتنی اثر، ۶۶ مخ.

سلطان سکندر او ابراهيم لودي غريزي، بيا خوشال خان خټک پروخت دتاراگهر په يو مهم خبرې کوي، بيا بېرته شاته ځي او پېښور ته له کندهاره، غوري، خېني او کرلاني پښتنو دراتللو په پېښو غريزي، بيا دختکو او خپلې کورنۍ احوال بيانوي.

د پيروښان او دده د کورنۍ پېښې رااخلي، د ميرويس خان غلجي دواکمنۍ بحث راوړي، په پېښور کې د جمال خان غميزه بيانوي، د بنگښو سره د جنگ احوال راوړي، بيا دخپل وخت پېښې چې مؤلف په کې خپل ځان دخپل بولي، بيانوي.

بيا خوشال بابا په وفات او نورو موضوعاتو خبرې کوي.

د کتاب بله برخه د پښتنو اولياؤ تذکره ده، چې بېټني، غرغښتي او کرلاني ستانه، عارفان او صوفيان په کې راپېژني.

د کتاب په وروستۍ برخه کې د پښتنو شجرې او نسب نامې راغلي دي.

افضل خان خټک په دې تاريخ کې د تېرې زمانې پېښې له زړو تاريخونو څخه او دخپل وخت پېښې يې په خپله په دقت سره څارلي او بيان کړي دي، د تاريخ مرصع د لويو ماخذونو څخه يو هم دخواجه نعمت الله هروي (مخزن افغاني) دی چې د پښتنو اصل او نسب يې ترې نېغ په نېغه ژباړلی دی او د پښتنو د اولياؤ په برخه کې يې ترې ډېر څه راخيستي دي.

دوه نور مهم ماخذونه يې يو مخزن الاسلام او بل تذکره الابرار والاشرار داخون دروېزه مهم تاليفات دي.

او پاتې دوه نور ماخذونه يو د جميل بيگ (مناقب شيخ رحمکار) او بل خوشال خان خټک يادښتونه چې په گڼو بياضونو کې ليکل شوي وو او افضل خان خټک د موضوع داړتيا په صورت کې ترې اقتباسات کړي دي.

او ځای پر ځای یې لاسوهنه هم په کې کړې ده، داسې ویل کیږي چې دتاریخ
مرصع په لیکلو په خپله خوشال خان خټک کار پیل کړی و، افضل خان
خټک دخپل نیکه په جوړ شوي چوکاټ کار کړی او نور مطالب یې
ورباندې زیات کړي دي.

په نتیجه کې ویلای شو چې دتاریخ مرصع متن نښې، څنگه چې
دخوشال بابا یادښتونه خواره واره وو او دیو منظم کتاب بڼه یې نه وه غوره
کړې، همدا راز افضل خان هم د ارازيادښتونه راغونډ او د کتاب لپاره یې
ترې فصلونه جوړ کړي دي، دا فصلونه منظم نه ښکاري، واقعات دپېښېدو
له مخې وړاندې وروسته دي، دتاریخ مرصع وروستی چاپ په ۲۰۰۶م کال
کې تر سره شوی او دمخونو شمیر یې ۱۳۴۲ پورې رسېږي. (۱)

^۱ آريانا دايرة المعارف، دويم ټوک، دعلومو اکاډمي، د نيراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ل کال، ۵۸۹-۵۹۰ مخونه.

ماخذونه

۱. آريانا دايرة المعارف، دويم ټوك، دافغانستان دعلومو اكاډمي، دنبراسكا مطبعه، ۱۳۸۷ل كال.
۲. افغاني، محمد حيات خان: حيات افغاني، دويم چاپ، دويم ټوك، ۱۳۷۰ل كال.
۳. تڼيوال، خېرنوال مولا جان ژبه او ټولنه، دافغانستان دعلومو اكاډمي، كابل، شعيب مطبعه، ۱۳۸۸ل كال.
۴. حبيبي، عبدالحی. دپښتو ادبياتو تاريخ دوهم ټوك، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ل كال، ۲۸۵ مخ.
۵. خادم، قيام الدين. بايزيد روښان، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ل كال ۲۳- ۲۴ مخونه.
۶. خټک، افضل خان. تاريخ مرصع، مقابله و تصحيح او نوټونه، دوست محمد خان كامل مومند، يونيورسټي بک ايجنسي، پېښور.
۷. دوست، خېرنمل دوست محمد. دافغانستان ژبې او توکمون، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴ل كال.
۸. رښتين، پوهاند صديق الله دنگرهار ننداره، يونيورسټي بک ايجنسي، پېښور، ۱۳۷۴ل كال.
۹. شپون، خېرنيار وجيه الله دپښتنو او پشه يانو دشفاهي ادبياتو ځينې ورته بېلگې، دافغانستان دعلومو اكاډمي، دژبو او ادبياتو مرکز، ۱۳۸۹ل كال.
۱۰. ننگرهارى، اخوند دروېزه. تذکرة الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد، پيشاور.
۱۱. ننگرهارى، اخوند دروېزه. مخزن الاسلام، پښتو اکاډيمى پېښور يونيورسټي، دسيد تقويم الحق کاکا خېل مقدمه، ۱۹۲۹م كال.
۱۲. مخلص، کندهارى علي محمد: حالنامه مياروښان، لومړى چاپ وزارت اطلاعات وفرهنگ، ۱۳۸۸ل كال.
۱۳. ملاتړ، زکريا: تيرايي ژبه، دزيري کالنۍ، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ل كال.
۱۴. G.A.Grison , ISILS , Vool ۱ , calautta , ۱۹۲۷ .
۱۴. G Morgen Stierne Report on a Linguistic Mission to afganistan. Oslo ۱۹۲۲ ,

تیرایان او ژبه یې

زکریا ملاتړ

۱۳۹۴ ل کال

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: تیرایان او ژبه یې

لیکوال: زکریا ملاتړ

خپرونډی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي خانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

دیزاینګر: ضیاء ساپی

پښتۍ دیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م

د تحریک د خپرونو لړ: (۴۵)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوولیت لیکوال پورې اړه لري.

لړلیک

سرلیک

مخ

- دلارښود استاد په توګه نظر ۱
- تقریظ: ۸
- تقریظ: ۱۴
- سریزه ۱۸

لومړې څپرکی

- د موضوع شالید ۲۳

دویم څپرکی

- د تیرایانو نسب او شجره ۲۹
- د تیرایانو میشت ځایونه ۳۲
- روښانیان او تیرایان ۳۴

دریم څپرکی

- د تیرایانو او ژبې په برخه کې د پوهانو نظریات ۳۸
- الف - د کورنیو پوهانو او څیړونکو نظریات ۳۸
- ب - د بهرنیو پوهانو او څیړونکو نظریات ۴۶

څلورم څپرکی

- د اندوآریایي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې دریځ ۶۶
- له همګروپ ژبو سره د تیرایي ژبې پرتله ۷۷
- د تیرایي ژبې ګرامري جوړښت او ځانګړنې ۸۵
- د تیرایي ژبې د مړې کیدلو او متروک کیدلو لاملونه ۹۳

پنځم څپرکی

- د تیرایي ژبې تر لاسه شوي وییونه او جملې (ټرانسکرپ او تجزیه) ۹۷
- د تیرایي ژبې نظم ۱۱۳
- پایله ۱۱۴
- وړاندیزونه ۱۱۸
- ضمیمې ۱۱۹
- ماخذونه ۱۳۲

مننه او کوروداني

د افغانستان ملي تحريک د هېواد پال او فرهنگپال شخصيت
بناغلي (احسان الله کاموال) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د
دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحريک وياړي چې د علمي
اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له
ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل
معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.
يو ځل بيا ددې اثر له ليکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه
کوو چې ددې اثر د ليکلو او چاپولو جوگه شول.

په فرهنگي مينه

د افغانستان ملي تحريک

تیرایان او ژبہ یی

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړۍ: ۴۵

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library